

ISSN 2616 - 8944

ДОНИШКАДАИ ДАВЛАТИИ ФАРҶАНГ ВА САНЪАТИ
ТОҶИКИСТОН БА НОМИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА

ФАРҶАНГ ВА САНЪАТ

ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИНСТИТУТ
КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВ ИМЕНИ МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ

КУЛЬТУРА И ИСКУССТВО

TAJIK STATE INSTITUTE OF CULTURE AND ARTS
NAMED AFTER MIRZO TURSUNZODA

CULTURE AND ART

№3

ДУШАНБЕ -2019

ДОНИШКАДАИ ДАВЛАТИИ ФАРҲАНГ ВА САНЪАТИ ТОҶИКИСТОН БА НОМИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Сармуҳаррир:

Усмонзода Хайридин Усмон - доктори илмҳои фалсафа, профессор, узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ректори Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода

Муовини сармуҳаррир:

Амиров Раҷабмад - номзоди илмҳои педагогӣ, профессор, ноиби ректор оид ба илм ва робитаҳои байналмилалӣ

АЪЗОИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

6D020400 - ФАРҲАНГШИНОСӢ ВА 6D090600 - ФАӢОЛИЯТИ ИҶТИМОӢ - ФАРҲАНГӢ

Бирженюк Григорий Михайлович - доктори илмҳои педагогӣ, доктори илмҳои фарҳангшиносӣ, профессор, мудири кафедраи фаъолияти иҷтимоӣ – фарҳангии Донишкадаи давлатии фарҳанги Санкт- Петербург ба номи Н. К. Крупская

Раҳимов Саъдулло Хайруллоевич - доктори илмҳои фалсафа, мудири шуъбаи фалсафаи фарҳанги Институти фалсафа, сиёсатиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Додхудоева Лариса Назаровна - доктори илмҳои таърих, профессор, мудири шуъбаи мардумшиносии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мирахмедов Фарҳод Мақсудович - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, ноиби ректори Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода оид ба таълим

Латифзода Диловар Назришо - доктори илмҳои педагогӣ, профессор, мушовири ректори Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторов

Сафаралиев Бозор Сафаралиевич - доктори илмҳои педагогӣ, профессор, мудири кафедраи робитаҳои байналмилалии Донишкадаи давлатии фарҳанги Челябинск

Ҳалимов Неъматулло - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи фарҳангшиносӣ ва осорхонашиносии Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода

6D041600 - САНЪАТШИНОСӢ (МУСИҚӢ, ТЕАТР, КИНО, САНЪАТИ ТАСВИРӢ, РАҚС, ХОРЕОГРАФИЯ)

Низомов Аслиддин Низомович - доктори илмҳои санъатиносӣ, и.в. профессори кафедраи таърих ва назарияи мусиқии Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода

Улмасов Фирӯз Абдушукуровиҷ - доктори илмҳои санъатишиносӣ, дотсенти кафедраи таърих ва назарияи мусиқии Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода

Абдурашидов Абдували - номзади илмҳои санъатишиносӣ, дотсенти кафедраи таърих ва назарияи мусиқии Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода

Назруллоев Баҳрулло Хайруллоевич - номзади илмҳои педагогӣ, ноиби ректори Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода оид ба корҳои эҷодӣ

Одинаев Бахтиёр Эмомалиевич - номзади илмҳои таърих, дотсент, ноиби ректори Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон оид ба илм ва корҳои эҷодӣ

Таваров Муҳамадулло Султонович - номзади илмҳои таърих, муаллими калони кафедраи маҳорати актёрии Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода

Қличева Назокат - сармутахассиси Пажӯҳишигоҳи илмӣ-таҳқиқотии фарҳанг ва санъати Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

6D091000- ИТТИЛООТӢ - КИТОБДОРӢ ВА 6D050400 - ЖУРНАЛИСТИКА

Муҳиддинов Сайдалӣ Раҷабовиҷ - доктори илмҳои таърих, профессор, декани факултаи таърих ва муносибатҳои байналмилалии Донишгоҳи славянии Россия-Тоҷикистон

Холов Бозорбой Сайфуллоевич - номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, декани факултаи китобдорӣ ва иттилоотишиносии Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода

Шосаидзода Сафар Ҳасан - номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, ёвари ректори Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улугзода

Нуралиев Абдусаттор Нуралиевич - доктори илмҳои филология, профессори кафедраи назария ва таърихи журналистикаи Донишгоҳи славянии Россия-Тоҷикистон

Муъминҷонов Зулфиддин - номзади илмҳои филология, дотсент, мудири кафедраи журналистикаи телевизиони Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода

Масъулони чоп:

Рӯзиев Додочон

Раҳмонов Абдусаттор

Таҳриру такмили матнҳо:

Азизова Ширинмоҳ

Холов Меҳриддин

ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИНСТИТУТ КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВ ИМЕНИ МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор:

Усмонзаде Хайридин Усмон - доктор философских наук, профессор, член-корреспондент Академии наук Республики Таджикистан, ректор Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде

Заместитель главного редактора:

Амиров Раджабмад - кандидат педагогических наук, профессор, проректор по научной работе и международным отношениям.

ЧЛЕН РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

6D020400 - КУЛЬТУРОЛОГИЯ И 6D090600 - СОЦИАЛЬНО - КУЛЬТУРНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Бирженюк Григорий Михайлович - доктор педагогических наук, доктор культурологии, профессор, заведующий кафедрой социально-культурной деятельности Санкт - Петербургского государственного института культуры имени Н. К. Крупской

Рахимов Садулло Хайруллоевич - доктор философских наук, заведующий отделом философии культуры Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Академии наук Республики Таджикистан

Додхудоева Лариса Назаровна - доктор исторических наук, профессор, заведующая отделом этнографии Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониш Академии наук Республики Таджикистан

Мирахмедов Фарход Максудович - кандидат педагогических наук, доцент, проректор по учебной работе Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде

Латифзаде Диловар Назришо - доктор педагогических наук, профессор, советник ректора Таджикской национальной консерватории имени Т. Саттарова

Сафаралиев Бозор Сафаралиевич - доктор педагогических наук, профессор, заведующий отделом международных отношений Челябинского государственного института культуры

Халимов Негматулло - кандидат педагогических наук, доцент кафедры культурологии и музееведения Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде

6D041600 - ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ (МУЗЫКА, ТЕАТР, КИНО, ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО, ТАНЕЦ, ХОРЕОГРАФИЯ).

Низомов Аслиддин Низомович - доктор искусствоведения, и.о. профессора кафедры истории и теории музыки Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде

Ульмасов Фируз Абдушукурович - доктор искусствоведения, доцент кафедры истории и теории музыки Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде

Абдурашидов Абдували - кандидат искусствоведения, доцент кафедры истории и теории музыки Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде

Назруллоев Бахрулло Хайруллоевич - кандидат педагогических наук, проректор по творческой работе Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде

Одинаев Бахтиёр Эмомалиевич - кандидат исторических наук, доцент, проректор по науке и творческой работе Таджикского государственного института изобразительного искусства и дизайна

Таваров Мухамадулло Султонович - кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры актёрского мастерства Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде

Клычева Назокат - главный специалист Научно - исследовательского института культуры и искусств Министерства культуры Республики Таджикистан

6D091000 - ИНФОРМАЦИОННО-БИБЛИОТЕЧНОЕ ДЕЛО И 6D050400 - ЖУРНАЛИСТИКА

Мухиддинов Сайдали Раджабович - доктор исторических наук, профессор, декан факультета истории и международных отношений РТСУ

Холов Бозорбой Сайфуллоевич - кандидат педагогических наук, доцент, декан факультета библиотечно-информационной деятельности Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде

Шосаидзода Сафар Хасан - кандидат педагогических наук, доцент, помощник ректора Таджикского государственного института языков имени С. Улугзаде

Нуралиев Абдусаттор Нуралиевич - доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории журналистики РТСУ

Муминджонов Зулфиддин - кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой журналистики телевидения Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде

Ответственные

за подготовку к печати:

Рузиев Додожон

Рахмонов Абдусаттор

Редакция и корректура:

Азизова Ширинмох

Холов Мехриддин

TAJIK STATE INSTITUTE OF CULTURE AND ARTS NAMED AFTER MIRZO TURSUNZODA

EDITORIAL BOARD

Chief Editor:

Usmonzoda Khairidin Usmon - Doctor of philosophical sciences, professor, member of scientific Council of the AS RT, Rector of the Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda

Deputy editor in chief:

Amirov Rajabmad: - candidate of pedagogical sciences, professor vice rector in science affairs and international relationship

MEMBER OF THE EDITORIAL BOARD:

6D020400 - CULTUR STUDIES AND 6D090600 - SOCIO- CULTURAL ACTIVITI ES

Birzhenuk Gregory Michailovich - Doctor of pedagogical sciences, Doctor of culture studies sciences, professor, head of the social and cultural activities department of the St. Petersburg State Institute of Culture named after N. K. Krupskaya

Rahimov Saadullo Khairulloevich - Doctor of philosophical sciences, head of the philosophy and culture department of the Institute of Philosophy, Political science and Law, named after A. Bahouddinov of the AS RT

Dodkhudoeva Larisa Nazarovna - Doctor of historical sciences, professor head of the ethnography department of the Institute of History, archeology and ethnography named after Ahmadi Donish of the AS RT

Mirakhmedov Farhod Maqsuddinovich - candidate of pedagogical sciences, docent, Vice Rector in study affairs of the Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda

Latifzoda Dilovar Nazrisho - Doctor of pedagogical sciences, professor adviser Rector of the Tajik National Conservatory named after T. Sattorov

Safaraliev Bozor Safaralievich - Doctor of pedagogical sciences, head of the International relationship department of Chelyabinsk State Institute of Culture

Halimov Nematullo - candidate of pedagogical sciences, docent of the department of the culture studies and museum management of the Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda

6D041600 - ART STUDIES (MUSICAL, THEATRICAL, GRAPHIC, DANCING, CINEMATOGRAPHY)

Nizomov Asliddin Nizomovich - Doctor of Art sciences, professor assistant of the department of History and theory of music of the Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda

Ulmasov Firuz Abdushukurovich - Doctor of Art studies, docent of the History and theory of music department of the Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda

Abdurashidov Abduvali - candidate of Art studies, docent of the History and theory of music department of the Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda

Nazrulloev Bahrullo Khairulloevich - candidate of pedagogical sciences vice Rector in creative affairs of the Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda

Odinaev Bakhtiyor Emomalievich - candidate of historical sciences, docent vice Rector in science and creative affairs of the Tajik State Institute of Graphic arts and design

Tavarov Muhammadullo Sultonovich - candidate of historical sciences, senior teacher of the acting art department of the Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda

Qilicheva Nazokat - head specialist of the Institute of Scientific and Research of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda

6D091000 - INFORMATION AND LIBRARY BUSINESS AND 6D050400 - JOURNALISM

Muhiddinov Saidali Rajabovich - Doctor of historical sciences, professor dean of the History and International relationship faculty of the RTSU

Kholov Bozorboi Saifulloevich - candidate of pedagogical sciences, docent, dean of the librarianship and booking management faculty of the Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda

Shosaidzoda Safar Hasan - candidate of pedagogical sciences, assistant Rector of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

Nuraliev Abdusattor Nuralievich - Doctor of philosophical science, professor of the department of theory and history of journalism of the RTSU

Muminjonov Zulfiddin - candidate of philological sciences, docent head of the television journalist department of the Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda

**Responsible for
preparation for
printing:**

Ruziev Dodojon
Rahmonov Abdusattor

Editing and corrector:

Azizova Shirinmoh
Kholov Mehriddin

МУНДАРИЧА

ФАРҲАНГШИНОСӢ ВА ФАӢОЛИЯТИ ИҚТИМОӢ - ФАРҲАНГӢ

Мирахмедов Ф.	Фарҳанги миллӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ.....	11
Амиров Р. А.	Сиёсати давлатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ.....	17
Қодиров Ф. С., Обидов Ф. С.	Мероси фарҳангӣ ҳамчун омили асосии рушди сайёҳӣ.....	23
Алии М. Х.	Ҷанбаҳои фарҳангӣ ва маънавияти Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.....	31
Чургосиев М.	Таъсири муҳити фарҳангӣ ба муносибати Абулқосим Фирдавӣ бо ҳамзамононаш.....	39
Умедов М. Х.	Ҷанбаҳои иқтимоӣ - фарҳангии ташаккули таҳаммулпазирӣ дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ.....	54
Асомадинов М.А.	Рамз ҳамчун унсуре асосии фарҳанги маънавии ҷомеа.....	62
Холов М. Р.	Омӯзиши забонҳои хориҷӣ яке аз омилҳои таъсиррасон ба рушди фарҳанги миллӣ.....	63
Файзов М. Ф.	Масъалаҳои истифодаи мероси таърихӣ фарҳангӣ дар рушди ҳаёти иқтимоӣ - иқтисодӣ ва фарҳангии вилояти Хатлон.....	73

САНЪАТШИНОСӢ (МУСИҚӢ, ТЕАТР, КИНО, САНЪАТИ ТАСВИРӢ, РАҚС, ХОРЕОГРАФИЯ)

Нарзуллоев Б. Х., Мирахмедов Ф.	Истифодаи захираҳои шабакаҳои интернетӣ дар раванди дарси мусиқӣ.....	75
Табаров М. С.	Хориқаи Фаррух Қосимов дар таърихи санъати театри Тоҷикистон.....	90

ИТТИЛОӢТӢ - КИТОБДӢРӢ ВА ЖУРНАЛИСТИКА

Ҳамдамов Б. О.	Мавқеъгирии ВАО дар сиёсатҳои таҳмилии геополитикӣ.....	92
Абдумуминзода С.	Омилҳои асосии ташаккули фарҳанги касбии китобдорони оянда.....	98

ОГЛАВЛЕНИЕ

КУЛЬТУРОЛОГИЯ И СОЦИАЛЬНО – КУЛЬТУРНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Мирахмедов Ф.	Национальная культура в процессе глобализации.....	15
Амиров Р. А.	Государственная политика Правительства Республики Таджикистан в области защиты историко-культурных памятников.....	21
Кодиров Ф. С., Обидов Ф. С.	Культурное наследие как основной фактор развития туризма..	29
Алии М. Х.	Культурные аспекты и источники рубайи Абуабдуллаха Рудаки....	37
Джургосиев М. Дж.	Влияние общественной культуры на отношения Абулькасима Фирдоуси со своими современниками.....	46
Умедов М. Х.	Социокультурные аспекты формирования толерантности в контексте различных исторических эпох.....	48
Асомадинов М. А.	Символ как основной элемент духовной культуры общества.....	56
Холов М. Р.	Изучение иностранных языков один из влияющих факторов в развитии национальной культуры.....	67
Файзов М. Ф.	Проблемы использования историко - культурного наследия в социально - экономическом и культурном развитии Хатлонской области.....	68

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ (МУЗЫКА , ТЕАТР, КИНО, ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО, ТАНЕЦ, ХОРЕОГРАФИЯ)

Нарзуллоев Б. Х., Мирахмедов Ф.	Использование сетей интернет-ресурсов на уроках музыки.....	80
Табаров М. С.	Феномен Фарруха Косимова в истории театрального искусства Таджикистана.....	82

ИНФОРМАЦИОННО - БИБЛИОТЕЧНОЕ ДЕЛО И ЖУРНАЛИСТИКА

Хамдамов Б. О.	Позиция СМИ в геополитических процессах.....	96
Абдумуминзода С.	Основные факторы формирования профессиональной культуры будущего библиотекаря.....	102

CONTENTS

CULTUROLOGY AND CULTURAL ACTIVITIES

Mirakhmedov F.	National culture in the process of globalization.....	16
Amirov R. A.	State Policy of the Government of the Republic of Tajikistan in the Field of Protection of Historical and Cultural Artifacts.....	22
Qodirov F. S., Obidov F. S.	Cultural heritage as the main factor of tourism development.....	30
Alii M. Kh.	Cultural aspects and sources of rubai of Abuabdullo Rudaki.....	38
Jurgosiev M. J.	Cultural invironenment ingluisse to relationship Abulkasim Firdausi with his contemporaries.....	46
Umedov M. H.	Socio-cultural aspects of tolerance formation in the context of various historical epochs.....	59
Asomadinov M. A.	Symbol as basic element of spiritual culture of society.....	62
Kholov M. R.	Learning foreign languages one of the influencing factors on improving national culture.....	67
Faizov M. F.	Problems of using historical and cultural heritage in socio-economic and cultural development of Khatlon region.....	73

ART STUDIES (MUSIC, THEATER, CINEMA, FINE ART, DANCE, CHOREOGRAPHY)

Narzulloev B.Kh., Mirakhmedov F.	The use of internet networks recources in the process of music lesson.....	81
Tabarov M. S.	Phenomen of Farrukh Kosimov in the history of theater art of Tajikistan.....	81

INFORMATION AND LIBRARY BUSINESS AND JOURNALISM

Hamdamov B. O.	Media position in geopolitical processes.....	97
Abdumuminzoda S.	Main factors of forming a professional culture of the future library.....	102

УДК - 008 (575.3)

ФАРҲАНГИ МИЛӢ ДАР РАВАНДИ ҶАҲОНИШАВӢ

Мирахмедов Ф.

Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода

Ҷаҳони муосир дар давраи тағйирёбии кулӣ қарор дорад, ки миқёси он рӯз ба рӯз меафзояд. Ин натиҷаи пешрафти илмию технологияи асри гузашта мебошад, ки ҳамаи панҷ қитъаро фаро гирифтааст. Дигаргуниҳои кулӣ дар сохтори геополитикии ҷомеаи ҷаҳонӣ ва тағйироти системаи иҷтимоӣ-сиёсӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҷаҳони муосир тадричан ба давраи сифатан нави тараққиёт ворид мегардад.

Падидаи возеҳи ҷаҳонишавӣ, ба ақидаи баъзе олимон, «натиҷаи инқилоби иттилоотӣ-телекоммуникатсионӣ», яъне ба вучуд омадани «Тамаддуни нави умумиҷаҳонӣ» ба ҷойи «ҷаҳони аврупоитабор» маҳсуб меёбад. Зеро мафҳуми глобализатсия васеъшавӣ ва наздикшавии муносибатҳои иҷтимоӣ ва ниҳодҳо дар фазо ва вақт фаҳмида мешавад. Ҷаҳонишавӣ тақозо менамояд, ки аксари муносибатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодие, ки ба ҳам алоқаманданд, муҳимтарин дастовардҳои он дар ҳама ҷанбаҳо, аз ҷумла дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ зоҳир гардад.

Имрӯз шарҳи гуногуни калимаи «глобализатсия» вучуд дорад. Аввалин маротиба онро Маклин ба кор бурда, сипас ҷомеашинос Робертсон истифода намудааст. Сотсиолог Олмон В. Бек дар китоби худ «Глобализатсия чист?» навиштааст: «Ҷаҳонишавӣ ин раванди диалектикиест, ки эҷодкунандаи фазо ва алоқаҳои байналмилалӣ ва иҷтимоӣ буда, фарҳангҳои миллиро беарзиш менамояд ва барои сохтани фарҳанги сеюмӣ мусоидат мекунад». Карл Маркс низ калимаи

ҷаҳонишавиро дар номае ба Фредрих Энгелс доир ба масъалаҳои иқтисодӣ истифода бурда, зимнан нигоштааст: «Акнун бозори ҷаҳонӣ дар ҳақиқат ҳам вучуд дорад. Бо ворид шудани Калифорния ва Япония ба бозори ҷаҳонӣ, ҷаҳонишавӣ ба вуқӯъ омад» [2, с. 71].

Решаи истилоҳи ҷаҳонишавӣ аз калимаи латинии «глобус» буда, маънояш «курраи замин» аст. Имрӯз мо онро чун ҷаҳонишавӣ, яъне хислати умумисайёравӣ пайдо намудани ин ё он равандро дар назар дорем. Раванди мазкур тамоми курраи заминро фаро гирифта, ба низоми ягонаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ, иқтисодӣ-сиёсӣ ва дигар муносибатҳо дохил мешавад.

Ҷаҳонишавӣ ин раванди муттаҳидшавии иқтисодӣ, сиёсат, иҷтимоӣ ва фарҳанги ҷаҳонӣ мебошад. Ҳарчанд ин мафҳум дар солҳои 90-уми асри 20 машҳур гардида бошад ҳам, сарчашмаи он реша дар умқи таърих дорад. Ҳаминро бояд зикр кард, ки раванди ҷаҳонишавӣ ва инкишофи босуръати он ба сатҳи зиндагӣ, вазъи иқтисодӣ-сиёсии ҳар миллат вобастагии зич дорад. Аз ин рӯ, мафҳуми ҷаҳонишавӣ дар ҳар давраи замони маънаҳои хосро мегирад.

Аз охири қарни 20 универсалишавии фарҳанг бештар ҳамчун ҷаҳонишавии он шарҳ дода мешавад. Дар навбати худ, дар ин мафҳум ду маънӣ нухфтааст. Нахуст, ҷаҳонишавӣ ҳамчун раванди табиӣ интишору нуфузи дастовардҳои фарҳанги (олӣ) ҷаҳон, пеш аз ҳама, бар фарҳангҳои «поин» ба манзури наздиксозии онҳо ба сатҳи фарҳанги кишварҳои пешрафта, маънидод карда мешавад.

Дувум, ҷаҳонишавӣ ба ҳайси саъю талоши Иёлотӣ Муттаҳидаи Амрико ва кишварҳои Ғарб, ба хотири ҳукмрон будан бар халқову фарҳангҳои дигар, бо мақсади истисмори онҳо аз тариқи тобеъ кардани фарҳангҳои миллӣ ба меъёрҳои фарҳанги воҳиди ҷаҳонӣ (бо афзалияти фарҳанги амрикоӣ), яъне ҳамчун ғарбикунонии фарҳангҳо арзёбӣ мегардад. Дар ин раванд аксари халқияту миллатҳо таҳти ҳуҷумҳои фарҳангӣ, иқтисодӣ - сиёсии давлатҳои абарқудрат қарор гиранд ҳам, вале барои пойдории арзишҳои миллии хеш мубориза мегарданд.

Ҷаҳонишавӣ дар худ имкониятҳои бузурги пешрафт ва дар айни замон таҳдиди қиддиро ба ҳаёти башарият омеши додааст. Ин раванд баробари паҳлуҳои мусбат ҷиҳатҳои манфӣ низ дошта, як қатор масъалаҳои қиддиро ба миён меорад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ ба ин масъала таваччуҳи хос зоҳир намуда, таъкид карданд: «Аз ин лиҳоз, имрӯз масъулияте, ки мо дар назди халқамон, дар назди наслҳои ояндаи миллат дорем, беш аз пеш меафзояд, зеро инсоният дар шароите ба асри 21 ворид гардид, ки сиёсати ҷаҳонӣ куллан тағйир ёфтааст... равандҳои ҷаҳонӣ шудан босуръат идома доранд ва имрӯз инсоният бо таҳдиду хатарҳои наво рӯ ба рӯ шудааст, ки муносибати комилан наво тақозо мекунанд. Аз ин рӯ, мо бояд роҳу равиши худро аз ҳамин мавқеъ, яъне бо назардошти вазъи мураккаби ҷаҳон ва дар айни замон манфиатҳои умумимиллии давлати хеш тарҳрезӣ намоем. Вақте суҳан дар боби низоми наво ҷаҳонӣ меравад, пеш аз ҳама, бунёди тамаддуни наво дар назар аст, ки башарият аз он бештар манфиат бардошта тавонад» [6].

Таъсири манфӣ ва таҳдиди раванди ҷаҳонишавӣ ба шуур ва маънавиёти ҷомеа тавассути воситаҳои ахбори омма, ки дорои неруи бузурги таъсиррасон мегарданд, эҳсос мегардад.

Ҷаминро бояд зикр кард, ки дар Паёми навои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба тамоюли ҷаҳонишавии фарҳанг омадааст: «Тамоюли ҷаҳонишавии фарҳанг ба яке аз проблемаҳои глобалии асри 21 табил ёфта, талабот нисбат ба сатҳи маънавиёти инсон, тарбия ва ташаккули наслҳои, ки вазифаи азими бунёди ҷомеаи наво дар даврони соҳибистиклолии миллати тоҷик ба зимаи онҳо гузошта хоҳад шуд, торафт меафзояд. Дар ин марҳилаи муҳим мақсаду вазифаҳои фарҳанг бештар ба масъалаҳои ташаккули маънавиёт, омӯзиши амиқи таърихи фарҳанги гузаштаву муосири халқи тоҷик, баланд бардоштани ифтихори миллӣ ва ҳисси ватандӯстиву ватанпарварӣ равона мегардад» [6].

Пас аз ба даст овардани Истиклолияти давлатӣ бо саъю талоши бевоситаи Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон фарҳанги миллӣ эҳё гардида, муаррифгари фарҳанги бою қадимаи мо дар ҷаҳони муосир гардид. Имрӯз дар раванди ҷаҳонишавӣ вазифаи мо аз он иборат аст, ки фарҳанги миллии хешро аз таъсири бади фарҳанги бегона хифз намоем, то маънавиёти бузургамон дар ҷараёни ҷаҳонишавӣ ба нестӣ нарасад. Аз ин раванди босуръат тавре бояд истифода намоем, ки он арзишҳои гаронбаҳои фарҳанги миллиро фуру набурда, онро ба ҷаҳониён муаррифӣ намояд.

Фарҳанг ҳастии миллат - маҷмӯи арзишҳои, ки моро ҳамчун миллат ба ҷаҳониён муаррифӣ менамояд. Дар раванди ҷаҳонишавӣ омӯзиши фарҳанги миллӣ яке аз масъалаҳои муҳими рӯз гаштааст. Омӯзиши фарҳанги миллӣ имкон медиҳад, ки мо фарҳанги волеи худро аз бегонашавӣ эмин нигоҳ дорем [1, с. 62-63].

Раванди ҷаҳонишавӣ моро водор месозад, ки пеш аз ҳама, ба тарбияи насли навраи ва ҷавонон диққати ҳамаҷониба диҳем. Зеро таълиму тарбия ва баланд бардоштани маънавиёти ҷомеа яке аз масъалаҳои муҳими рӯз гардида, насли навраи ҳамеша ба он ниёз дорад. Фарҳанг

метавонад дар зиндагии инсон таъсири мусбат гузошта, самтҳои ояндаи дурусти ҷомеаро муайяну мушаххас созад. Аз ин рӯ, фарҳангии фарҳангшиносон, аҳли зиёи кишвар вазифадоранд, ки насли наврасро дар рӯҳияи ватандӯстӣ, худшиносиву худогоҳӣ, ифтихор аз гузаштаи хеш ва хувияти миллӣ тарбия намуда, дар раванди ҷаҳонишавӣ ҳисси баланди миллиро дар онҳо ташаккул диҳанд. То ин ки ҷомеа, махсусан ҷавонони мо тавонанд ба фишори ҷаҳонишавӣ муқовимат намуда, худогоҳиву худшиносии миллиро ҳифз намоянд. Дар ин раванд мо бояд аз донишҳои асили ҷаҳони муосир бархӯрдор бошем.

Ҳадафи асосии Соли ҷавонон эълон гардидани соли 2017 аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин ташаккули худшиносиву хувияти миллии ҷавонону наврасон буд [1, с. 35].

Тавре ки зикр намудем, раванди ҷаҳонишавӣ ба тадриҷ пеш рафта, дар арсаи ҷаҳонӣ тамоюли ҳокимро касб менамояд. Дар ин раванд технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ низ бо суръати баланд пеш рафта истодаанд.

Яке аз падидаҳои ҷаҳонишавӣ дар самти технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ интернет ба ҳисоб меравад, ки ҳодисаҳои ҷаҳонро очилан ба тамоми сайёра мерасонад. Рӯ овардан ба технологияҳои навин талаби замон аст. Интернет воситаест, ки мардумро ба сиёсат ва фарҳанги ҷаҳонӣ мепайвандад. Дар ин раванд ҷаҳон ба эҳёи ахлоқи ҳамида, илм, фарҳанг ва маънавият ниёз дорад.

Азбаски кишвари мо ҳам як узви ҷомеаи ҷаҳонист, наметавонад аз ин таҳаввулоту равандҳои ҷаҳонӣ дар канор бошад. Аз ин рӯ, мо аз арзишҳои волои фарҳанги ҷаҳонӣ пахлуҳои мусбату тарбиявии онҳоро бояд истифода намоем.

Имрӯзо дар интернет, дӯконҳои фиттафурушӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ суруду мусиқӣ, филмҳои гуногун пахш мешаванд,

ки дар сабти онҳо таъсири фарҳанги Ғарб баръало эҳсос мешавад. Ин гуна сурудҳо, ки матнҳои содаву сабук доранд ва дар онҳо арзишҳои манфӣ бештар ба мушоҳида мерасанд, ҳоси сурудҳои Ғарб буда, тавачҷуҳи ҷомеаро ба худ ҷалб месозанд. Ин жанри сурудҳои Реп, Хип-хоп аст.

Мазмуну мундариҷаи филмҳо ё бозихҳои компютерӣ бояд, пеш аз ҳама, ба тарбияи маънавии шахс ва боло бурдани маънавияти ҷомеа равона гардад. Имрӯз кулли филмҳои бегона ҷангу куштору фахшро инъикос менамоянд. Дар бозихҳои компютерӣ ин амалҳо баръало ҷой дода шудаанд. Хуб мешуд, ки ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг», бо назардошти урфу одат, тамаддун ва анъанаҳои волои фарҳанги миллӣ, тағйиру иловаҳо ворид гарданд, ки фарҳанги миллиро аз арзишҳои манфии фарҳанги бегона эмин нигоҳ доранд.

Албатта, ҷаҳонишавӣ дар баробари таъсири манфӣ ҷиҳатҳои мусбат низ дорад. Шиносии бо фарҳангҳои халқияту миллатҳои дигар, қабул намудани анъанаҳои хуб ва мероси волои халқият ва миллатҳои ҳамсоя ба рушди фарҳанги миллӣ мусоидат мекунанд. Имрӯз омӯзиши фарҳанги ҷаҳонӣ ва роҳи дурусту устувори фарҳанги миллиро муайян намудан ба миён омадааст. Ҳатто соли 2000 - ум сарони давлатҳо ва ҳукуматҳо декларатсияи ҳазорсолаи СММ-ро қабул карданд, ки вазифаи асосии он таъмини роҳи мусбати ҷаҳонишавӣ барои халқҳо буд. Аз ин рӯ, дар ин раванди воридшавӣ ба дунёи рақобати сармоядорӣ ва ҷаҳонишавии тамаддунҳо интиҳоби дурусти роҳи ояндаи миллат ва фарҳанг аз мо худшиносиву худогоҳии миллат ва хушёрӣ сиёсиро талаб менамояд [5, с. 44].

Таҷрибаи таърих нишон медиҳад, ки бе инкишофи фарҳанг давлат наметавонад рушди иқтисодӣ ва сатҳи зиндагии мардумро баланд бардорад. Пас аз ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ, новобаста аз мушкилоти давраи гузариш, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии

Сарвари давлат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба рушди фарҳанги миллӣ тавачҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намуд. Дар ҷумҳурӣ консепсияи рушди фарҳанг рӯйи кор омад.

Суханронии таърихии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо зиёиёни мамлакат (20 март соли 2001) таҳти унвони «Фарҳанг ҳастии миллат аст» бори дигар сиёсати фарҳангии давлати тозаистиклоли Тоҷикистонро равшану возеҳ намуд [6].

Яке аз самтҳои муҳими сиёсати хирадмандона ва фарҳангии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, пеш аз ҳама, ташаккули тафаккури бунёдкорӣ, тарбияи ифтихори миллӣ, худшиносиву ҳудогоҳӣ, ватандӯстӣ, сулҳу ваҳдат дар ҷомеа ва ҳамдигарфаҳмии сокинони ҷумҳури ба ҳисоб меравад. Ноил шудан ба ин ҳадафҳоро Эмомалӣ Раҳмон тавассути фарҳанги миллӣ, аз ҷумла бо роҳи эҳёи мероси таърихӣ фарҳангӣ арзёбӣ намудааст.

Ҳанӯз соли 2000 - ум Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба ҷаласаи якуми якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфта буданд: «Таърих гувоҳ аст, ки халқи тоҷик аз қарну асрҳо то имрӯз симои миллати худро, пеш аз ҳама, тавассути фарҳанг нигоҳ доштааст... ва байни халқу миллатҳои дигар соҳиби нуфузу эътибор гаштааст» [6].

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолати рушди фарҳанги ҳар як шахс ва ҷомеаро фароҳам овардааст. Дар он омадааст: «Ҳар шахс ҳақ дорад озодона дар ҳаёти фарҳангии ҷамъият, эҷодиёти бадеӣ, илмӣ ва техникӣ ширкат варзад, аз дастовардҳои он истифода кунад. Сарватҳои фарҳангӣ ва маънавро давлат ҳимоя мекунад» [1, с. 35- 42].

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» (1998) вазифаҳои стратегӣ ва тактикий фарҳангро дар шароити соҳибистиклолӣ равшан намудааст.

Тасдиқи Консепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 30 декабри соли 2005 ва дар заминаи он таҳия ва тасдиқи «Барномаи компютерикунонии муассисаҳои таълимии фарҳанг ва санъати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2007-2010», «Барномаи давлатии тайёр кардани кадрҳои соҳибхтисоси соҳаи фарҳанг, санъат ва таъбу нашр дар солҳои 2007-2010», «Барномаи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2015» дар татбиқи сиёсати фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши калидӣ бозиданд.

Эълон гардидани соли 2018 - Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ ва солҳои 2019-2021- Солҳои рушди дехот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ иқдом ва ҳадафест, ки арзишҳои волои фарҳанги миллиро аз хатари ҷаҳонишавӣ эмин нигоҳ дошта, мероси волои фарҳангиро аз насл ба насл интиқол медиҳад.

Консепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон самтҳои асосӣ ва афзалиятноки рушди фарҳангӣ ва ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангиро дарбар мегирад. Он маҷмӯи ақида ва пешгӯиҳои илмӣ аст. Дар амалигардонии Консепсияи рушди фарҳанг се омил нақши ҳалкунанда дорад:

- коркарди тавсияҳои илмию методӣ доир ба рушди соҳаҳои мухталифи фарҳанг;
- омодагии мутахассисони кордон, эҷодкори фаъол ва ташаббускор;
- таъминоти молиявии барномаву нақшаҳои корӣ ва муҳайё намудани заминаи моддӣ-техникӣ.

Чигунагии ин омилҳо ба вазъи иқтисодӣ ва бунёди асосҳои илмӣ рушди соҳаҳои фарҳанг вобаста аст. Ва имрӯз дар даврони соҳибистиклолӣ иқтисодиёти мамлакат тараққӣ карда, маблағгузорию муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, илмӣ ва таълимӣ аз бучети давлат сол ба сол афзун гардида, ба рушди ҳамаҷонибаи фарҳанг заминаи воқеӣ мегузорад ва имкон намедиҳад, ки раванди ҷаҳонишавӣ ба фарҳанги миллӣ таъсири манфӣ расонад.

АДАБИЁТ:

Эмомалӣ Раҳмонов. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди 4. Душанбе: Ирфон, 2002, с.235.

«Альянс цивилизаций» (трудный диалог в условиях глобализации): моногр. - М.: Институт Латинской Америки РАН, 2010.- 208 с.

Вопрос национальной идентичности в контексте глобализации. - М Проспект, 2014,- 144 с

Глобализация и проблема сохранения культурного многообразия. - М.: ИФРАН, 2010.- 240 с.

Глобализация. Сущность, проблемы, преспективы: многор - М. Книга и бизнес, 2003, - 320 с.

Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Душанбе, «Шарқи озод», 2017.

Ҳочимуродов О. Фарҳангшиносӣ. Душанбе - 2011.

Судьба государства в эпоху глобализации: моногр. - Москва: СИНТЕГ, 2005,- 201 с.

Сафар Сулаймонӣ, «Фарҳангшиносӣ». Ирфон. 2002.

Чумаков А.Н. Философские проблемы глобализации / А.Н Чумаков, А.Д. Иоселиани. - М. Университетская книга, 2015. - 172 с.

ФАРҲАНГИ МИЛЛӢ ДАР РАВАНДИ ЧАҲОНИШАВӢ

Дар мақола масъалаҳои фарҳанги миллӣ дар раванди чаҳонишавӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Дарвоқеъ, айни замон раванди чаҳонишавӣ босуръат идома ёфта, ба фарҳангу тамаддун ва махсусан анъанаҳои миллӣ хатари ҷиддӣ ворид месозад. Ин раванд водор месозад, ки пеш аз ҳама, ба тарбияи насли наврас ва ҷавонон таваҷҷуҳи хос зоҳир намояд. Зеро таълиму тарбия ва баланд бардоштани маънавияти ҷомеа яке аз масъалаҳои муҳими рӯз гардида, насли наврас ҳамеша ба он ниёз дорад. Дар ин замина фарҳанг метавонад дар зиндагии инсон таъсири мусбат гузошта, самтҳои ояндаи дурусти ҷомеаро муайяну мушаххас созад. Аз ин рӯ, фарҳангиёну фарҳангшиносон, аҳли зиёи кишвар вазифадоранд, ки насли наврасро дар рӯҳияи ватандӯстӣ, худшиносиву ҳудоғоҳӣ, ифтихор аз гузаштаи хеш ва ҳувияти миллӣ тарбия намуда, дар раванди чаҳонишавӣ ҳиссиёти миллиро дар онҳо ташаккул диҳанд. То ин ки ҷомеа, махсусан ҷавонони мо тавонанд ба фишори чаҳонишавӣ муқовимат намуда, ҳудоғоҳиву худшиносии миллиро ҳифз намоянд.

Калидвожаҳо: Фарҳанг, чаҳонишавӣ, ҷавонон, ҷомеа, худшиносӣ, муқовимат, тарбия, миллӣ, раванд, таълим.

НАЦИОНАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА В ПРОЦЕССЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В настоящей статье рассматривается проблема национальной культуры в процессе глобализации. И, действительно, глобализация формируется очень быстрыми темпами, а это угрожает культуре и цивилизации, в особенности, национальным традициям. Этот процесс обязывает нас тому, чтобы мы особое внимание обратили на воспитание подрастающего поколения и молодежи, так как обучение и воспитание и повышение нравственности в обществе стали одним из важных вопросов современности, и подрастающее поколение всегда нуждается в нём. С этой точки зрения, культура может положительно повлиять на жизнь человека, правильно определить и конкретизировать

будущие направления, развития общества. И, поэтому культура, культурологи, представители культуры и интелгенции обязаны воспитывать подрастающее поколение в духе патриотизма, самопознания и самоосознания, гордости за свое прошлое и национальную ментальность и в процессе глобализации сформировать в них национальные чувства, чтобы общество и, особенно, наша молодёжь смогла противостоять давлению глобализации и защитить национальные традиции и обычаи.

Ключевые слова: культура, глобализация, молодёжь, общество, самопознание, самоосознание, воспитание, обучение, национальный, процесс, противостоять.

NATIONAL CULTURE IN THE PROCESS OF GLOBALIZATION

This article discusses the problem of national culture in the globalization process. And, indeed, globalization is forming at a very fast pace, and this threatens culture and civilization in particular, national traditions. This process obliges us to pay special attention to the upbringing of the younger generation and youth, since education and upbringing and raising morality in society have become one of the important issues of our time, and the younger generation always needs it. From this point of view, culture can positively affect a person's life, correctly identify and concretize future directions, development of societies. Therefore, culture, culturologists, representatives of culture and intelligentsia are obliged to educate the younger generation in the spirit of patriotism, self-knowledge and self-awareness, pride in their past and national mentality and in the process of globalization to form national feelings in them so that society and especially our youth can withstand the pressure of globalization and protect national traditions and customs.

Key words: culture, internationalization, youth, education, national, upbringing, process, resist, self-knowledge, super-ego.

Сведения об авторе: Мирахмедов Фарход Максудович-проректор по учебной работе Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде. E-mail: mirakhmedov66@maile.ru Тел: 939-004-500

Information about the author: Mirakhmedov Farhod Maqsudovich-vice- rector of education in Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda. E-mail: mirakhmedov66@maile.ru Tel: 939-004-500

СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ ҲУКУМАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОҲАИ ҲИФЗИ ЁДГОРИҲОИ ТАЪРИХИЮ ФАРҲАНГӢ

Амиров Р.

Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода

Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди соҳиб шудан ба истиқлолияти сиёсӣ зинаи аввали сохтмони давлатдорӣ худро ба анҷом расонда, дар давраи гузариш ба ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, иқтисоди бозорӣ ва муносибатҳои нави ҷамъиятӣ, ки шохроҳи сифатан нави пешрафту тараққиёти мамлакатро муайян месозанд, қарор дорад. Чи тавре ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудаанд: «Дар ин марҳалаи муҳим мақсаду вазифаҳои фарҳанг бештар ба масъалаҳои ташаккули маънавият, омӯзиши аниқи таъриху фарҳанги гузаштаву муосири халқи тоҷик, баланд бардоштани ифтихори миллӣ ва ҳисси ватандӯстиву ватандорӣ, инчунин, дар тафаккури мардум ва махсусан, наврасону ҷавонон густариш додани эҳсоси эҳтиром ба муқаддасоти милливу рамзҳои давлатӣ равона мегардад» [1, с.33]. Маҳз бо ташаббусу дастгирии бевосита ва ғамхорӣ ҳамаҷузъи Президенти мамлакат дар солҳои Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, заминаи ҳуқуқӣ ва илмӣ рушди фарҳанги кишвар фароҳам оварда шуд.

Баъди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ, ҳарчанд Тоҷикистон ба ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ рӯ ба рӯ гашта бошад ҳам, ба ҳамаи мушкилиҳои ҷойдоштаи сиёсӣ нигоҳ накарда, аз рӯзҳои аввал Ҳукумати мамлакат ба масъалаҳои фарҳангӣ тавачҷуҳи хос зоҳир намуда, барои ҳифзи арзишҳои фарҳангӣ тадбирҳои таъхирнопазир меандешид. Чунки дар шароити бесарусомонӣ ва пурра ғайриҷамъиятӣ нанамудани сохторҳои давлатӣ барои шахсонӣ алоҳида ва баъзе ташкилотҳои хориҷӣ имконияти воқеӣ ба вучуд омада

буд, то ин ки ба таври қочоқ арзишҳои фарҳангии миллати тоҷикро ба берун кашанд. Дар ҳамин давраи нооромӣ аз як қатор муссиҳаҳои муҳими фарҳангӣ, аз ҷумла Осорхонаи миллӣ ва Осорхонаи Қалъаи Ҳисор баъзе нигоҳҳои беҳтарини таърихӣ, ки арзиши баланди бадеӣ доштанд, ғорат гардиданд. Мутаассифона, то ҳол нигоҳҳои ғоратшуда пайдо нагардидаанд.

Вазъи баамаломата Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро водор сохт, ки барои пешгирии ин ҳодисаҳои номатлуби дар соҳаи фарҳанг руҳдода як зумра санадҳои меъриӣ ҳуқуқиро доир ба масъалаҳои фарҳанг, арзишҳои фарҳангӣ, ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ қабул намояд. Дар моддаи 40 - и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: «Ҳар шахс ҳақ дорад, ки озодона дар ҳаёти фарҳангии ҷамъият, эҷоди бадеӣ, илмӣ ва техникӣ ширкат варзад, аз дастовардҳои онҳо истифода кунад. Сарватҳои фарҳангӣ ва маънавию давлат ҳимоя мекунад» [2, с.13]. Ва, ҳамзамон дар моддаи 44 таъкид гардидааст, ки: «Ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ вазифаи ҳар як шахс аст» [3, с.14].

Маҳз дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст масъалаи ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ на танҳо вазифаи давлат, балки вазифаи муқаддаси ҳар як аъзои ҷомеа буданаш таъкид гардид, ки ин масъулӣ бузургро чи дар назди давлат ва чи дар назди ҳар як шаҳрванди кишвар мегузорад. Аз ин рӯ, барои ба низом даровардани масъалаҳои ғайриҷамъиятӣ фарҳангӣ ва ҳифзи арзишҳои фарҳангӣ, ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг», 13 январи соли 1997 таҳти № 519, қабул гардид. Дар моддаҳои 8 -

Сарватҳои фарҳанги миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 10 - Аз ҷумҳурӣ баровардан ва баргардонидани сарватҳои миллий, маҳз масъалаҳои ҳифзи арзишҳои фарҳангӣ, воридот ва содироти арзишҳои фарҳангӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, тартиби ҳифз намудан, берун баровардан ва ворид намудани арзишҳои фарҳанги миллий аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ муайян карда шудааст. Дар банди моддаи 8 - и қонуни мазкур дар иртибот ба масъалаи Сарватҳои фарҳанги миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: «Ба таркиби сарватҳои фарҳанги миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон бозёфтҳои археологӣ, ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ, коллексияҳои нодиру ашёҳои қадимӣ ва асарҳои санъат, аз қабилӣ мусаввараҳо, наққошӣ, расмҳо, мучассамаҳо, номҳои аҳамияти таърихидошта, асарҳои зебуоришӣ (дизайнерӣ), китобҳои дастнавис, дастхатҳои муаллифон, катибаҳо, ҳуччатҳои таърихӣ, нусхаҳои нодир, оромгоҳҳои шахсиятҳои маъруф, боғот ва манзараҳои табиӣ аҳамияти фарҳангидошта ва ғайра дохил мешаванд. Сарватҳои фарҳанги миллий, ки моликияти ҷамъиятӣ, кооперативӣ, омехта, муштарак, шахсӣ ва хусусӣ ҳисоб меёбанд, дар асоси қонун сабти ном шуда, дар фаъолияти фарҳангӣ истифода мешаванд» [4].

Дар даврони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пешгирии равандҳои номатлуб дар фаъолияти фарҳангӣ ва хусусан дар масъалаи ҳифзи арзишҳои фарҳангӣ ва ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ як зумра қонуну қарорҳои зарурӣ, аз ҷумла қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи берун баровардан ва ворид кардани сарватҳои таърихӣ фарҳангӣ», аз 6.08. 2001 таҳти № 42; «Дар бораи ҳифз ва истифодаи мероси таърихӣ фарҳангӣ», аз 3.03. 2006 таҳти №178 ва қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси мавзеҳои муҳофизатии объектҳои ғайриманқули мероси таърихӣ фарҳангӣ», аз 30.05. 2004 таҳти № 274; «Дар бораи қоидаҳои ташкил ва низоми нигоҳдории

худудҳои таърихӣ фарҳангии махсус ҳифзшаванда», аз 30.05. 2004 таҳти № 262; «Дар бораи қоидаҳои низоми нигоҳдории мавзеҳои муҳофизатии объектҳои ғайриманқули мероси таърихӣ фарҳангӣ», аз 31.12. 2008 таҳти № 664; «Дар бораи Барномаи давлатии ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангӣ барои солҳои 2012 - 2020», аз 03.12. 2011 таҳти № 577; «Дар бораи тартиби корбурди Феҳристи давлатии объектҳои мероси таърихӣ фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 14 октябри соли 2014 таҳти № 64 ва «Дар бораи тартиби ҳифз ва нигоҳдории сарватҳои таърихӣ фарҳангии муваққатан ба Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшаванда», аз 03.12. 2015 таҳти № 751 қабул гардиданд, ки исботи сиёсати давлатӣ дар соҳаи ҳифз, таҳқиқ ва барқарорсозии объектҳои таърихӣ фарҳангӣ ба шумор меравад.

Маҳз ҳамин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ имконият ба вучуд оварданд, ки мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо фаъолиятшонро нисбат ба арзишҳои фарҳангӣ, ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ ва гузоштани ҳайкалу нимпайкараҳо дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси қонуну қарорҳои қабулнамудаи Ҳукумати мамлакат ба роҳ монанд. Самти дигари сиёсати давлатӣ дар соҳаи фарҳанги маънавӣ ин таъмир, тармим ва бозсозии ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Маврид ба зикр аст, ки дар замони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон 43 ёдгорӣ (24 мақбара, 3 осорхона, 5 масҷиди таърихӣ, 7 қалъа, 2 мадраса, 1 хумдон) аз нав таъмир ва тармим шуд, ки дар 70 соли Иттиҳоди Шӯравӣ ба ин теъдод ёдгориҳо таъмир нагардида буданд.

Танҳо зикр кардани ёдгориҳои мақбараи Рӯдакӣ, Саразм (шаҳри Панҷакент), мақбараи Шайх Маслиҳатдин, Шайх Абдулқосим Гургонӣ (шаҳри Хучанд), мақбараи Нақибхон Туғрал, Манораи Варзи Минор (ноҳияи Айнӣ), масҷидҳои Ҳавзи Сангин, Савристон, Абдулқодири

Челонӣ (шаҳри Истаравшан), мақбараи Хулбук, Девор ва дарвозаи Қалъаи Хулбук (ноҳияи Восеъ), мақбараи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, Осорхонаи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, Сағонаи асри XII (шаҳри Кӯлоб), мақбараи Хоҷа Қутбиддин (ноҳияи Балҷувон), мақбараи Мавлоно Точиддин, Мавлоно Обиддин, Хоҷаи заррин (ноҳияи Данғара), мақбараҳои Хоҷаи Нур, Қалъаи Муъминобод, Шоҳи Хомӯш (ноҳияи Муъминобод), мақбараи Ҳазрати Султон (ноҳияи Ховалинг), мақбараи Хоҷа Дурбод, мадрасаи Хоҷа Машҳад (ноҳияи Шаҳритус), Қалъаи Ҳисор, Мадрасаи Кӯҳна, масҷиди Сангин (ноҳияи Ҳисор), Қалъаи Вомар (ноҳияи Рӯшон) далели гуфтаҳои боло шуда метавонанд. Таъмир, тармим ва бозсозии ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ дар таърихи маънавии насли наврас ва шинохти Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ ва рушди сайёҳии фарҳангӣ нақши муҳим мебозанд.

Дар солҳои соҳибистиклолӣ ба Феҳристи мероси умумичаҳонии ЮНЕСКО ворид гардидани Саразм (моҳи июни соли 2010), Чакан ва Оши палов аз ҷумлаи дастовардҳои бузурги фарҳанги миллӣ ба шумор меравад. Ташрифи Дабири кулли ЮНЕСКО К. Матсуура ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ва боздиди ӯ аз Қалъаи Ҳисор, Ачинатеппа ва зимни вохӯрӣ бо Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон дар бораи ба ин феҳрасти мероси умумичаҳонӣ, дар оянда, ворид намудани ёдгориҳои таърихию фарҳангии Хулбук, Ачинатеппа, Панҷакенти қадим, Тахти Сангин, Қалъаи Ҳисор, Хоҷа Машҳад мусбат арзёбӣ мешавад. Дар хусуси ба феҳрасти мероси умумичаҳонии ғайримоддӣ дохил намудани мусиқии Фалак омодагӣ рафта истодааст.

Имрӯз, тибқи иттилои Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба рӯйхати муқаддамотии ёдгориҳои «Шоҳроҳи Бузурги Абрешим»-и ЮНЕСКО 13 ёдгорӣ шомил шудааст: инҳо Панҷакенти қадим, Бунҷекат, Қалъаи Ҳисор, Тахти Сангин, Ачинатеппа, Хоҷа Машҳад, Хулбук,

Қалъаи Ямчун ва ёдгориҳои водии Вахон, қалъаи Хучанд, маҷмааи меъмории Шайх Муслиҳиддин, тасвириҳои рӯйсангии атрофи Хучанд ва ноҳияи Ашт, мадрасаи Олим ва мадрасаи Мирраҷаб - Додхоҳ дар Конибодом ба шумор мераванд. Қисмати тоҷикистони «Шоҳроҳи Бузурги Абрешим»-ро ба 5 гузаргоҳ тақсим кардаанд. Шартӣ сабти номи гузаргоҳҳо вучуди ҳақди ақал як ёдгории таърихӣ дар тӯли он аст. Агар ҳар долон (коридор) ақалан як ёдгорӣ дошта бошад, баъд давлате, ки гузаргоҳро пешниҳод кардааст, ҳақ дорад ёдгориҳои дигари атрофи он гузаргоҳро батадриҷ ба рӯйхат шомил намояд. Асос сабти номи гузаргоҳ аст. Аз 5 гузаргоҳи мо якеаш гузаргоҳи Шимолӣ аст бо Панҷакенту Бунҷекат ва ёдгориҳои водии Зарафшон. Дуюмаш гузаргоҳи Сирдарё аст бо ёдгориҳои атрофи Хучанд. Баъд, гузаргоҳи Марказӣ бо қалъаи Ҳисор ва ёдгориҳои ин водӣ. Сипас, гузаргоҳи Амударёст, ки аз Тахти Сангин сар мешавад ва то Хулбукро дарбар мегирад. Охири гузаргоҳи мо ёдгориҳои водии Вахонро фаро мегирад. Кишварҳои дар тӯли ин шоҳроҳи бостонӣ воқеъгардида аз бренди «Шоҳроҳи Бузурги Абрешим» барои ҷалби сайёҳони бештар истифода мебаранд. Зикри як нукта муҳим аст, ки бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2018 ҳамчун «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» ва солҳои 2019-2021 «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон гардиданд, ки барои рушди ҳунарҳои мардумӣ ва сайёҳӣ дар кишвар шароити мусоид фароҳам оварданд. Дар ин росто, барои ҳамроҳ намудани ёдгориҳои таърихӣ-фарҳангии «Шоҳроҳи Бузурги Абрешим» ва кушодани хатсайрҳои нави фарҳангӣ тадбирҳои иловагӣ андешидан ба мақсад мувофиқ аст.

Чи тавре ки дар Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ омадааст: «Ҳукумат дар

муддати даҳ соли охир танҳо барои таъмиру таҷдиди ёдгориҳои таърихӣ қариб 3 миллиард сомони равона карда, аксари осорхонаҳо, қасру марказҳои фарҳангӣ, қалъаву шаҳрҳои бостонӣ, мақбараҳои шахсиятҳои таърихиву ирфонӣ ва дигар мероси моддиву маънавии халқамонро азнавсозӣ намуд» [5, с.32]. Имрӯз, тибқи маълумоти омории Вазорати фарҳанг, дар ҷумҳурӣ зиёда 2900 ёдгории таърихиву меъморӣ мавҷуд аст. Чи тавре дар мулоқоти Пешвои миллат бо зиёиёни мамлакат, 20 марти соли 2018, таъкид шудааст: «Дар шароити феълӣ, ки бархӯрди тамаддунҳо дар ҷаҳон торафт тезутунд мешавад, омӯхтан ва таҳқиқ кардани мероси бостонӣ, хифзи арзишу суннатҳои милливу мардумӣ ва ёдгориҳои таърихӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад» [6, с.1].

Дар суҳанрони Пешвои миллат омадааст: «Мо дар даврони соҳибистиклолӣ се маротиба мақбараи устод Абуабдуллоҳи Рӯдакиро дар шаҳри Панҷакент, оромгоҳи Мир Сайид Алии Ҳамадониро дар шаҳри Кӯлоб се-чор маротиба, Туғрали Аҳрориро дар ноҳияи Айнӣ ва Камоли Хучандиро дар шаҳри Хучанд таъмиру барқарор намудем. Инчунин, чанде аз мақбараҳои мутафаккирони пешин, аз ҷумла Ҳазрати Султон, Муҳаммад Шақиқии Балхӣ, Ҳазрати Бурхи Валӣ, Муҳаммади Башоро ва биноҳои қадимаро дар шаҳру ноҳияҳои кишвар обод кардем» [7.с.2]. Гарчанде ки аз ҷиҳати таъмир, тармим, барқарорсозӣ мо нисбат ба замони Иттиҳоди Шӯравӣ хеле пешрафта бошем ҳам, то ҳол ваъзи ниғаҳдорӣ ва хифзи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ ҳанӯз ба талабот ҷавоб дода наметавонад. Дар масъалаи ворид намудани ёдгориҳои таърихӣ ба Феҳристи мероси умумибашарии ЮНЕСКО дар тӯли 25 соли истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон (танҳо ду ёдгории таърихӣ табиӣ - Саразм ва Боғи миллии Тоҷикистон) қонеъкунанда намебошад. Аз ин рӯ, Пешвои миллат дар суҳанрониашон зимни вохӯрӣ бо зиёиёни мамлакат изҳори нигаронӣ намуда, таъкид карданд, ки: «То ба ҳол ёдгориҳои Тахти

Сангин, Ачинатепша, Хулбук, қалъаҳои Ҳисор, Кӯлоб, Ҳочамаҳшад дар ноҳияи Шаҳритус, Панҷакенти қадим, Бунҷекенти ноҳияи Шаҳристон ва Ямчун, воқеъ дар ноҳияи Ишкошим, ба рӯйхати ЮНЕСКО ворид нашудаанд. Аз шумораи умумии ёдгориҳои таърихӣ, ки дар мамлакат вучуд доранд, мо то имрӯз номгӯи ками онҳоро ба рӯйхати созмонҳои байналмилалӣ ворид кардаем. Бинобар ин, зарур аст, ки дар ин самт корҳои омӯзишӣ ва ташкилӣ вусъат бахшида шаванд» [8.с.1]. Ба ин мақсад сохторҳои марбута дастур гирифтанд, ки ин равандро омӯхта, ба Ҳукумат пешниҳодҳо омода созанд. Бо иқдоми навбатии Сарвари давлат соли 2020 - ум 5500 - солагии Саразми бостонӣ ҳамчун маркази ташаккули маданияти кишоварзӣ, хунармандӣ ва шаҳрсозии тоҷикон ҷашн гирифта мешавад. Мо бояд ифтихор намоем ва онро бо дастоварҳои бузурги илмӣ - бостоншиносӣ ва фарҳангӣ истиқбол гирем. Бо мақсади боз ҳам тақвият бахшидани масъалаи хифзи арзишҳои фарҳангӣ якҷанд тақлифҳои пешниҳод менамоем, ки метавонанд дар ин масъала кумак расонанд:

- таҳияи феҳристи тамоми нигораҳои, ки дар ихтиёри осорхонаҳо, китобхонаҳо ва шахсони алоҳида қарор дошта, дорои арзиши муҳими бадеӣ ва таърихӣ милли мебошанд. Ва он феҳристро чун ҳуҷҷати махсус ба сохторҳои марбутаи давлатӣ пешниҳод намоянд, то ин ки пеши роҳи ба таври қочоқ баровардани ҳама гуна арзишҳои фарҳангӣ таърихӣ миллиро гирифта тавонанд;

-дар ҳудудҳои ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ иҷозат надодани ҳар гуна сохтмони иншооти ғайрифарҳангӣ ва фурӯштани заминҳои мансуб ба ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ;

-барои ба харобазор табдил надодан ва аз байн набурдани ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ зарурияти консерватсияи ҳатмии ёдгориҳои таърихӣ пеш омадааст;

-дар маҷмӯъ, таҳия намудани барномаи давлатӣ оид ба мероси фарҳангии тоҷикон.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон». Душанбе, с. 2017 саҳ. 33
2. Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, с. 2003, саҳ.13
3. Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, с. 2003, саҳ.14
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» (13 январи соли 1997 таҳти № 519 қабул гардид). Дар қонуни мазкур дар моддаи 8- Сарватҳои фарҳангии миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.- 23 январи соли 2015. саҳ. 32.
6. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯри бо зиёиёни мамлакат, 19 март соли 2018 . Рӯзномаи «Ҷумҳурият». Душанбе, саҳ. 1
7. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯри бо зиёиёни мамлакат, 19 март соли 2018. Рӯзномаи «Ҷумҳурият». Душанбе, саҳ. 2
8. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯри бо зиёиёни мамлакат, 19 март соли 2018. Рӯзномаи «Ҷумҳурият». Душанбе, саҳ. 2

СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ ҲУКУМАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОҲАИ ҲИФЗИ ЁДГОРИҲОИ ТАЪРИХИЮ ФАРҲАНГӢ

Дар мақола масъалаҳои ҳифз, тармим ва ниғаҳдории ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ ва аз ҷониби давлат андешидани тадбирҳои иловагӣ баҳри ҳифзи онҳо дар даврони соҳибистиклолӣ мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтааст. Дар ин давра аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд санади меъёрии ҳуқуқӣ қабул гардид, ки ба таври қочоқ берун баровардани сарватҳои фарҳангиро пешгирӣ намуданд. Дар мақола, инчунин, муаллиф перомун ба Феҳристи мероси умумиҷаҳонии ЮНЕСКО ворид гардидани ёдгориҳои таърихию фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо овардани мисолҳои мушаххас, ибрози назар намудааст. Дар анҷоми мақола якҷанд пешниҳод оид ба ҳифз ва ниғаҳдории ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ оварда шудааст.

Калидвожаҳо: арзишҳои фарҳангӣ, мероси бостонӣ, ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ, ҳуқуқҳои фарҳангӣ, Шоҳроҳи Бузурги Абрешим, сарватҳои фарҳангӣ, ҳифзи ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА ПРАВИТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ОБЛАСТИ ЗАЩИТЫ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫХ ПАМЯТНИКОВ

В данной статье рассматривается политика государства в области защиты, сохранения и реставрации историко-культурных памятников в годы независимости Республики Таджикистан. За данный период со стороны Правительства Республики Таджикистан были приняты нормативно-правовые акты, которые способствовали предотвращению незаконных вывозов культурных ценностей. А также, анализируется вопрос о внесении историко-культурных памятников в список Всемирного культурного наследия ЮНЕСКО

в годы независимости Таджикистана. В конце статьи приводятся предложения по защите и сохранении культурно-исторических памятников в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: Культурные ценности, историческое наследие, культурно-исторические памятники, культурное право, Великий шелковый путь, защита историко-культурных памятников, нормативно-правовые акты.

STATE POLICY OF THE GOVERNMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE FIELD OF PROTECTION OF HISTORICAL AND CULTURAL ARTIFACTS

This article discusses the state policy in the field of protection, preservation and restoration of historical and cultural artifacts during the years of independence of Tajikistan. During this period, the Government of the Republic of Tajikistan adopted regulatory legal acts that helped to prevent the illegal export of cultural property. It also analyzes the issues of making historical and cultural monuments in the UNESCO World Heritage List during the years of independence of Tajikistan. At the end of the article, proposals are made for the protection and preservation of cultural and historical monuments in the Republic of Tajikistan.

Key words: Cultural values, historical heritage, cultural and historical monuments, cultural law, the Great Silk Road, the protection of historical and cultural monuments, regulatory legal acts.

Сведения об авторе: Амиров Раджабмад - проректор по науке и международных отношений ТГИКИ им. М. Турсунзаде, кандидат педагогических наук, професор. e-mail: amirov_54@mail.ru; тел: 231-13-51.

Information about the author: Amirov Rajabmad - vice-rector on science and international relations of Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda, candidate of pedagogical sciences, professor. e-mail: amirov_54@mail.ru; tel: 231-13-51.

МЕРОСИ ФАРҲАНГӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ АСОСИИ РУШДИ САӢӢХӢ

Кодиров Ф. С., Обидов Ф. С.

Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмат

Давоми садсолаи охир соҳаи сайёҳӣ баъд аз истихроҷу коркарди нафту газ ва автомобилбарорӣ ба яке аз соҳаҳои сердаромад табдил ёфта, раванди рушди босуръати он метавонад дар пешрафти иқтисодиёти ҷаҳон нақши калидӣ бозад. Соҳаи сайёҳӣ манбаи ғанӣ гардондани бучети давлат ва омили муҳими беҳсозии шароити зиндагии сокинони сайёра ба ҳисоб меравад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои имкониятҳои зиёди сайёҳӣ мебошад, соҳаи мазкурро ҳамчун самти афзалиятнок эътироф намуда, барои рушди ҳамаҷонибаи он тамоми тадбирҳои заруриро роҳандозӣ намуда истодааст. Яке аз омилҳои асосии шинохти Тоҷикистон аз сӯи меҳмонони хориҷӣ ин мероси фарҳанги пурғановати халқи тоҷик мебошад. Аҳамияти аз ҳама муҳими сайёҳӣ дар он аст, ки ба рушди шахсият, неруи эҷодии он ва васеъ сохтани доираи донишу ҷаҳонбинаш мусоидат менамояд. Ошноӣ бо фарҳанг ва мероси фарҳангии халқу миллатҳои гуногун олами маънавии шахсро ҷилои дигар бахшида, ҷаҳони андешаҷояшро тақвият мебахшад.

Айнияти роҳҳои рушди таърихии арзишҳои фарҳангӣ ва сайёҳӣ ягонагии усулҳои нави муносибат ба рушди ояндаи ин ҷардуро муайян месозад. Айни ҳол соҳаи сайёҳӣ дар бисёре аз кишварҳои ҷаҳон ҳамчун соҳаи афзалиятноки хоҷагии халқ шинохта шудааст. Сайёҳии оммавӣ таърихи наздик ба сесадсола дорад. Асрҳои миёна ва замони нав сайёҳӣ характери ашрофона ва баъдтар элитарӣ (баргузида) дошт ва ин ҳолат аҳамияти сайёҳиро ҳамчун сегменти бозор инъикос карда наметавонист [2, с. 7]. Муносибат бо сайёҳӣ ҳамчун соҳаи иқтисодиёт танҳо асри XVIII дар Британияи Кабир рӯи кор омад [2, с.10].

Дар асри XX имкониятҳои сайёҳӣ фарохтар гардида, ҷуғрофияи ташрифоварии сайёҳон ва ба ин васила рушди сайёҳии байналмилалӣ поягузори шуд. Бо тавачҷуҳ ба расми дар поён овардашуда, хулоса намудан мумкин аст, ки иқтидорҳои фарҳангӣ нисбат ба дигар падидаҳои бедорсозандаи рағбатҳои сайёҳон ба саёҳат бартарии бештаре дорад.

Сайёҳии фарҳангӣ - маърифатӣ ҳамаи ҷанбаҳои сайёҳиро дарбар гирифта, тавассути он шахс дар бораи ҳаёт, фарҳанг, анъанаҳои халқи дигар тасаввуроти комил пайдо мекунад. Аз ин ҷост, ки маҳз сайёҳӣ ҳамчун воситаи муҳими бунёди робитаҳои фарҳангӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ шинохта гардидааст. Шаҳрвандон бояд дарк намоянд, ки фарҳанг дар ҷома пайваста дар ҳоли рушд қарор дорад. Ин на танҳо сайёҳӣ, балки эҳё ва зинда кардани ҳудудҳои фарҳангии азёдрафта, барқарорсозии анъанаҳои фарҳангии фаромӯшшуда, ёдгориҳои табиат, таърих ва дар ин замина муносибати эҳтиромонаи одамон миёни якдигар мебошад.

Татбиқи мунтазам ва муваффақонаи лоиҳаҳои марбут ба истифодаи ёдгориҳои меъмории ва таърихӣ, иду маросимҳои халқию динӣ, ҷорабиниҳои оммавии эҷодӣ, ҳунарҳои амалии мардумӣ дар қори тарбияи мардум, тақмили арзишҳои маънавию ахлоқии ҷома метавонанд Тоҷикистонро ба минтақаи нодири мутамаддин ва дорои мардуми озодандешу фарҳангпарвар дар миқёси ҷаҳон мубаддал созанд.

Ҳар як гӯшаву қанори Тоҷикистон мероси нодири анъанаҳои фарҳангии ҳудро дорад, ки онҳо, дар маҷмӯъ, фарҳанги ягонаи пурғановати халқи тоҷикро ташкил менамоянд. Мероси фарҳангии халқ на танҳо аз асарҳои рассомон, меъморон, мусақачиён, нависандагону шоирон, асарҳои олимон, балки аз дастоварҳои гайримоддӣ, назари фолклор, касбу ҳунарҳои мардумӣ, фестивалҳо, анъанаҳои динӣ, ҷашну маросим ва ғайра низ иборат мебошад.

Фарҳанг якрангиро қабул надорад. Мамлакате, ки талоши минтақаи сайёҳии ҷаҳонӣ буданро дорад, бояд, пеш аз ҳама, дорои маҷмааҳои фарҳангии нодир бошад ва онҳоро ба бозори сайёҳии ҷаҳонӣ пешниҳод карда тавонад. Маҳз ҳамин гуна мамлақати дорои иқтидори бениҳоят бойи

фарҳангии иборат аз анъанаҳо, ҳунари нотақро, ҷашну маросимҳои ҳосаи миллӣ, меъмории нодир ва ғайра Тоҷикистони соҳибистиклоли мо мебошад. Гуногунрангӣ ва махсусияти ландшафти табиӣ боиси шуғл ва намудҳои ҳосаи меҳнат, менталитети ҳоса ва фарҳанги анъанавии соқинони мамлакат маҳсуб меёбад.

Имрӯз дар Тоҷикистон 16 театри касбӣ, 10 муассисаи консертию эҷодӣ, 1341 китобхонаи давлатӣ-оммавӣ, 827 муассисаи клубӣ, 55 осорхона, 43 боғи фарҳангию фароғатӣ, 23 ансамбли тарона ва рақс, 6 филармонияи халқӣ ва амсоли инҳо фаъолият менамоянд, ки дар қори беҳдошт, барқарорсозӣ, рушди унсурҳои фарҳанги анъанавии миллӣ, муаррифӣ ва аз насл ба насл ба мерос гузоштани ин рукҳои таҷассумгари воқеияти миллӣ саҳмгузор мебошанд. Ҳамзамон, он рӯз дур нест, ки дар харитаи сайёҳии ҷаҳон кишваре бо номи Тоҷикистон бо пешниҳоди имқониятҳои фароҳи фарҳангии ҳуд, табиати зебою нотақро, осоишгоҳҳои таҷобатию истироҳатӣ, иқлими мусоиди барои рушди сайёҳӣ мусоидаш ҳамчун минтақаи пешрафтаи сайёҳии сайёра ҷойгоҳи вижаи ҳудро касб хоҳад кард.

Тоҷикистон бо махсусиятҳои табиӣ, олами нотақрори набототу ҳайвонот, қуллаҳои баланди осмонбӯс, аз ҷумла баландтарин қулла дар ҳудуди кишварҳои собиқи Иттиҳоди Шӯравӣ- Қуллаи Исмоили Сомонӣ (7495 м.), ҷангалҳо, марғзор, дарёҳои кӯҳӣ, кӯлҳо, шумораи зиёди ҷашмаҳои шифобахш, лою маъданҳои дармонбахш, сангҳои қиматбаҳо, урфу одат ва анъанаҳои ба минтақаҳои гуногуни мамлакат ҳоси миллӣ ва билохира мардуми меҳмондӯст маъруфият дорад.

Ин ҷо фарҳанги ҳосаи қадима ва муосир ба ҳам омезиш ёфта, сайёҳони хориҷиро бо ҷилои ҳосааш ба ҳуд ҷалб месозад. Санъат, илм, дин, таърих аз унсурҳои фарҳангии мебошанд, ки, пеш аз ҳама, рағбатҳои

сайёҳон ба онҳо равона гардидааст [3, с.92-93].

Иқтидори фарҳангии Тоҷикистон дар мероси таърихӣ он таҷассум ёфтааст. Бисёре аз минтақаҳои сайёҳии ҷаҳон нисбат ба таърихи худ ҳамчун омили ҷалби ҳарчи бештари сайёҳон муносибати эҳтиёткоронаро роҳандозӣ намудаанд. Шумораи зиёди объектҳои таърихӣ нодир муайянкунандаи рушди муваффақонаи сайёҳӣ дар мамлакат маҳсуб меёбад. Ошноӣ бо таърих ва объектҳои таърихӣ омили пурқуввати бедорсозии рағбатҳои сайёҳон буда метавонад.

Таърихи халқи тоҷик решаҳои қадимӣ дошта, аз ибтидои тамаддуни инсонӣ сарчашма мегирад. Бозёфтҳои бостонии Тоҷикистон ба асри санг мансуб буда, ба ҳазорсолаи VIII-V то замони мо рост меоянд. Перомуни кӯҳҳо, қуллаҳо ва халқҳои сокини ҳудуди Тоҷикистони имрӯза дар манбаъҳои муаллифони антиқа Плиний ва Птоломей метавон иттилоъ пайдо кард. Сайёҳи венетсиягӣ Марко Поло дар бораи саёҳаташ ба Помир дар хотираҳояш оид ба табиати зебо, марудумони он ҷо, иқлим, кӯҳу дарёҳо маълумот додааст.

Тоҷикон дар рушди маънавиёти тамаддуни ҷаҳонӣ бо ҳамдастии олимони варзида, файласуфон, адибон таъсири арзишманд боқӣ гузоштанд. Эҷоду офаридаҳои хунармандону олимони ва адибони тоҷик қисми ҷудонопазири тамаддуни ҷаҳонӣ ба ҳисоб мераванд. Ашъори Одамушшуаро Абуабдулло Рӯдакӣ, «Шоҳнома»-и безаволи Ҳаким Фирдавсӣ, «Қонуни тиб»-и Абуали ибни Сино, ситораҳои осмони шеърӣ ҷаҳонӣ - Хайём, Румӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ, хунарварон - Борбад, Монӣ, Бехзод на танҳо дар Суғду Хуросон ва Мовароуннаҳр, балки то дуриҳои дур парвоз карданд.

Ҳудуди Тоҷикистон аз замони қадим дар Шоҳроҳи Бузурги Абрешим воқеъ буд ва он, албатта, ба тичорати

байналмилалӣ, мубодилаи фарҳангии халқҳо таъсири амиқ гузоштааст. Аслиҳа, маҳсулоти пӯст, ҷавоҳироти ороишӣ, матоъ, намаки ранга, ки аҷдодони мо истехсол ва меофариданд, шухрати ҷаҳонӣ касб карда буданд. Ҳоло баробари рушди робитаҳои байналмилалии иқтисодӣ, фарҳангӣ Шоҳроҳи Бузурги Абрешим рамзи дӯстӣ, якдигарфаҳмӣ, муносибати судманди миёни халқҳои кишварҳо гардидааст. Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ (UNWTO) ва ЮНЕСКО яқҷо бо ташкилотҳои сайёҳии Тоҷикистон, бо назардошти мероси бойи фарҳангӣ-таърихӣ халқҳои, ки дар минтақаи Шоҳроҳи Бузурги Абрешим сукунат доранд, масъалаҳои рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори меҳмонхонавиرو тадричан татбиқ менамоянд.

Солҳои охир тавачҷуҳи дӯстдорони саёҳатро мавзёҳои таърихӣ-фарҳангии Тоҷикистон ба худ ҷалб намудаанд. Бозид ва бархӯрдорӣ аз шаҳрҳо ва шаҳракҳои қадима, аз қабилҳои Саразм, Панҷакенти қадим, Ҳулбук, Истаравшан, Кӯлоб ва ғайра гувоҳ аз тавачҷуҳи беандозаи сокинони сайёра нисбат ба таъриху фарҳанги тоҷикон мебошад.

Ёдгориҳои таърихӣ-фарҳангии Тоҷикистони имрӯза - Мамнуъгоҳи таърихӣ-фарҳангии Ҳисор (ш. Ҳисор), Оромгоҳи Шайх Муслиҳиддин ва ёдгориҳои таърихӣ-меъморӣ Ҳазрати Шоҳ (ш.Хучанд), Қасри Шоҳони Ҳулбук, (н. Восеъ) Мадрасаи Хоча Машҳад (н. Қубодиён), Маҷмааи меъморӣ Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ (ш. Кӯлоб), қалъаҳои Қаҳқаҳа ва Ямчун (ВМКБ) ва ба ин монанд, ки шуморашон хеле зиёд аст, метавонанд ба ҳайси маҳсулоти сайёҳии миллий дар рушди соҳаи сайёҳӣ ҳаматарафа мусоидат намоянд.

Ёдгориҳои бостонии Тоҷикистон, ки дар натиҷаи ковишҳои бостонии пайдарпай дар замони шӯравӣ пайдо гардидаанд, тавачҷуҳи сайёҳонро ба худ ҷалб месозанд. Деворнигораҳои рангини

Панчакент, мучассамаи Буддо, ки айнаи ҳол дар Осорхонаи миллии бостоншиносӣ маҳфуз буда, дарозии 13,5 метрро ташкил медиҳад, сиккаҳои аҳди Кӯшонӣ дар Осорхонаи миллии, бозёфтҳои беандоза зиёди санъати касбии аз мавзӯҳои кӯшиҳои бостоншиносӣ, бахусус аз Панчакенти қадим (ш. Панчакент), Дайри буддоии Ачинатеппа (н. Вахш), шаҳри асримиёнагии Бозордара (ВМКБ), димнаи шаҳри Бундикати бостонӣ (н. Шаҳристон), ёдгории шаҳраки Сайёд (н. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ), Қалъаи Бешкент (н. Носири Хисрав) ва ғайра гувоҳи тамаддунофарии халқи тоҷик мебошанд. Ин дастовардҳо муаррифғари симои воқеии халқи тоҷик буда, метавонанд Тоҷикистонро ҳамчун кишвари дорои захираҳои бойи сайёҳӣ ба ҷаҳониён муаррифӣ созанд.

Ёдрас бояд шуд, ки ҳангоми рушди инфрасохтори сайёҳӣ бояд фазои таърихӣ худудҳо ба назари эътибор гирифта шуда, ба харобшавии ин фазо роҳ дода нашавад. Ҳар кадоме аз марказҳои сайёҳии бунёдшаванда ва ё марказҳои осорхонавӣ бо назардошти махсусиятҳои миллии, анъанаҳо бунёд гардида, дар навбати худ иншооти ҷолиб ва нотакрор бошанд.

Санъати тасвири аз унсурҳои муҳими фарҳанг буда, қудрати ташаккули рағбатҳои сайёҳиро дорост [5]. Санъати тасвирии халқи тоҷик аз давраҳои қадимтарин сарчашма мегирад. Хусусан, тасвириҳои рӯи санг, шах ва девораҳои ғорҳо (петроглифҳо), ки пайдоишашон ба асри санг рост меояд, таваҷҷуҳи на танҳо олимони, балки сайёҳонро низ ба худ ҷалб кардааст. Ин гуна мавзӯҳо, ки дорои чунин тасвириҳои рӯйсангианд дар Тоҷикистони имрӯза хеле зиёд буда, айнаи ҳол аз ҷониби олимону муҳаққиқони соҳа пайваста дар ҳоли омӯзишу таҳқиқ қарор доранд.

Таърихи куҳанбунёди санъати тасвирии тоҷикон метавонад, боиси таваҷҷуҳи сайёҳони хориҷӣ бошад. Зеро, устодони

моҳиронаи ҳунарварони тоҷик дар коллексияи осорхонаҳо ва нигористонҳои шинохтаи ҷаҳон маҳфуз буда, ҳамчун объекти таваҷҷуҳи сайёҳон ва мутахассисон-санъатшиносон қарор дорад. Барои сайёҳон ва меҳмонон имрӯз дарҳои 55 осорхона, аз ҷумла Осорхонаи миллии Тоҷикистон ба номи К.Бехзод, Осорхонаи миллии бостоншиносии Тоҷикистон, нигористонҳо, толори намоиши Иттифоқи рассомони Тоҷикистон боз буда, он ҷо на танҳо намоиши асарҳои рассомони тоҷик, балки рассомони кишварҳои дигар низ баргузор мегарданд.

Санъати мусиқӣ ва рақси миллии тоҷикон аз унсурҳои ҷолиби фарҳанг маҳсуб меёбанд. Дар баъзе аз кишварҳои ҷаҳон фарҳанги мусиқӣ аз омилҳои муҳими ҷалби сайёҳон ба ҳисоб меравад. Фестивалҳои мусиқӣ, ки ҳамасола дар кишварҳои мухталифи ҷаҳон баргузор мегарданд, ҳазорҳо ва ҳатто миллионҳо сайёҳонро гирди ҳам меоранд. Бисёре аз меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо ва нуктаҳои истироҳати меҳмонони худро бо мусиқии миллии ва рақси миллии ҳангоми баргузор намудани барномаҳои дилхушкунандаи фароғати, концертҳо, шабнишиниҳои фолклорӣ ошно месозанд. Фурӯши сабтҳои овозӣ ё навори мусиқии миллии дар марказҳои сайёҳӣ, мағозаҳо, студияҳо воситаи муҳими ошноии сайёҳон бо фарҳанги миллии маҳсуб меёбад.

Ҷунонунрангии мероси фарҳангии халқи тоҷик ифодагари мавзӯи ва жанрҳои мусиқии халқӣ ва соҳаи миллии тоҷикон мебошад. Он таҷассумгари беҳтарин намунаҳои мусиқии сокинони ғушаву канори мамлакат буда, дар омезиши намунаҳои беҳтарини мусиқии сокинони мамлакат ташаккул ёфтааст. Ёдгориҳои санъати анъанавии тоҷикон-шашмақом, фалак, ғуруғлисароӣ ва амсоли инҳо дар самои мусиқии ҷаҳонӣ мақоми махсус касб кардаанд. Тӯли қарнҳо санъати мусиқии тоҷикон ҳамчун воситаи ифодаи эҳсосоти

ботинии инсон дар мавриди муносибат ба ватан, ифодагари худоғоҳӣ, ҳештаншиносӣ, дӯст доштани меҳан ва ғайра арзи ҳастӣ намудааст.

Намояндагони барҷастаи санъати мусиқии миллии тоҷикон, шуруъ аз Борбади Марвазӣ, Абуабдуллои Рӯдакӣ, Абунастри Форобӣ, Абубакри Рубобӣ, Сафиуддини Урмавӣ, Абдуқодири Гӯянда, Кавқабии Бухороӣ, Дарвешалии Чангӣ ва амсоли инҳо на танҳо ҳамчун навозандагону овозхонон, балки донандагони баланди илми мусиқӣ шинохта гардидаанд. Идомаи санъати мусиқии миллии тоҷикон дар офаридаҳои санъатварон- Ҳочӣ Абдулазиз, Содирхони Ҳофиз, Бобоғиёс Абдуғанизода, Устод Шодии Самарқандӣ, Акашариф Ҷӯраев, Бобоқул Файзуллоев, Фазлиддин Шаҳобов, Шохназар Соҳибов, Маъруфхуча Баҳодуров, Одина Ҳошимов, Зафар Нозимов, Ҷӯрабек Муродов ва дигарон ҷилои тоза касб намуда, дар қалби ихлосмандони санъати мусиқӣ ҷой гирифтаанд.

Дар тамоми гӯшаву канори Тоҷикистон санъати хоса ва пурғановати рақси миллий бо таровишҳои ба худ хос арзи вучуд дорад. Дар оинаи фарҳанги миллии тоҷикон инъикоси санъати рақс ҷои хоса дорад [6, с. 11]. Ошноии сайёҳон бо намунаҳои рақси миллии тоҷикон ҳангоми ташкил ва баргузорию шоу - барномаҳои консертӣ, шабнишиниҳои фолклорӣ ва ғайра амалӣ мегардад.

Санъат як навъ забони муошират аст. Рақс дар ин миён дастрастарин воситаи муошират маҳсуб меёбад. Маҳсусан рақси миллии тоҷикон хеле муассир, ҷолиб ва пурмаъно буда, таърихи қадима дорад. Бозёфтҳои бостоншиносии дар худуди Тоҷикистон ёфтгардида, маҳсусан, ёдгории бозёфтгардидаи тасвири рӯичӯбӣ аз Панҷакент, ки бо номи «Раққосаи Сугдӣ» миёни бостоншиносон, санъатшиносон, коршиносон (ва ҳатто сайёҳон-Қ.Ф.)

машҳур аст, гувоҳи куҳанбунёдии санъати рақси тоҷикон мебошанд. Анъанаҳо, урфу одат, бовариҳо ташаккулдиҳандаи сабки этникии рақси тоҷикӣ мебошад; рақсҳои бадахшӣ, сугдӣ, кӯлобӣ, бухороӣ ва ғайра [6, с. 27].

Азҳудкунии мактаби аврупоии рақси классикӣ ба тавлиди рақси балетӣ дар Тоҷикистон боис гардид. Бо кӯшишу заҳматҳои шинохтатарин балетмейстерҳо, оҳангсозон, мусиқачиён, режиссёрон аз Русия, инчунин беҳтарин иҷроқунандагон ва балетмейстерҳои тоҷик жанрҳои опера ва балет ба қуллаҳои баланди ҳунар расиданд. Бисёре аз асарҳои муаллифони тоҷик дар жанрҳои опера ва балет ба ҳазинаи дурдонаҳои санъати ҷаҳон ворид гардидаанд, ки ин боиси ифтихор ва шарафмандист. Хусусан, шуҳрати ҷаҳонии балети С. Балалсанян «Лайлӣ ва Мачнун», балетҳои оҳангсозони пурмахорат - Ю. Тер - Осипов, Ф. Баҳор, Т. Шаҳидӣ, М. Атоев ва амсоли инҳо метавонад боиси ҷалби ҳаводорони санъати балет аз тамоми гӯшаву канори ҷаҳон гардад.

Касбу ҳунармандии тоҷикон аз соҳаҳои маъмул ва суннати фаъолият ба ҳисоб меравад. Тоҷикон фарҳанги асили худро дар тамоми ҷанбаҳои истехсолот ва рӯзғордорӣ поягузорӣ намудаанд. Онҳо аз қадимулайём бо ашӯҳои санъат, ки аз нигоҳи ғановат, зебоии шакл, ҷилои рангҳо, маҳорати иҷроишии бадеиашон фарқ мекарданд, бинандаро ба ҳайрат мегузоштанд. Халқи тоҷик нисбат ба фарҳангу ҳунари асили ҳеш, урфу одат ва анъанаҳо ниҳоят эҳтиёткорона муносибат дорад. Маҳсусан ин раванд дар аз насл ба насл мерос гузоштани ҷамъи зухуроти фарҳанги миллий, аз ҷумла ҳунарҳои касибӣ ба ҳубӣ эҳсос мешавад [9, с. 3-8].

Имрӯз сайёҳони хориҷӣ дар ҳар гӯшаву канори Тоҷикистон офаридаҳои ҳунармандони тоҷикро дар шакли армуғон харидорӣ менамоянд. Армуғон

- хотираи беҳтарин дар бораи мамлакати ташрифоварда буда метавонад. Бо назардошти ин зарурати ташкили бозорҳои хунармандӣ, шаҳракҳои хунармандон ва мағозаҳои маҳсулоти хунарҳои миллӣ дар марказҳои бонифузтарини будубоши хунармандон аз аҳамият ҳолӣ нест. Ин ҳолат имкон медиҳад, ки сайёҳони хориҷӣ дар ҳоли харидани армуғон озод бошанд ва интихоби намунаҳои маҳсулоти хунармандӣ васеъ бошад. Зеро, маҳсулоти хунармандии тоҷикон кайҳо боз миёни ҷаҳониён шуҳрати хоса касб кардааст.

Анъана ва урфу одатҳои маъракаорӣ, манзилдорӣ, тарбияи фарзанд, хунармандӣ, либоси анъанавии миллӣ, маросими мавсимӣ ва амсоли инҳо саршор аз гановат буда, бо махсусияташон таваҷҷуҳи меҳмонони хориҷиро ба худ ҷалб месозанд. Маросими арӯсии тоҷикон худ як намоиши хосаи фарҳангиеро мемонад, ки тамошои он ба кас ҳузуру ҳаловат мебахшад. Тановули таомҳои миллии тоҷикӣ аз рӯи хони тоҷикона низ кайфияти махсус дошта, ба меҳмонон таассуроти амиқ боқӣ гузошта метавонад. Имрӯз сокинони мамлакат аз сарулибоси миллӣ даст нақашада, баръакс ба он симои тозаю замонавӣ бахшида, пайваста такмил медиҳанд. Либосҳои

миллӣ- атлас, чакан дар тани бонувони тоҷик, гесуи дарози бофташуда, либосҳои миллии мардона бо ҷаззобият, нодирият ва нотакрориашон, бешубҳа ба меҳмонони хориҷӣ писанд меянд.

Чашну идҳои миллии тоҷикон - Наврӯз, Меҳргон, Сада, маросими Гулгардонӣ, Ашагулон, Сайри лола, Суманак ва ғайра аз нигоҳи мазмун, услуб, тарзи баргузорӣ, характери баргузорӣ, суҷа, ифодаи анъана ва урфу одати миллӣ комилан бой буда, таҷассумгари орзуву омол, фарҳанг, касбу кор, тарзи зиндагӣ ва дигар паҳлуҳои ҳаёти мардум мебошанд. Намоишҳои фарҳангӣ-фароғатӣ ҳангоми баргузориҳои ин чашну маросимҳо ниҳоят ҷолиб буда, бинанда, бавижа сайёҳони хориҷиро бо фарҳангу тамаддуни ҷандинҳазорсолаи мардуми тоҷик ошно месозанд.

Ҳамин тавр, мероси фарҳангии халқи тоҷик қудрату тавоноии ҷалби ҳарчи бештари сайёҳонро ба кишвари бихиштосою афсонавии Тоҷикистон доро буда, ҳифз ва барқарорсозии мероси гаронмояи фарҳангиамон метавонад ба пешрафти иқтисодиёт, болоравии сатҳу сифати зиндагии мардум ва билохира таҳкиму тақвияти ҳуди фарҳанги миллӣ таъсири арзишманд боқӣ гузорад.

АДАБИЁТ:

1. Ершов Н.Н. Каратаг и его ремесла: Историко-этнографический очерк.- Душанбе: Дониш, 1984.-120 с.
2. Кодиров Ф. С., Қодирова М. И. Асосҳои туризм (Васоити таълимӣ).- Душанбе: Ирфон, 2012.-с 128с.
3. Колотова Е. В. Рекреационное ресурсоведение: Учеб. пособие. - М.: РМАТ, 1998. - С.92-93.
4. Квартальнов В.А. Туризм //Учебник. - М.: Финансы и статистика, 2002. - 320 с.
5. Клицунова, В. А. Проблемы использования нематериального наследия в качестве туристического ресурса //URL: <http://rep.polessu.by/bitstream/112/1189/1/50.pdf>
6. Клычева Н., Казакова З. История хореографического искусства Таджикистана (Очерки).- Душанбе: Адабиёти бачагона, 2014.-384 с., с. 13-21.
7. Кодиров Ф. С. Хунарҳои мардумӣ-омили тарбияи завқи бадеӣ /Зери назари С. Шосаидов; Душанбе: Адабиёти бачагона, 2014.-144 с.
8. Латифов Д. Н. Эҷодиёти мардумӣ- асоси фарҳанги этникӣ, Душанбе: Адиб, 2011.-160 с.

9. Раҳимов Д. Касбу хунарҳои анъанавии тоҷикон /Мухаррирон Қ.Буриев, М.Сайфиддинов; ПИТФИ.-Душанбе: Адабиёти бачагона, 2014. -160 с., с.3-8.

10. Яковенко Н.В. Нематериальное культурное наследие как инновационный фактор развития туризма в регионе (на примере ремесел и промыслов Воронежской области) // URL:<https://elibrary.ru/item.asp?id=26599955>

МЕРОСИ ФАРҲАНГӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ АСОСИИ РУШДИ САӢӢХӢ

Дар мақолаи мазкур чойгоҳи мероси фарҳангӣ дар рушди сайёҳӣ, мероси гаронбаҳои фарҳангии халқи тоҷик ба унвони омили рушди рағбатҳои сайёҳон, намунаҳои нодири мероси фарҳангӣ, омилҳои тавассути мероси фарҳангӣ тақвият бахшидан ба рушди сайёҳӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Мероси фарҳангии халқ ин асарҳои нависандагону шоирон, рассомон, мусиқачиён, хунармандони халқӣ - маҷмӯи арзишҳои, ки моҳияти аслии ҳастии инсонро таҷассум менамоянд, мебошад. Мероси фарҳангӣ фарогири ҳам асарҳои моддӣ ва ҳам ғайримоддӣ инъикоскунандаи эҷодиёти мардумӣ, забон, расму оин, бовариҳо ва ғайра, инчунин дастовардҳои ғайримоддӣ, ба монанди фолклор, маҳсули хунарҳои дастӣ, фароғату вақтхушӣ, идҳои халқӣ, тантанаҳо ва маросим ва монанди инҳо мебошад.

Муаллифони мақола нақши мероси фарҳангиро ҳамчун омили рағбатҳои сайёҳон асоснок кардааст. Ҳамчунин, дар мақола ёдрас гардидааст, ки омили таҳриқдихандаи беҳдошт ва пешниҳоди мероси фарҳангӣ миллӣ маҳз рушди фаъолияти сайёҳӣ дар мамлакат мебошад. Дар навбати худ, мероси фарҳангӣ дар симои ёдгориҳои фарҳангӣ бадеӣ муайянкунандаи рушди сайёҳӣ ва макони интиҳоби саёҳат арзёбӣ шудааст.

Сайёҳӣ дар мақола ҳамчун воситаи муҳими талаботи оммавӣ ва дастрасии арзишҳои фарҳангӣ, сарчашмаи беҳдошти мерос матраҳ гардидааст. Дар ҷаҳони муосир ба ҳамдигар вобаста будани фарҳанг ва сайёҳӣ, инчунин имкониятҳои дастгирии фарҳанг тавассути сайёҳӣ ва пешрафти сайёҳӣ ба василаи арзишҳо ва дастовардҳои фарҳангӣ ба хубӣ ба назар мерасад.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, мероси фарҳангӣ, дастовардҳои фарҳангӣ, захираҳои фарҳангӣ, анъанаҳои мардумӣ, мусиқии миллӣ, идҳои миллӣ, захираҳои сайёҳӣ.

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ КАК ОСНОВНОЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА

В статье рассматриваются значение культурного наследия в развитии туризма, подчеркивается важность его развития и сохранения, а также продвижение культурного наследия посредством развития туристской деятельности. Культурное наследие народа - это произведения писателей, художников, музыкантов, мастеров народного творчества - совокупность ценностей, дающих смысл существованию человека. Оно охватывает как материальные, так и нематериальные произведения, выражающие творчество народа, его язык, обычаи, верования и т. п., а также нематериальное достояние, включающее фольклор, промыслы, развлечения, народные праздники, церемонии и ритуалы и т. д.

Авторами статьи обосновывается роль национального культурного наследия как фактора туристской мотивации. Они утверждают, что одним из генерирующих факторов для сохранения и продвижения национального культурного наследия является развитие туристской деятельности в стране. В свою очередь, культурное наследие, представленное

памятниками художественной культуры, способно определить развитие туризма и туристской дестинации.

Туризм рассматривается как самое эффективное средство массовой востребованности и доступности культурных ценностей, источник сохранения наследия. В современном мире происходит возрастание взаимозависимости культуры и туризма, растут возможности поддержки культуры через туризм и подъем туризма благодаря богатствам культуры.

Ключевые слова: туризм, культурное наследие, культурные ресурсы, народные традиции, национальная музыка, национальные праздники, туристские ресурсы.

CULTURAL HERITAGE AS THE MAIN FACTOR OF TOURISM DEVELOPMENT

The article discusses the values of cultural heritage in the development of tourism, emphasizes the importance of its development and preservation, as well as promoting cultural heritage through the development of tourism activities. The cultural heritage of the people is the work of writers, artists, musicians, masters of folk art - a set of values that give meaning to the existence of man. It covers both tangible and intangible works, expressing the creativity of the people, their language, customs, beliefs, etc., as well as the intangible property, including folklore, crafts, entertainment, folk festivals, ceremonies and rituals, etc.

The author substantiates the role of national cultural heritage as a factor of tourist motivation. The author of the article claims that one of the generating factor for the preservation and promotion of national cultural heritage is the development of tourism in the country. In turn, the cultural heritage represented by the monuments of artistic culture is able to determine the development of tourism and tourist destinations.

Tourism is considered as the most effective means of mass demand and accessibility of cultural property, a source of preservation of heritage. In the modern world, there is an increase in the interdependence of culture and tourism, opportunities to support culture through tourism and the rise of tourism due to the wealth of culture are growing.

Key words: tourism, cultural population, cultural resources, folk traditions, national music, national holidays, tourist resources.

Сведения об авторах: Кодиров Фазлиддин Садриддинович - кандидат педагогических наук, доцент кафедры туристский бизнес, рекреация и гостеприимство Института предпринимательство и сервис/ Адрес: Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5. E-mail: edelvis-07@mail.ru. Тел.: 934119642

Обидов Фозил Саидович - доктор экономических наук, профессор Института предпринимательство и сервис. Адрес: Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5.

Information about the authors: Qodirov Fazliddin Sadriddinovich - Candidate of pedagogical sciences, Associate professor of the Department of tourism, recreation and hospitality of the Institute of entrepreneurship and service / Address: 48/5 Borbad Avenue, Dushanbe, Tajikistan. Email: edelvis-07@mail.ru , Tel.: 934119642

Obidov Fozil Saidovich - Professor of the Institute of entrepreneurship and service / Address: 48/5 Borbad Avenue, Dushanbe, Tajikistan.

ҶАНБАҲОИ ФАРҶАНҒИ ВА МАЪХАЗҶОИ РУБОИЁТИ АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ

Алии Муҳаммадии Хуросонӣ,

Маркази мероси хаттии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сардафтари адабиёти классикии тоҷику форс Одамушшуаро Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (858-941) аз суҳанварони бисёрдону пуркор ва зиёда аз ин сарагӯйи ин адабиёти дар ҷаҳон камназиру ҳайратовар бо маъниҳои тозаву бикр бошад ҳам, аз офаридаҳои зиқимати адабии ӯ то рӯзгори мо камобеш 1170 байт омада расидааст, ки ҳиссаи ночизи онро рубоӣ ташкил мекунад. Вале ин миқдори андак гувоҳ бар он аст, ки устод Рӯдакӣ ба ин навъи адабии шеърӣ форсии тоҷикӣ муҳаббат, дилгармӣ ва нафаси хосса дошта, ҳатто аҳли таҳқиқ, адабиётшиносону шарқшиносон, назариётчиёни адабиёту Рӯдакишиносон эҷодкори навъи рубоиро ба Одамушшуаро нисбат додаанд. Ҳамин аст, ки маншаъу хостгоҳ ва ихтироъкори вазни рубоиро дар бештар мавридҳои баҳс дар атрофи рубоӣ ба номи устод Рӯдакӣ забту сабт кардаанд. Ба ин маънӣ, ҳанӯз дар асри XIII Шамси Қайси Розӣ дар китоби худ «Ал-муъҷам фӣ маъойири ашъор-ил-Аҷам» пайдоиши рубоӣ ва вазни онро ба Одамушшуаро нисбат дода навишта буд: «...аз муқаддимони шуарои Аҷам, пиндорам Рӯдакӣ, аз навъи аҳраму аҳраби баҳр (албатта баҳри Ҳазач дар назар аст - А.М.Х.) вазне таҷдид кардааст, ки онро вазни рубоӣ хонанд. Алҳақ вазне мақбул ва шеъре мустализу матбуъест ва аз ин ҷиҳат, ағлаб нуфусу нафисро бад-он рағбат аст ва бештар тибои солихро бад-он майл. Ва гӯянд сабаби истихроҷи ин вазн он будааст, ки рӯзе дар айёми аъёд (идҳо) бар сабили тамошо дар баъзе аз мутаназзиҳот (сайргоҳҳо)-и Ғазнин бармегашт ва ба ҳар навъ аз аҷноси мардум бармегузашт ва тоифае аҳли таъро дид гирди муалъабаи ҷамъи кӯдакон истода... Кӯдаке дид даҳ-поздаҳсола, гуфторе малеху забоне фасех,

таъбе мавзуну ҳаракоте матбуъ. Гирдаконе чанд аз каф ба кӯз меандохт ва дар ҳазфу рафъ (пастию баландӣ) худро аз ишорати мардум ғофил меандохт, то як боре дар андохтани гирдаконе аз кӯз берун афтод ва ба қаҳқаре ҳам ба ҷойгаҳ биғалтонид. Кӯдак аз сари зақои таъб ва сафои қариҳат гуфт:

Ғалтон-галтон ҳамеравад то буни кӯ.

Шоирро ин калимот вазне мақбулу назме матбуъ омад. Ба қавонини арӯз мурочиат кард ва онро аз мутафарриоти баҳри Ҳазач берун овард ва ба воситаи он кӯдак бар ин шеър шуур ёфт» [5, 95-96]. Ин ҷо дар баробари он ки Шамси Қайси Розӣ Рӯдакиро аз аввалин гӯяндагони навъи шеърӣ рубоӣ арзёбӣ менамояд, ишораи муҳимми дигаре ҳаст дар бораи шаҳри Ғазнин ва дар он ҷо будани шоири дарбори Сомониён ба қадом як сабабе, ки баҳсе дигар мебошад. Аз иқтибоси болоӣ бармеояд, ки вазни рубоӣ аз сурудаҳои мардумӣ гирифта шуда, сипас дар адабиётмон зина ба зина сайқал ёфтаасту имрӯз ҳам сохту муҳтавои шеърӣ шоиронро рангину намакин нигоҳ дошта меояд.

Бояд гуфт, ки навъи рубоӣ дар баробари қадимӣ будан аз нигоҳи мавзӯву муҳтаво, ҳамчун ҷинси ғаноии адабиёти тоҷикӣ - форсӣ, соҳибистиклол буда, минбаъд аз ҷиҳати сохту муҳтаво тавонистааст ба адабиёти араб, адабиёти халқҳои туркизабон, адабиёти ҳиндию урдую пашту ва зиёда аз ин, ба адабиёти славянҳо нақши бориз гузорад, ки ин ҳам пажӯҳише алоҳида меҳаҷад.

Бо вучуди он ки дар бораи пайдоиши навъи шеърӣ рубоӣ андешаҳо гуногунанд, вале ҷойгоҳу баромади ин навъи мустақили адабӣ ҳамоно аз сарғаи адабиёти навини

точикӣ - форсӣ дар асри IX мебошад, ки бештарин муҳаққиқони ин адабиёт бетартид бовар бар ин доранд.

Меом ба сари мақсади асосӣ дар ин мақола, ки сухан аз рубоиёти устод Рӯдакист. Рубоиёти мавсуф ханӯз аз оғози Рӯдакишиносӣ дар охири асри XIX дар Аврупо маълум шуда бошад ҳам, ду рубоии шоир барои мардуми тоҷик тавассути «Намунаи адабиёти тоҷик»-и Садриддин Айни расида буд [1 , 27] , ки аз тазкираи Лутфалибеки Озар «Оташкада» иқтибос шудааст. Минбаъд, бо мурури вақт ва ба Рӯдакишиносӣ диққати чиддӣ додану доир ба Рӯдакӣ ба майдон омадани тадқиқотҳои калонҳаҷме, монанди заҳмати бесобиқаи Саъид Нафисӣ, тадқиқотҳои доманадори академик Абдулганӣ Мирзоев, профессор Аълохон Афсаҳзод, корҳои мондагор дар ин чода ва дафъаҳо дар таҳияи матни илмӣ-оммавӣ, илмӣ ва илмӣ-интиқодӣ ба нашр расидани осори бозмондаи Одамушшуаро имрӯз мо 35-36 рубоии пурра ва зимни матни Саъид Нафисӣ 8-то, Осори Рӯдакӣ 6-то, И.С. Брагинская 7-то рубоии нопурраро дар даст дорем, ки якбайтианд. Ҳатто дар матнҳои ёдшуда рубоии аввали интиҳоби ин мурағибон ҳамагӣ як мисраъ асту халос, ки матнаш ин аст:

Ҳар рӯз бар осмон-т бодо мурво!

[3, 827; 4, 137; 6, 120].

Шояд суоле пеш ояд, ки рубоии нопурраи устод Рӯдакӣ чӣ шуданд? Посух он аст, ки таҳиягарон ва мурағибони баъдинаи осори бозмондаи мавсуф онҳоро ба баҳши «Абёти пароканда»-и заҳмати худ ҷой доданд, ки дуруст ҳам ҳаст, зеро абёти парокандаи устод, албатта, бештар авҷот, ба ин ё он жанри бадеӣ тааллуқ дошта, бо гузашти солҳою қарнҳо ҳиссае аз онҳо ноаён аз байн рафтаанду муҳол аст, ки барқарор гарданд. Чун барқарор карда намешаванд, муҳтавоёшон низ мубҳам мемонанд.

Тавре ишора рафт, рубоии устод Рӯдакӣ бо гузашти солҳои зиёд дар Рӯдакишиносӣ чамъоварию ба теъдоди

нишондодашуда расидаанд ва ин 35-36 рубоии пурраи Одамушшуаро маъхазӣ ягона надошта, то рӯзгори мо тавассути тазкираҳо, луғатномаҳо, осори таърихӣ, фарҳангҳо, баёзҳо ва ғайра гоҳе ба шарофати чанд нусхаи қаламӣ ва гоҳе ҳатто як нусхаи қаламӣ омада расидаанд. Зиёда аз ин, дар атрофи баъзеи ин рубоӣҳо андешаҳои «оё аз Рӯдакӣ бошанд ё на?» низ вучуд доранд.

Имрӯз бо назардошти ҳамаи маъхазҳои ашъори бозмондаи устод Рӯдакӣ, ки беш аз 110 адад аст, рубоиёти ӯ танҳо дар 30 маъхаз ба теъдоди гуногун забту сабт шудаанд. Ин маъхазҳоро сарчашмаҳо иборат аз инҳо мебошанд: «Ал-муъҷам»-и Шамси Қайси Розӣ, «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ, «Баҳористон»-и Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ, «Ҳафт иқлим»-и Амин Аҳмади Розӣ, «Чаҳор гулзор»-и Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ, «Фарҳанги чаҳонгирӣ»-и Фаҳриддин Ҳусайни Инҷӯ, «Фарҳанги рашидӣ»-и Абдурашид ибни Абдулғаффор, «Фарҳанги анҷуманоро»-и Носирӣ, «Фарҳанг»-и мутааллиқ ба китобхонаи улуми сиёсии Техрон ва номи муаллиф маълум нест, «Маҷмаъу-л-фусаҳо»-и Ризоқулихони Ҳидоят, «Сафинаҳои ашъори форсӣ», «Мунтахаботи форсӣ, ки соли 1885 дар Фаронса Шорлес Шеффер ба ҷоп расонидааст, «Маҷолису-л-ушшоқ»-и Амир Камолиддини Горазгоҳӣ, «Сафинаи Хушгӯ»-и Муҳаммад Хушгӯ, «Баёзи ашъор»-и нусхаи хаттии мутааллиқ ба китобхонаи султони Берлин, «Маҷмаъаи ашъор»-и нусхаи қаламии мутааллиқ ба Мирзо Аббосхони Иқбол, «Арафоту-л-ошиқин»-и Авҳадӣ, «Оташкада»-и Луталибеки Озар, «Риёзу-ш-шуаро»-и Амиркулихони Доғистонӣ, «Харобот»-и Зиёпошшо, «Маҷмаъу-л-фурс»-и Ҳочимуҳаммади Кошонӣ, тазкираи Лутфалибеки Озар «Оташкада», «Тухфату-л-мулук», «Тоҷу-л-маосир»-и Тоҷиддин Низомии Нишопурӣ, «Хайру-л-баён»-и Аббосиддин Муҳаммади Систонӣ, «Рӯдакӣ шоири Сомониён» - мақолаи Ҳерман Этте,

«Намунаи адабиёти тоҷик»-и Садриддин Айнӣ ва ғайра. Ин маънои онро дорад, ки рубоиёти шоир ҳам то чамъовардани ашъори бозмондаи устод аз чониби Саъид Нафисӣ ва интишори онҳо дар китоби «Муҳити зиндагӣ ва аҳволу осори Рӯдакӣ» [3] хеле парешон, дар баъзе маъхазҳо якто ва дар баъзе маъхазҳо то 10-го ҷой дода шудаанд. Зиёда аз ин, баъзе рубоиҳои Одамушшуаро агар танҳо як маъхаз дошта бошанд, баъзеашон 10-12 маъхаз доранд. Масалан, маъхази рубоии зер танҳо «Ал-муъҷамфӣ маъбойр ашъор ал-Аҷам»-и Шамсиддин Муҳаммад ибни Қайси Розӣ мебошад, ки баъд Саъид Нафисӣ истифода намудаву дар ин замина дар ҳамаи нашрҳои минбаъдаи осори бозмондаи устод Рӯдакӣ роҳ ёфтааст:

*Чуз ҳодиса ҳаргиз талабам кас накунад,
Як нурсиши гарм чуз табам кас накунад,
В-ар ҷон ба лаб оядам, ба чуз мардуми чашим
Як қатраи об бар лабам кас накунад.*

[9,155].

Агар ин рубоӣ танҳо як маъхази қаламӣ дошта бошад, пас рубоии сониӣ устод Рӯдакӣ, ки иқтибос хоҳад шуд, 13 маъхази қаламӣ дорад. Матни рубоӣ ин аст:

*Ай аз гули сурх ранг бирбудаву бӯ,
Ранг аз пайи рух рабуда, бӯ аз пайи мӯ!
Гулранг шавад, чу рӯй шӯйӣ, ҳама ҷӯ,
Мушкин гардад, чу мӯ фишонӣ ҳама кӯ!*

[9,161].

Бояд гуфт, ки матни фавқ на дар ҳамаи нусхаҳои қаламӣ як хел, тавре оварда шуд, ҷой дорад. Қофияҳои ин рубоӣ «бӯ», «мӯ», «ҷӯ» ва «кӯ» мебошанд. Вале ин қофияҳо дар тазкираи «Маҷмаъу-л-фусаҳо»-и Ризоқулихони Ҳидоят, «Мунтахаботи форсӣ»-и Шарл Шеффер ва мақолаи Валад Чалабӣ дар маҷаллаи турки «Дорулфунун» «бӯй», «мӯй» ва «кӯй» омадааст. Гузашта аз ин, дар нусхаҳои гуногуни рубоӣ фарқиятҳои дигар низ ба назар мерасанд. Аз ҷумла, мисраи дувум дар «Маҷмаъу-л-фусаҳо»-и Ризоқулихони Ҳидоят,

«Мунтахаботи форсӣ»-и Шарл Шеффер ва «Девон»-и Рӯдакӣ, ҷопи Техрон (1315 қасрӣ) бо эҳтимоми Фаридуни Мирзо ба таври зайл аст: «Ранг аз пайи рӯ рабуда, бӯ аз пайи мӯ» сабт шудааст. Ин мисраъ дар тазкираи «Ҳафт иқлим»-и Амин Аҳмади Розӣ «Ранг аз пайи рух бурдаву бӯ аз пайи мӯ» омадааст. Дар мисраи сеум дар мақолаи маҷаллаи турки «Дорулфунун» ва «Мунтахаботи форсӣ»-и Шарл Шеффер ба ҷойи «Гулранг шавад» «Гулгун гардад» забту сабт гардидааст ва дар ҳамаи мисраъ ба ҷойи қалимаи «шӯйӣ» «шӯрӣ» навишта шудааст. Дар мисраи чаҳоруми он рубоӣ дар «Маҷмаъуи ашъор»-и нусхаи қаламӣ мутааллиқ ба Мирзо Аббосхони Иқбол, ки Саъид Нафисӣ аз он истифода кардааст, ба ҷойи қалимаи «фишонӣ» аз қалимаи «нишонӣ» қор гирифта шудааст, ки маъниро заъиф мегардонад. Пас, дар асоси раду бадали нусхаҳои аввалияи рубоии мавриди назар матни фавқ дар сикҳати итминонбахш буда, дар ҳамаи нашрҳои осори устод Рӯдакӣ ҳамаинро интихоб намудаанд.

Тавре дида шуд, баъзе рубоиҳои устод Рӯдакӣ бо ҷунин ҳолатҳо то ба имрӯз омада расидаанд ва дар онҳо дар ин ё он маврид дар қалимаву таркибҳо тафовутҳои мавҷуданд. Барои исботи андеша боз мисоли дигаре меорем:

*Чун рӯз алам зад, ба ҳисомат монад,
Чун якшаба шуд моҳ, ба ҷомат монад.
Тақдир ба азми тезгомат монад,
Рӯзӣ ба ато додани омад монад.*

[9,155].

Мисраи аввали ин рубоӣ дар «Чаҳор гулзор»-и Хоҷа Ҳасани Нисорӣ (ҷопи Бомбай) «Чун рӯз алам занад, ба ҷохат монад» омада [6 , 74], дар нусхаи хаттии маҳфуз дар Тошканд бошад, «Чун рӯз алам зад, ба ҳисолат монад» қаламӣ шудааст. «Ҳисом ин ҷо ба маънои шамшер аст ва ба муҳтавои умумии шакли дувуми пайдокадаи мо тавачҷуҳ равад, маълум мешавад, ки ин порашеър аз рубоиҳои васфии шоир аст дар сифати яке аз мамдӯҳон. Пас матни

сиҳат ва боварибахшу мантиқан барҷой он матнест, ки мо дар «Чаҳор гулзор»-и қаламӣ пайдо намудем» [11,39 - 40]. Саъид Нафисӣ дар ҳар ду нашри асари худ «Чаҳор гулзор»-ро ба сифати маъхаз нишон медиҳад. Маълум мешавад, ки мавсуф аз чопи Бомбай кор гирифтаасту халос. Бо ин мулоҳизаронӣ атрофи ин рубоӣ анҷомёфта ҳисоб намешавад. Ин рубоӣ аз маъхазии аввалинаш «Чаҳор гулзор»-и Хоҷа Ҳасани Нисорӣ (чопи Бомбай) сар карда, то нашрҳои Саъид Нафисӣю «Осори Рӯдакӣ [4,148] ва баъдинагон, то дарёфти инҷониб аз «Чаҳор мақола»-и қаламии маҳфуз дар шаҳри Тошканд, «Чун рӯз алам занад, ба номат монад»-ро бе ягон тағйирот забту сабт намудаанд, чӣ дар Тоҷикистон, чӣ дар Эрон, чӣ дар Афғонистон ва ҳатто дар матни интиқодии И.С. Брагинская [6,74].

Нимаи дувуми мисраи аввали рубоии фавқро мураттиби «Девон»-и Рӯдакӣ Қодири Рустам [7,65] аз мақолаи инҷониб дар нашрҳои пайдарпайи худ дар Алмаатою Душанбе, Техрону Хучанд бе баҳс пазируфта бошад ҳам, вале нимаи аввали мисраи аввали матни ӯ бо таркиби «Чун субҳ...» сар мешавад, ки ба ивази «Чун рӯз» омада, аз як тараф, барои он маъхаз нишон дода нашуда бошад, аз ҷониби дигар «субҳ» ва «ҳисом» мантиқан созгор нестанд. «Чун субҳ...» дар ғайри нашрҳои Қодири Рустам дар ҳеҷ маъхазу чопҳои дигари осори бозмондаи устод Рӯдакӣ пайдо нашуд ва «Чун субҳ...» сохтаю таҳрири ӯсту ҳоҷат ба баҳс нест. «Алами рӯз» чист? «Алами рӯз албатта Офтоб аст. Дар урфият имрӯз ҳам «Рӯз шуд, офтоб баромад» мегӯянд, на «Субҳ шуд, офтоб баромад».

Ҳамин ҳолатро дар рубоии дигари устод Рӯдакӣ «Чун кушта бибиниям ду лаб гашта фароз...» [9,157], «Ай аз гули сурх ранг бирбурдаву бӯ...» [9,161], «Чун кори дилам зи зулфи ӯ монд гирах...» [9,162] ва ғайра, ки матни онҳо дар маъхазҳои зиёд маҳфуз мондаанду бо доштани фарқиятҳо метавон мушоҳида намуд, ки мураттибони матни илмӣ-интиқодии Одамушшуаро онҳоро

мулоҳизакорона омӯхта, то ҷоие сараро аз сақат ҷудо намуда, фарқияти нусхаҳои қаламиро дар поварақҳо нишон додаанд.

Масъалаи дигаре, ки вобаста ба маъхазҳои рубоӣюи устод Рӯдакӣ ба назар расид, он аст, ки баъзан бо вучуди дар сарчашмаҳо нишон додани он ки рубоӣ моли Одамушшуарост, боз пайдо гардидани шакку шубҳа, монанди оё ин офаридаи табъи ӯст ё на, дида мешавад. Бояд гуфт, ки ин шубҳаҳо бештар аз ҷониби Саъид Нафисӣ сар задаст. Барои мисол рубоии зеро мегирем:

*Дар раҳгузари бод чароге, ки турсот,
Тарсам, ки бимирад аз фароге, ки турсот.
Бӯйи ҷигари сӯхта олам бигирифт,
Гар нашиндӣ, зиҳӣ димоге, ки турсот!*
[9,154].

Саъид Нафисӣ дар мансубияти ин рубоӣ ба устод Рӯдакӣ шубҳа намуда, дар поварақи саҳифаи 827-и китоби худ «Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ» ин тавр шарҳ навиштааст: «Ин рубоӣ дар ду сафинаи мухталиф ба номи Рӯдакӣ омадааст, вале машқук аст аз ӯ бошад, зеро ки дар мисраи чаҳорум калимаи «димоғ» ба маънии бинӣ омадааст ва гумон надорам дар замони Рӯдакӣ ин маъниро дошта буда бошад» [3,827]. Ягона ва аввалин нусхае, ки ин рубоӣ аз он ба номи Рӯдакӣ омадааст, танҳо «Сафинаҳои шеъри форсӣ» мебошад Саъид Нафисӣ ин рубоиро аз он ҷо ба китоби худ нақл намудааст. Ҳанӯз дигар маъхазии қаламие, ки ин рубоиро дар худ маҳфуз дошта бошад, дастрас нашудааст. Гузашта аз ин, рубоии фавқ дар ҳеҷ сарчашмаи дигар ба номи шоири дигари форсигӯ наомадааст. Пас, то пайдо шудани маъхазии дигар наметавон ба рӯйи ин рубоӣ хатти бутлон зад, ки аз Рӯдакӣ нест. Агар маъхазии дигаре ба ин рубоӣ пайдо шавад, ҳақиқати ҳолро ояндаи Рӯдакишиносӣ нишон хоҳад дод.

Рубоии дигари аз нигоҳи маъхаз баҳсталаби устод Рӯдакӣ рубоии зер мебошад. Нахуст матни сиҳати онро

иктибос менамоем, ки дар бештари нусхаҳои дастрас ва китобҳои чопшудаи ашъори бозмондаи шоир ин тавр омадааст:

Чун кушта бибиниям ду лаб гашта фароз

Аз чон тухӣ ин қолаби афсурда ба оз.

Бар болинам нишину мегӯй ба ноз

К-ай ман ту бикӯштаву пушаймон шуда боз.

[9,157].

Саъид Нафисӣ дар поварақи чопи аввалаи заҳмати Рӯдакишиносии худ ин рубоиро оварда, ки «Закариё бинни Муҳаммади Казвинӣ (1203-1283) дар китоби «Осору-л-Билод» дар калимаи «ланбон» шарҳи ҳоле аз Рафеъуддини Ланбонӣ (шоири қарни VII ҳиҷрӣ) оварда ва дар поёни он менависад, ки Рафеъуддини Ланбонӣ хангоми кушта шудан ин ду байт сурудааст ва аз он пас ин рубоиро овардааст» [9,328]. Маъхазҳои ин рубоӣ «Ҳафт иқлим»-и Амин Аҳмади Розӣ, «Фарҳанги Рашидӣ», «Маҷмаъу-л-фусаҳо»-и Ризоқулихони Ҳидоят, «Мунтахаботи форсӣ», мақолаи Ҳерман Эттеи олмонӣ, «Арафоту-л-ошиқин»-и Муҳа Мадхусайни Авҳадӣ, «Риёзу-ш-шуаро»-и Вола, «Назми гузида»-и Нозими Табрзӣ ва ғ. мебошанд, ки Саъид Нафисӣ онҳоро дидан намудаву истифода кардааст. Қисме аз ин маъхазҳо дастраси мо нестанд.

Дар ин рубоӣ фарқиятҳои зиёдтар ба назар мерасанд, монанди дар мисраи аввал калимаи «бибиниям» дар «Девони Рӯдакӣ» (чопи Фаридуни Мирзо, 1315 қамарӣ) «бибинам» омадааст, ки, пеш аз ҳама, аз нигоҳи вазнӣ ғалат аст ва ин калима дар ҳамаи маъхазҳои дигар «бибиниям» мебошад. Дар ҳамин мисраъ ба ҷойи «гашта» дар чопи Фаридуни Мирзо ва «Мунтахаботи форсӣ», «карда» омадааст ва асл «гашта» мебошад. Дар мисраи дувум дар «Ҳафт пайкар»-и Амин Аҳмади Розӣ ва «Девони Рӯдакӣ» (чопи Фаридуни Мирзо) ба ҷойи «Аз» «В-аз» истифода гардида, дар «Мунтахаботи форсӣ» ишоратҷонишини «Ин» кор фармуда шудааст. Мисраи сеум дар чопи Фаридуни Мирзо «Бар болинам нишаста

мегӯй ба ноз» ва дар «Маҷмаъаи ашъор» ба ҷойи «ба ноз» «ба роз» сабт шудааст. Меоем сари мисраи чаҳорум. Ҳиссаи аввали ин мисраъ дар «Девони Рӯдакӣ» (чопи Фаридуни Мирзо) ва «Маҷмаъаи ашъор» (нусхаи қаламии мутааллиқ ба Мирзо Аббосхони Иқбол, ки Саъид Нафисӣ онро муддате барои истифода ба орият гирифта будааст) «К-ай кушта туро ману» забту сабт гардидааст. Дар дигар маъхазҳои болоӣ, ки бештарашонро номбар кардем, ҳамоно аст, ки мо овардаем. Дар чопҳои «Насими Мӯлиён» [7, 87] ва заҳматҳои Қодири Рустам [8,66 ва ғ.] низ «К-ай кушта туро ману» истифода шудааст. Дар ин маврид бояд гуфт, ки ду нусхаи ахиран номбаркардаи мо, чопи Фаридуни Мирзо ва нусхаи Аббосхони Иқбол, аз нигоҳи қадимият нисбат ба дигар нусхаҳои рубоӣ ҷадидтару эътиборашон камтар аст. Аз ин рӯ, мо ҳиссаи аввали байти чаҳорумро ҳамоно тавр нигоҳ доштем, ки Саъид Нафисӣ [3,830] пазируфтаву дар «Осори Рӯдакӣ» ...[4,153] ҷой додаанд ва эшон бегумон забони баёни замони устод Рӯдакиро нигоҳ доштаанд. Бо ин баҳс атрофи рубоии фавқ анҷом намеебад. Ахиран дар Эрон ба кӯшиши «Бунёди фарҳангӣ ва ҳунарии Рӯдакӣ» ва тасхеҳу муқобалаи Нодир Каримиёни Саридаштӣ «Девони ашъор»-и Рӯдакӣ [10, бидуни саҳифабандӣ] интишор ёфт, ки дар он ба ҷойи «Чун кушта» «Чун ташна» омадааст. Ин таҳиягари матни ашъори баҳомондаи Рӯдакӣ барои ин таҳрири худ маъхазе нишон надодааст ва гумони сикҳат он аст, ки ин сохтаи ноҷой ва бидуни мантиқии Каримиёни Саридаштӣ асту бас. Ба ҳар ҳол, агар Каримиёни Саридаштӣ барои ин маъхазе дарёфта бошад ҳам, овардаи ӯ қабулнашаванда аст, зеро дар матни рубоӣ сухан аз тани бечони аз нигоҳи замонӣ замони ояндаи феълӣ меравад, ки аллақай ба ташнамонӣ ва об эҳтиёҷ надорад.

Зиёда аз ин бояд гуфт, ки дар рубоиёти устод Рӯдакӣ дугунанависию дугунаҳои баъзе калимаву таркибу ибораҳо ҷой доранд, ки ин дар чопҳои гуногуни ашъори

шоир истифода гардида, тасхеҳи амиқ ва ё интихоби саҳеҳтари онро аз Рӯдакишиносон интизоранд. Масалан рубоии зеро гирем:

*Норафта ба шоҳроҳи васлат гоме,
Ноёфта аз ҳусни ҷамолат коме.
Ногоҳ шундаи зи фалак пайгоме,
К-аз хумми фироқ нӯи бодат чоме.*

[9,164].

Ин ҷо ба ибораи «ҳусни ҷамол», ки дар нашрҳои гуногун ва маъхазҳои аввалияи он дугуна, ҳам «ҳусни ҷамол» ва ҳам «ҳусну ҷамол» омадааст, бояд диққат дод. Матншиносони осори Рӯдакӣ ибораи болоиро ба ҳамин ду шакли навишт овардаанд, яъне дар пайвастании ин ду калима пайвандаки изофии «и» ва «у» истифода шудааст. Ба андешаи инчониб, минбаъд бояд «ҳусни ҷамол» истифода гардад. Чаро? Зеро дар ягон шеърӣ дигари устод Рӯдакӣ дида нашуд, ки вай муродифхоро пай дар пай чида орад. Дар ин рубоӣ калимаҳои «ҳусн» ва «ҷамол» мустақилмаъно буда, «ҷамол» «ҳусн» дорад ва қаҳрамони офаридаи шоир мехоҳад, ки аз ҳусни ҷамоли маъшуқа ком гирад. Дар ин маврид «ҷамол» ба сифати ашъи мавҷуд омадаасту ҳусн дорад. Ин пешниҳод боз мулоҳиза мехоҳад.

Дар маъхазҳои алоқаманд ба ин ё он рубоии устод Рӯдакӣ «Розе» «Рӯзе» [9,153],

«з-ин» «з-он» [9,156], «боғбонат» «бодбонат» [9,156], «ҷашм» «дида» [9,159], «нома» «қаҳр» [9,159], «сер аз ҷон» «сер зи ҷон» [9,159], «фурӯшад» «фурӯхт» [9,160], «Оре, ки чу он моҳ бувад» «Оре, чу ту моҳ бувад» [9,160], «монд» «монда» [9,162], «хонаҳо» «хонҳо» [9,163], «зи» «аз» [9,164] ва ғайра омадаанд, ки дар ҳар кадоме аз ин мисолҳо калимаи аввалии иқтибосшуда дурусту бомаантиқ менамояд ва дар матни илмӣ-интиқодӣ ин равиш ҳатталимкон ба инобат гирифта шудааст. Ин маъноӣ онро дорад, ки матни осори бозмондаи устод Рӯдакӣ зина ба зина сихати худро, албатта, ба заҳмати дастҷамъии Рӯдакишиносон барқарор карда истодааст.

Нихоят, бо овардани андешаҳои болоӣ дар атрофи сарчашмаҳои рубоӣҳои устод Рӯдакӣ метавон ба натиҷа расид, ки рубоӣҳои то ба мо расидаи шоир сарчашма ва маъхазӣ ягона надошта, онҳо бо заҳмати зиёди мутахассисону муҳаққиқони адабиёти тоҷикии форсӣ ва Рӯдакишиносони ҷаҳон ҷамъу таҳияву тадвин ва дастраси умум гардонда шудаанд. Ва ин навишта сухани охир доир ба сарчашмаю маъхазҳои рубоӣҳои Одамушшуаро набуда, умеди некбинона он аст, ки дар оянда боз сарчашма ва рубоӣҳои нави шоир дарёфт шуда, мавриди истифода қарор хоҳанд гирифт.

АДАБИЁТ:

1. Айнӣ, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик / Садриддин Айнӣ. Аз хатти форсӣ таҳия ва тасхеҳи Мубашшир Акбарзод. - Душанбе: Адиб, 2010. - 448 с.
2. Афсаҳзод, Аълоҳон. Одамушшуаро Рӯдакӣ / Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе: Адиб, 2003.- 304 с.
3. Насафӣ, Саъид. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ Саъид Насафӣ. - Душанбе: Нодир, 2008. -934 с.
4. Осори Рӯдакӣ. Дар таҳти таҳрири Абдулғанӣ Мирзоев. – Сталинобод: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1958. - 544 с.
5. Розӣ. Шамси Қайс. Ал-муъҷам фӣ маъойири ашъор-ил- Аҷам / Шамси Қайси Розӣ. Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозирқунандаи ҷоп Урватулло Тоиров. - Душанбе: Адиб,1991. - 464 с.
6. Рудаки. Стихи. Научный текст. Перевод и комментарий и вводная статья И.Л. Багинской. -Душанбе: Ирфон, 1987. -288 с.

7. Рӯдакӣ. Абуабдуллоҳ. Насими Мӯлиён / Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Дебоча ва танзиму тавзеҳи Асрори Раҳмонфар. - Душанбе: Адиб, 1999. -192 с.

8. Рӯдакӣ. Девон / Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Таҳия, тасҳеҳ ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам. - Олмотӣ, 2007. – 256 с.

9. Рӯдакӣ, Абуабдуллоҳ Чаъфари бинни Муҳаммад. Девони ашъор / Абуабдуллоҳи Чаъфар бинни Муҳаммад Рӯдакӣ. Матни илмӣ ва иқтисодӣ бо кӯшиш ва эҳтимоми профессор Расул Ҳодизода ва доктор Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. - Душанбе: Пайванд, 2008. - 614 с.

10. Рӯдакӣ. Девони ашъор. Тасҳеҳ ва муқобилаи доктор Нодир Каримиёни Саридаштӣ. - Техрон, 1388. - 238 с.

11. Хуросонӣ, Алии Муҳаммадӣ. Меҳру Муштарӣ / Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. - Душанбе: Адиб, 2010. - 320 с.

ҶАНБАҲОИ ФАРҲАНГӢ ВА МАЪХАЗҲОИ РУБОИЁТИ АБУАБДУЛЛОҲИ РӮДАКӢ

Матншиносии осори бозмондаи устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (858-941) яке аз масъалаҳои муҳими Рӯдакишиносӣ буда, дар адабиётшиносии ватанӣ ва хориҷӣ ба он таваччуҳи алоҳида буда ҳафт. Дар мақола асосан оид ба сарчашмаҳои рубоиёти устод Рӯдакӣ, ки онҳо дар айни ҳол беш аз 30 - то мебошанд ва тафовути матнии онҳо сухан рафтааст. Омӯзишу пажӯҳиш нишон медиҳад, ки аз Рӯдакӣ то имрӯз 35-36 рубоии пурра ва чанд рубоии нопурра боқӣ мондааст. Агар баъзеи ин рубоӣҳо як сарчашмаи аввалияи қаламӣ дошта бошанд, пас баъзе рубоӣҳои шоир то 10 маъхаз доранд. Ҳамин тавр, рубоиёти то замони мо расидаи устод Рӯдакӣ сарчашмаи ягона набошад, онҳо ба заҳмати зиёд ва тӯлонии Рӯдакишиносон чамъу таҳияву тадвин ва дастраси умум гардонда шудаанду ин кор идома дорад.

Калидвожаҳо: Рӯдакӣ, рубоӣ, маъхаз, фарқият дар матнҳо, 35-36 рубоӣ, Рӯдакишиносон, сарчашмаи ягона, рубоӣҳои нопурра, тазкира, луғатнома, осори таърихӣ.

КУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ И ИСТОЧНИКИ РУБАЙИ АБУАБДУЛЛАХА РУДАКИ

Текстологическое исследование дошедших до наших дней творческого наследия Рудаки (858-941) считается одной из ключевых проблем в современной рудакиведении, к которой проявляют особое внимание отечественные и зарубежные ученые - филологи. В статье речь идет вокруг источников рубайи устода Рудаки, число которых составляет более 30-и и различий в их текстах.

Исследование показывает, что от Рудаки до нас дошло 35-36 рубайи в полном объеме и несколько в неполной форме. Некоторые рубойи Рудаки имеют только один источник, а ряд других до 10 источников. Таким образом, дошедшие до нас рубайи Рудаки не имеют единого источника и являются достоянием общественности в результате упорного труда рудакиведов по подготовке и изданию его творчества, работа над ними продолжается.

Ключевые слова: Рудаки, рубайи, источники, тазкира, словарь, историческое наследие, различение текстов, рудакиведение, неполные рубайи, источник.

CULTURAL ASPECTS AND SOURCES OF RUBAI OF ABUABDULLO RUDAKI

A textual study of the creative heritage of Rudaki (858–941) that has survived to this day is considered to be one of the key problems in modern ore mining, to which domestic and foreign scholars pay particular attention. The article deals with the sources of rubaya of the Rudaki gut, the number of which is more than 30 and the discrepancies in their texts.

The study shows from Rudaki 35-36 rubies reached us in full and somewhat in an incomplete state. Some rudays of Rudaki have a 1-primary source, and a number of others up to 10 sources. Thus, the rudaki Rudaki that have come down to us do not have a single source in the public domain as a result of the hard work of the ore-diggers to prepare and publish his work, the work on which continues.

Key words: Rudaki, rubai, sources, tazkira, dictionaries, historical heritage, discrepancy of texts, incomplete rubai and source.

Сведения об авторе: Алии Мухаммадии Хуросони - кандидат филологических наук, заведующий отделом текстологии Центра письменного наследия АН Республики Таджикистан. 734025, г. Душанбе, ул. Хусейн-заде, 35, тел. 917251401.

Information about the author: Alii Muhammadii Khurosoni - candidate of philological sciences, Head of the department of textology of the center of written heritage of the Academy of sciences of the Republic of Tajikistan. 734025, Dushanbe, St. Huseynzoda, 35, tel. 917251401.

ТАЪСИРИ МУҲИТИ ФАРҲАНГӢ БА МУНОСИБАТИ АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ БО ҲАМЗАМОНОНАШ

Чургосиев М.

Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода

Дар солҳои наврасии ҳамосасарои бузурги форсу тоҷик Абулқосим Фирдавсӣ, ки бо эҷоди «Шоҳнома» - и ҷовидонааш дар ҷаҳон машҳур аст, ҳодисаи фаромӯшнашудани дар шаҳри Тӯс рух дод. Ин воқеаи муҳим минбаъд барои рушду равнақи фарҳанг, адабиёт ва худшиносиву ҳудогоҳии мардуми форсу тоҷик нақши муассир гузошт. Дар ин даврон марди бузургманишу саршиносе аз Тӯс фармон дода буд, ки пешкору вазираш ровиёни дostonҳои куҳан ва огоҳони таърихи Эронро ҷамъ оваранд ва онҳоро вазифадор намоянд, ки он чи дар бораи таърихи фарҳанги гузашта дар ёд доранд, баён намоянд. Баъдан пешкору вазирон маълумоти ироанамудаи ровиёни дostonҳо ва донандагони таърихи куҳанро дар шакли як асари калонҳаҷм мураттаб намуданд. Шоёни зикр аст, ки ин марди бузург аз зумраи ашхосе маҳсуб меёбад, ки Фирдавсӣ нахустин бор аз ӯ на ба ном, балки бо васфу шарҳ ёд мекунад:

Ба Кайвон расидам зи хоки нажанд,

Аз он некдил номдор арҷманд.

Ба чашмаи ҳамон хоқу ҳам симу зар,

Каримӣ бад-ӯ ёфта зебу фар.

Саросар ҷаҳон пеши ӯ хор буд,

Ҷавонмард боду вафодор буд [3, с. 32].

Шахсияти ин «пахлавони хирадманд ва род»-ро, ки шоир ӯро «Пажӯҳандаи рӯзгори нахуст» медонад, шоҳномашиноси машҳури эронӣ Ҷалол Холиқии Мутлақ мавриди баррасӣ қарор дода, бо овардани далелҳои муътамад, муайян намудааст: «Вай Мансур бинни Абумансур Муҳаммад бинни Абдураззоқи Тӯсӣ аст. Фарзанди ҳамон касе, ки «Шоҳнома»-и насрӣ ба дастури

вай ҳастӣ гирифтааст» [4, с. 196]. Маврид ба зикр аст, ки «Шоҳнома»-и мансуре, ки ба дастури Абумансур Муҳаммад бинни Абдураззоқи Тӯсӣ шакл гирифт, на танҳо номи ӯ ва ёваронашро ҷовидона сохт, балки таъриху адабиёт ва забони форсиро низ ғанӣ гардонда, барои эҷоди «Шоҳнома» - и арзишманду мондагори Фирдавсӣ, ки мояи ифтихори мардумони тоҷику форс маҳсуб меёбад, ҳамчун сарчашмаи асосӣ қарор гирифт. «Шоҳнома» - и мансури фароҳамовардаи Абумансур Муҳаммад бинни Абдураззоқ дар замоне мураттаб гардид, ки бино ба маълумоти аксари маъхазҳо, Фирдавсӣ 17 сол дошт. Пас аз он ки «Шоҳнома» - и насрии Абумансурӣ дар муҳаррами соли 346 ҳиҷрӣ // июни соли 952 м. тадвин шуд ва аз он ба ишораи Фирдавсӣ «Дostonҳо хонанда бар ҳар касе хонд» ва диққати ҷаҳонӣён, махсусан донишмандону фарҳефтагон ба он дostonҳо ҷалб гардид. Аммо, мутаассифона, дар соли 351 х.к., ин марди деҳқоннаҷод ба фармони амири Сомонӣ кушта мешавад. Ба ҳар сурат ёдоварии гарму самимона ва ситоиши беғаразонаи Фирдавсӣ аз Абумансурӣ баёнгари он аст, ки ба шарофати асари арзишманди фароҳамовардаи ӯ шоир «Шоҳнома» - и ҷовидонаи хешро эҷод намуд ва ин ганҷи шойгон минбаъд ба яке аз шоҳкориҳои адабиёти форсу тоҷик табдил ёфт. Сипас Фирдавсӣ аз «яке меҳрубондӯст»-и ҳамшаҳриаш ёдовар мешавад, ки барои ба даст овардани дастнависи «Нома»-и пахлавонӣ (Шоҳномаи Абумансурӣ) самимона ба ёриаш мешитобад ва он маҷмӯаи муҳимро барояш пайдо карда, шоирро барои эҷоди ин

шоҳасар ташвиқ менамояд. Меҳрубондӯсти Фирдавсӣ ўро бовар мекунонад, ки шоир аз уҳдаи ин кори азим ба хубӣ баромада метавонад. Зеро ин марди дардшинос хеле хуб медонист, ки истеъдоди нотакрор ва кушодазабониву суҳандони Фирдавсии ҷавон ба ӯ имкон медиҳад, ки дар ин чода муваффақ шавад.

*Маро гуфт: «Хуб омад ин рои ту,
Ба некӣ гирояд ҳаме пои ту [3, с. 32].*

*Гушода забону ҷавонит ҳаст,
Сухан гуфтани паҳлавонит ҳаст.
Ту ин номаи хусравон боз гӯӣ,
Бад-ин ҷӯӣ назди меҳон обрӯӣ [3, с. 32].*

Ин дӯсти ҷониву меҳрубони Фирдавсӣ дар «муқаддимаи ҷадиди «Шоҳнома» (муқаддимаи «Шоҳнома»- и Бойсунғурӣ), Муҳаммад Лашкарӣ номида шудааст. Вале фирдавсишиносон ин ақидаро рад мекунанд. Илова бар ин, Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» аз «меҳтари гарданфароз» суҳан ба миён меоварад:

*Бад-ин нома чун даст бурдам дароз,
Яке меҳтаре буд гарданфароз.
Ҷавон буду аз гавҳари паҳлавон,
Хирадманду бедору равшанравон [3, с. 32].*

Аз абёти мазкур бармеояд, ки ин марди бузургманиш дар оғози сурудани «Шоҳнома» ба шоир ҳарҷониба кумак карда, барои минбаъд идома додани ин кори пурмасъулият ўро ташвиқ намудааст. Дар ин бора идае аз фирдавсишиносон, аз ҷумла Муҳаммадамани Риёҳӣ ин «меҳтари гарданфароз» ва «дӯсти меҳрубон»-ро як шахс пиндоштааст [1, с. 92-93].

Аммо аз тартиби байтҳои дебоча ва ишораҳои ҷудогонаи шоир дар васфи ин ду нафар бармеояд, ки ин шахсон нафарони тамоман алоҳида мебошанд. Агарчи ному нишони «дӯсти меҳрубон» шинохта нест, вале донишманди маъруфи эронӣ Ҷалоли Холиқи Мутлақ ба он бовар аст, ки

мақсуди гӯянда аз «меҳтари гарданфароз», ки номи ӯ ҳам шоир дар «Шоҳнома» зикр накардааст, Мансур ё амираки Мансур писари Абумансури Абдураззоқ аст [4, с. 127].

Бар замми ин шоир аз ҷавони соҳибистеъдоде ба номи Абумансур Аҳмад бинни Муҳаммади Дақиқӣ, ки дар замони худаш яке аз шоирони маъруф буд, ёдовар мешавад:

*Ҷавоне биёмад кушодазабон,
Сухан гуфтани хубу табъи равон.
«Ба назм орам ман ин номаро гуфт ман»,
Аз ӯ шодмон шуд дили анҷуман [3, с. 31].*

Дақиқӣ бо фармони Нух ибни Мансури Сомонӣ ба назми «Шоҳнома» оғоз намудааст. Мутаассифона, ин ҷавони соҳибистеъдод танҳо ҳазор байт аз подшоҳии Гуштосбро эҷод карда буд, ғоҷеангез ба дасти ғуломи худаш кушта шуд ва «Шоҳнома» нотамои монд.

*Бар ӯ тохтан кард ногоҳ марг,
Ниҳодаш ба бар яке тира тарг.
Яқояк аз ӯ бахт баргашта шуд,
Ба дасти яке банда баркушта шуд [3, с. 31].*

Баъдан Фирдавсӣ ҳазор байти сурудаи Дақиқиро дар асари ҷовидонаи хеш ҷой дод. Ӯ дар муқаддимаи «Подшоҳии Гуштосб» зикр менамояд, ки Дақиқиро дар хоб дидаст ва ин шоир ба ӯ гуфтааст, ки:

*Аз ин бора ман пеш гуфтам сухун,
Агар бозёбӣ бахилӣ макун.
Зи Гуштосбу Арҷосб байте ҳазор,
Бигуфтам сар омад маро рӯзгор.
Гаронмоя назди шаҳаншаҳ расад,
Равони ман аз хок бар маҳ расад.
Кунун ман бигӯям суҳан к-ӯ бигуфт.
Манам зинда ӯ гаит бо хок ҷуфт [3, с. 765].*

Абулқосим Фирдавсӣ бо овардани ҳазор байт аз Дақиқӣ, ки дар эҷоди «Шоҳнома» ўро роҳбари худ медонистааст, ном ва шеъри ўро аз нав эҳё кард:

*Ҳам ӯ буд гӯяндаро роҳбар,
Ки шоҳе нишонид гар бар гоҳ бар* [3, с. 795].

Фирдавсӣ эътироф намудааст, ки Дақиқӣ яке аз ҷавонҳои соҳибистеъдоде буд, ки бочуръатона ба шохномасароӣ оғоз кард. Аммо, аз дигар ҷониб, шоир назми Дақиқиро суст ва абёти ӯро нотандуруст арзёбӣ намудааст:

*Ниғаҳ кардам ин назм суст омадам,
Басе байт нотандуруст омадам* [3, с. 794].

Байтҳои ба назм овардаи Дақиқӣ мисли «Шоҳнома» - и Абумансурӣ дар байни мардум зуд шуҳрат пайдо кард. Аммо вафоти нобахангоми ин шоири шаҳир боис гардид, ки кори ӯ нотамои монад. Абулқосим Фирдавсӣ, ки дар офаридани ҳамоса беҳамто буд, ба ин кори азим машғул шуд. Фирдавсӣ барҳақ сухани равону дилнишини худро болотар аз сухани Дақиқӣ доништааст:

*Чу ин нома афтод бар дасти ман,
Ба моҳӣ гироянда шуд шастии ман* [3, с. 794].

*Ман инро навиштам, ки то шаҳриёр,
Бидонад сухан гуфтани нобакор* [3, с. 794].

Воқеан, бино ба назари адабиётшиносон, абёти сурудаи Дақиқӣ дар баробари сухани олии Фирдавсӣ дар пояи пасти қарор дорад.

Фирдавсӣ ҳангоми гила намудан аз пириву ранҷурӣ ва тихидастиаш аз бархе ҳамрӯзгоронаш изҳори норозигӣ баён намудааст. Зеро онҳо танҳо суханҳои пучу бефоида, дар ситоиши сарояндаи «Шоҳнома» изҳор намуда, худро чунон вонамуд мекарданд, ки гӯиё пуштибону ҳамдили шоир ҳастанд ва худашонро шахсони донишманду озода муаррифӣ мекарданд. Аммо дар асл онҳо донишманду озода набуда, шоирро низ пуштибонӣ намекарданд. Вале дар байни ҳамрӯзгоронаш шоир аз ду нафар, ки онҳо пуштибони ростин ва ёру мададгораш

будаанд, ёдовар мешавад. Яке аз онҳо Ҳайи Қутайб - омили хирочи Тӯс буд:

*Намондам намаксуду ҳезум на ҷав,
На чизе надид аст то ҷавдарава.
Бад-ин тирагӣ рӯзу бими хироч,
Замин гашта аз барф чун кӯҳи оч.
Ҳама корҳо шуд андар нишеб,
Магар даст гирад Ҳайи Қутеб* [3, с. 1510].

Ва дигар Алӣ Дайлами Будалаф будааст: *Аз он номвар номдорони шаҳр,
Алӣ Дайлами Будалафрост баҳр* [3, с. 1515]. *Ки ҳамвора қорам ба хубӣ равон,
Ҳамедошт он марди равшанравон* [3, с. 1515].

Ин ду нафаре, ки Фирдавсӣ аз онҳо бо ситоиш ёд мекунад, ашъори шоирро кадр карда, аз ӯ «сухани ройгон» намехостаанд.

Ба ҳар сурат Фирдавсӣ, ҳангоме ки ба эҷоди «Шоҳнома» оғоз мекунад, ҷавони боқувват ва соҳиби мулку боғу бӯстони васеъ будааст.

*Агар зиндагонӣ бувад дерёз,
Бар ин дини хуррам бимонам дароз.
Яке мевадоре бимонад зи ман,
Ки борад ҳаме бори ӯ бар чаман* [3, с. 275].

Воқеан, шоир тавонист як боғи пур аз дарахти мевадоре бунёд кунад, ки аз шаҳди меваҳои лазизи он тамоми мардумони қурраи арз баҳравар шаванд. Ё ба таври дигар гӯем, ҳар як достони пурмазмуни асари ҷовидонаи Фирдавсӣ масали дарахти мевадоре аст, ки аз он ҳазорон нафар чашидаву лаззат бурдаанд.

Ҳамчунин, қалби ин шоири шаҳир саршори муҳаббати ватани азизаш буда, зиндагии орому осоиштае низ доштааст. Дар ҳамин айём меҳтари гарданфароз ва хирадманду соҳибраъӣ, аз наҷоди паҳлавон, хушсухану шармгин ва нармовоз ӯро ба идомаи кор роҳнамоӣ карда, аз ҷиҳати неъматҳои моддӣ ба шоир мадад мерасонад. Дили рӯшану неруи ҷавонӣ, қобилияти фавқулодаву таъби худодод,

гушодазабониву маълумоти фаровон ва завқи бедори шоир боис мегарданд, ки дар натиҷа ин шоҳкориҳои адабиёти форсӣ - тоҷикӣ рӯйи қор меояд.

Аз муҳтавои «Шоҳнома» бармеояд, ки Фирдавсӣ пас аз марғи Дақиқӣ ба сурудани «Шоҳнома» оғоз кардааст.

*Ки ин номаро даст пеш оварам,
Зи дафтар ба гуфтори хеш оварам* [3, с. 31.]

Дар робита ба ин, фирдавсишиносон бар он боваранд, ки шоир сурудани «Шоҳнома»-ро тахминан дар ҳудуди соли 367 қ. (978 м.) шурӯъ намудааст. Замоне ки Фирдавсӣ машғули эҷоди «Шоҳнома» буд, «Шоҳнома»-и Абумансури Абдураззоқ дар маҳфилҳои эронӣ ватандӯст нуфузи хоса пайдо карда буд. Шоҳасари мазкур ба унвони таърихи эрони бостон ва василае барои муқобала ва муқоисаи нуфузи Аҷаму Араб дар байни фарҳефтагон иззату эътибори махсус дошт. Албатта шоири маъруф Дақиқӣ, ки дар маркази давлати Сомониён - Бухоро қору фаъолият дошт ва ин асар дар дарбори Сомониён дар китобхонаи салтанатӣ нигоҳдорӣ мешуд, нусхае аз ин асарро дастрас намуд. Шоир фаслеро, ки аз ҳама бештар писандаш омада буд, яъне достони Зардушт ва ҳомиёни ўро интихоб намуд ва ба эҷоди ашъори ҳамосӣ оғоз кард. Асари кӯтоҳ ва нотамоми Дақиқӣ мавриди писанди мардум қарор гирифт ва овозаи шухрату нуфузи он ба гӯши шоири ҷавони ҳамоноқта Абулқосим Фирдавсӣ расид. Фирдавсӣ аз ин хабар илҳом гирифта, ба ҷустуҷӯи нусхае аз «Шоҳнома»-и Абумансурӣ пардохт. Орзуи шоир ин буд, ки бо сабки Абумансурӣ ва Дақиқӣ ва ҳатто хубтар аз инҳо ашъори ҳамосӣ эҷод намуда, ба муваффақиятҳои беназир ноил гардад. Аммо ин қор ба осонӣ сурат намегирифт. Зеро нусхаи асли «Шоҳнома»-и Абумансурӣ дар китобхонаи салтанатии Сомониён нигоҳдорӣ карда мешуд, вале Фирдавсӣ дар Тӯс умр ба сар мебард. Бинобар ин, тасмим

гирифт ба «Тахтгоҳи шоҳи олам», яъне Нух ибни Мансур биравад ва барои мутолиа ва истифодаи васеи нусхаи дар салтанат қарордошта иҷозат гирад. Ба таъбири дигар, шоир мехост, ки шоҳи Сомонӣ фармони идомаи қорро ба номи ў содир карда, аз ҷиҳати молиқу пулӣ пурра дастгирӣ намояд:

*Дили рӯшани ман чу баргаи аз ўй,
Сўйи тахти шоҳи ҷаҳон қард рӯй* [3, с. 31].

Аммо вазъи сиёсии он замон ва мушкилоти шахсӣ барои иҷрои нақшаи мавриди назараш монета эҷод намуданд. Амрони минтақаҳои гуногун бо якдигар ҷанг доштанд. Оташи ҷангу ҷидоли хонумонсўз шаҳрҳову деҳаҳоро фаро гирифта буд. Бинобар ин, сафари як деҳқони танҳо аз Тӯс ба Бухоро бисёр хавфнок буд. Илова бар ин, «барои манзум қардани китоби муфассале, монанди «Шоҳнома»-и Абумансурӣ ба ҷанд сол қори мудовим ниёз буд ва дигар вақте барои саркашӣ ба амлоқаш боқӣ намонд, ки ин ҳам ба маънои тикидастии гурезнопазир дар синини пири буд» [4, с. 91]. Ҳарчанд ҳамаи ин мушкилот хоҳири Фирдавсиро парешон карда буданд, марғи нобахангоми Дақиқӣ зехни шоирро бештар аз ин муаммоҳои дар зиндагиаш ҷойдошта машғул карда буд. Зеро ў бо тааммул андеша мекард, пеш аз он ки ба эҷод қардани асари қомили «Шоҳнома» муваффақ шавад, умр ва дороияш қифоягӣ мекарда бошанд ё на? Бинобар ин, Фирдавсӣ бар рағми хоҳишу иштиёқе, ки барои сурудани «Шоҳнома» дошт, ногузир як муддати кӯтоҳе аз ҷустуҷӯ даст қашида, дар дудилагӣ ва машварат бо дӯстон мегузаронад. «Бипурсидам аз ҳар касе бешумор». Ниҳоятан дӯсти ҳамшаҳрии меҳрубоне, ки ройи шоирро дар сурудани «Шоҳнома» писандида буд, «дафтари паҳлавӣ», яъне китоби ҳамосии «Шоҳнома»-и мансури Абумансурӣ ё ҳамоно «номварномаи шаҳриёр» - ро, ки шоир шарҳи таълифи онро қаблан овардааст,

дар ихтиёри шоир мегузорад ва ўро ба сурудани он ташвиқ мекунад. Шоир дар оғози қор аз пуштибонии молии Мансур писари Абумансур Муҳаммад ибни Абдураззоқ бархўрдор мешавад, вале ин даврони осоиштагӣ бо гирифтӣ шулдани Мансур дар соли 377х.қ./ 987м., ки ба қатли ў меанҷомад, ба поён мерасад. Ба гуфтаи шоир, Мансур марди бахшанда ва ҷавонмарду вафодор буд ва ўро гиромӣ медошт ва ба ў кумаки молӣ мекард:

*Маро гуфт қ-аз ман чӣ бояд ҷаме,
Ки ҷонат суҳан баргирояд ҷаме.
Ба чизе ки бошад маро дастрас,
Бикўшам ниёзат наёрам ба кас [3, с. 32].*

Маврид ба зикр аст, ки дар саросари «Шоҳнома» шоир аз дарёфти кумаки молӣ аз касе ба ҷуз Мансур сареҳан суҳан нагуфтааст. Муҳаббати Фирдавсӣ нисбат ба Мансур он қадар зиёд аст, ки ў ҳатто пас аз афзудани мадҳи Маҳмуд ба дебочаи «Шоҳнома» мадҳи Мансурро ҳазф накардааст. Мутаассифона, соли 377 х.қ./ 987 м. Мансурро дар Нишобур дастгир мекунад ва ба Бухоро мефиристанд, ки баъдан тақдири ў пушти парда ноён мемонад. Баъд аз ин замон, дар «Шоҳнома» ҳеч гузорише, ки ишора ба осоиштагии шоир дошта бошад, ба назар намерасад. Танҳо гилаҳои зиёди Фирдавсӣ аз пирӣ ва тангдастию нигаронӣ ва мусибати марги фарзандаш дар шоҳасари ў инъикос гардидааст. Бо вучуди ҳамаи ин мушкилиҳо, шоир муваффақ мешавад, ки дар соли 384 х.қ./ 994 м., яъне се сол пеш аз ба тахти салтанат омадани Маҳмуд, нахустин нусхаи «Шоҳнома» - ро ба поён расонад. Бо интишори нусхаи нахустини «Шоҳнома» шоир қори худро поёнёфта наҳисобида, 16 соли дигар ба тақмили асари мазкур мепардозад.

Машҳуртарин қасе аз ҳамрӯзгорони шоир, ки дар «Шоҳнома» низ аз ў ёд шудааст, Султон Маҳмуди Ғазнавӣ аст.

Мадҳи Маҳмуд дар дастнависҳо ва ҷопҳои гуногуни «Шоҳнома» миқдоран якхел ва

баробар наомадааст. Дар бархе нусхаҳои «Шоҳнома» даҳ маротиба ва дар нусхаи тасхехнамудаи Холиқии Мутлақ ва ҷопи Маскав, ки айни замон боэътимодтарин нусхаҳои «Шоҳнома» махсуб мешаванд, дар 13 маврид васфу ситоиши Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ба назар мерасад. Дар «Шоҳнома»-и ҷопи Холиқии Мутлақ қалонтарин мадҳияҳои ба Султон Маҳмуд бахшидаи Фирдавсӣ аз 72 байт ва қўтоҳтарини ин мадҳаҳо аз 3 байт иборат аст.

Аввалин васфу ситоиши Султон Маҳмуд дар худуди 48 байт дар «Дебоча»-и «Шоҳнома» омадааст:

*Бад-ин нома ман даст бурдам фароз,
Ба номи шоҳаншоҳи гарданфароз [3, с. 32].*

Дар ин байт ишора шудааст, ки гўё ба ин нома даст бурдани шоир барои ба номи шоҳаншоҳ гуфтан бошад. Аммо ин суҳан ситоиш аст, на асли ҳақиқат. Чун ки аз муҳтавои «Шоҳнома» ва осори тадқиқотӣ бармеояд, ки ҳанўз Маҳмуд ба сари қудрат наомада, нусхаи аввали «Шоҳнома» омода шуда буд.

Сипас Фирдавсӣ Маҳмудро дар байтҳои зерин мадҳ мекунад:

*Ҷаҳнофарин то ҷаҳон офарид,
Чун ў шаҳриёре наёмад падид.
Чу хуршед бар гоҳ бинмуд тоҷ,
Замин шуд ба қирдори тобанда оч. [3, с. 32]*

Тасмими эҳдои ин ганҷи шойгон аз ҷониби Фирдавсӣ ба Султон Маҳмуд дар соли 394 ҳиҷрӣ (1003-1004 мелодӣ) иттифоқ афтада, ки он замон шоир 65 - сола будааст. Дар ин бора дар муқаддимаи достони Ҷанги бузурги Қайхусрав шоир фармудааст:

*Чунон сол бигзоштам шасту панҷ,
Ба дарवेशиву зиндагонӣ ба ранҷ.
Чу панҷ аз бари соли шастам нишаст
Ман аз шасту шаи сушт гаштам чу маст [3, с. 649].*

Лекин аз байтҳои анҷоми «Шоҳнома» маълум мешавад, ки Фирдавсӣ дар

синни 71- солагиаш нусхаи ба Маҳмуд тақдимкардаашро ба анҷом расондааст:

*Чу сол андар омад ба ҳафтаду як,
Ҳаме зери шаър андар орам фалак.
Зи ҳичрат шуда панҷ ҳашиод бор,
Ба номи чаҳандовари кирдгор* [3, с. 1515].

Ин нуктаро дар асоси маълумоти «Зиннат-ул-маҷолис» - и Мачдуддин Муҳаммади Хусайнӣ фирдавсишинос Муҳаммадамини Риёҳӣ низ таъйид намуда, зикр кардааст: «Бинобар ин, маълум мешавад, ки Фирдавсӣ дар 65 - солагӣ, дар соли 394 ҳичрӣ, тасмим ба эҳдои «Шоҳнома» ба номи Маҳмуд гирифта ва ба муддати шаш сол онро ба сурати қобили писанди Маҳмуд дароварда, дар соли 400 ё 401 ҳичрӣ онро ба подшоҳ ҳадя кардааст» [1, с. 118].

Шоирнавозӣ ва зарру зевару тухфаҳои арзишманд бахшидани Султон Маҳмуд ба шоирони дарбораш дар тамоми атрофу акнофи мамлакат паҳн гардида буд. Ин овозаҳо ба замири шоири номвар Абулқосим Фирдавсӣ шуълаи умедро барафрӯхт. Сипас шоир тасмим гирифт, ки асари ҷовидонаашро ба номи Маҳмуд карда, ба ӯ тақдим намояд. Фирдавсӣ умедвор буд, ки тавассути ин ганчи шойгонаш аз Маҳмуд подоши арзишманде ба даст оварда, дар аёми пири аз камбағалию тангдастӣ раҳой меёбад. Умедворӣ ва сабаби алоқа ва наздикии Фирдавсӣ ба Маҳмуд дар он буд, ки ин шоҳ дар оғози фаъолияташ худро дӯстдори фарҳанги ғании форсизабонҳо ва идомадихандаи анъанаи неки Сосониёну Сомониён вонамуд мекард.

Мутаассифона, Маҳмуд қадри шоирро нашинохт. Зеро ӯ худашро аз ҳама бузургтар мепиндошт ва такаббуру озмандӣ вайро аз доираи инсонӣ фарсахҳо берун бурда буд. Илова бар ин, ҳасудон ва бадҳоҳоне, ки нисбат ба шоири тавоно назари нек надоштанд, «Шоҳнома» - ро дар назди шоҳ як асари нолозим ва камарзиш муаррифӣ намуданд. Аз

ин рӯ, Маҳмуд ба «Шоҳнома» ва «Шоҳнома» - гӯӣ тамоман таваччуҳ намекард.

*Накард андар ин достонҳо нигоҳ,
Зи бадгӯю бахти бад омад гуноҳ.
Ҳасад бурд бадгӯӣ дар кори ман,
Табаҳ шуд бариш шоҳ бозори ман*
[3, с. 1447].

Ҳамчунин, шоири бузург бо таассуф зикр менамояд, ки агар роҳи бадгавҳарон баста мешуд, дил аз шоҳ хуррам мешуд.

*Дил аз шоҳ Маҳмуд хуррам шудӣ,
Агар роҳи бадгавҳарон гум шудӣ* [3, с. 1266].

Сарехтарин ишорот дар накӯҳиши Маҳмуд «Дар номаи Рустам пури Хурмуз ба бародараш» ба назар мерасад, ки шоир зикр менамояд, агар бандаи беҳунар шаҳриёр шавад наҷоду бузургии ӯ ба қор намеояд.

*Шавад бандаи беҳунар шаҳриёр,
Наҷоду бузургӣ наёяд ба қор* [3, с. 1493].

Маврид ба тазаккур аст, ки Фирдавсӣ бо амир Наср - бародари Султон Маҳмуд, ки сипаҳсолори Хуросон ва муқими Нишопур буд, муносибати хубе доштааст ва инро мо аз «Шоҳнома» - и Фирдавсӣ ба хубӣ пайҳас менамоем:

*Нахустин бародари кехтар ба сол,
Ки дар мардуми кас надорад ҳамол.
Зи гетӣ парастанди фарри Наср.
Зияд шод дар сояи шоҳи аср.
Касе к-аш падар Носириддин бувад,
Сари тахти ӯ тоҷи парвин бувад* [3, с. 33].

Пас маълум мешавад, ки ин ганчи шойгон тавассути амир Наср ба Султон фиристода шудааст ва ҳамаи афсонаҳои сохташуда дар асрҳои баъдӣ, аз ҷумла рафтани Фирдавсӣ ба Ғазнин барои тақдими «Шоҳнома» ва рӯйдодҳои пас аз он баамаломата воқеият надоранд. Аммо расидани «Шоҳнома» ба дарбори Султон ва дастрас гардидани ин асар ба Маҳмуд воқеияти инкорнашаванда аст.

Дар маҷмӯъ, ҳамин нуктаро бояд ба 8-уми марти 1010, ба поён расонидаву таъкид намоем, ки Абулқосим Фирдавсӣ барои эҷоди ин шоҳасари ҷовидонааш 35 «Шоҳнома» - ро дар 71- солагӣ, дар 20 сол заҳмат кашидааст. исфанди соли 400 ҳичрии қамарӣ баробар

АДАБИЁТ:

1. Риёҳӣ Муҳаммадамин. Фирдавсӣ (зиндагӣ, андеша ва шеърӣ) бо алифбои крилии тоҷикӣ баргардони Дорои Дӯст - Душанбе: «Шуҷоӣён». 2010. 338 с.
2. Риёҳӣ Муҳаммадамин. Сарчашмаҳои фирдавсишиносӣ.- Техрон: Муассисаи мутолиот ва таҳқиқоти фарҳангӣ, 1372.- 512 с.
3. Фирдавсӣ, Абулқосим. «Шоҳнома». Аз рӯи нусхаи Маскав ва Жюл Мол. Бо кӯшиши Фаромарз Нидоӣ.-Техрон: 1385.- 1016 с.
4. Холиқии Мутлақ, Ҷалол. Фирдавсӣ. //Фирдавсӣ ва «Шоҳнома» -сароӣ. Баргузидаи мақолоти донишномаи забон ва адаби форсӣ. Ба муносибати ҳамоиши байналмилалӣ ҳазораи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ.// - Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1390.- 1202 с.
5. Холиқии Мутлақ, Ҷалол. Суханҳои дерина (сӣ гуфтор дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»). Ба кӯшиши Алӣ Деҳбошӣ. Техрон. 1371.- 488 с.
6. Хушдил, Муҳаммадризо. Достони зиндагии Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ. Машҳад ба нашр. 1384.-198 с.
7. Чубина Саҷод: Ҳикмати назарӣ ва илмӣ дар «Шоҳнома» Шероз. Навид 1313.- 480 с.
8. Шаҳбозӣ, Шопури Алиризо. Зиндагиномаи таҳлили Фирдавсӣ. Аз забони англисӣ ба форсӣ, тарҷумаи Ҳоида Машоих Техрон 1390.-189 с.
9. Шарифзода Худой. «Шоҳнома» ва шеърӣ замони Фирдавсӣ.- Душанбе: 2014.- 400 с.
10. Шеронӣ, Ҳофиз Маҳмуд. Дар шинохти Фирдавсӣ. Тарҷумаи Шоҳид Чавҳадарӣ. – Техрон: Интишорот ва омӯзиши инқилоби исломӣ, 1369.-333 с.

ТАЪСИРИ МУҲИТИ ФАРҲАНГӢ БА МУНОСИБАТИ АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ БО ҲАМЗАМОНОНАШ

Муаллифи мақола асосан бо таъия бар “Шоҳнома” иртиботи Фирдавсиро бо ҳамрӯзгоронаш мавриди таҳқиқ қарор додааст. Муаллиф аз хидматҳои шоёни Мансур бинни Абумансур Муҳаммад бинни Абдураззоқи Тӯсӣ, ки дар рушди фарҳанг, адабиёту таърихи эрони бостон саҳми арзанда гузоштааст, ёдовар мешавад. Маҳз бо дастури ин марди доно «Шоҳнома»-и Мансур шакл гирифт ва барои эҷоди «Шоҳнома»-и арзишманду мондагори Фирдавсӣ, ки мояи ифтихори мардумони тоҷику форс маҳсуб меёбад, замина фароҳам овард. Ҳамчунин, Фирдавсӣ аз ҷавони соҳибистеъдоде ба номи Абумансур Аҳмад бинни Муҳаммади Дақиқӣ, ки дар замони худаш яке аз шоирони маъруф буд, ёдовар шуда, ўро аввалин устоди худ медонад.

Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» аз «дӯсти меҳрубон» ва «меҳтари гарданфароз», яъне Мансур ё амираки Мансур писари Абумансури Абдураззоқ ба некӣ ёд кардааст. Зеро ў барои ба даст овардани дастнависи «Нома»-и паҳлавонӣ (Шоҳномаи Абумансури) самимона шоирро кумак намуда, он маҷмӯаи муҳимро барояш пайдо карда, Фирдавсиро барои эҷоди ин шоҳасар ташвиқ менамояд. Ҳамчунин, дар байни ҳамрӯзгоронаш Фирдавсӣ аз ду нафар, ки онҳо пуштибони ростин ва ёру мададгораш будаанд, ёдовар мешавад. Яке аз онҳо Ҳайи Қутайб- омили хирочи Тӯс ва дигар Алӣ Дайлами Будалаф мебошанд.

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар асоси матолиби дар “Шоҳнома” дарчгардида, муносибати Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ва Фирдавсро мавриди баррасӣ қарор дода, зимнан аз муносибати хуб доштани Фирдавсӣ бо амир Наср - бародари Султон Маҳмуд, ки сипаҳсолори Хуросон ва муқими Нишобур буд, ёдовар шудааст.

Калидвожаҳо: Фирдавсӣ, Шоҳнома, шоир, пайванд, Дақиқӣ, Маҳмуд, Наср, Абумансур, Қутайб, Будалаф.

ВЛИЯНИЕ ОБЩЕСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ НА ОТНОШЕНИЯ АБУЛЬКАСИМА ФИРДОУСИ СО СВОИМИ СОВРЕМЕННОКАМИ

Автор статьи, опираясь на «Шахнаме», изучает отношения Фирдоуси с его современниками. Автором отмечаются заслуги Мансура ибн Абумансура Мухаммад ибн Абдураззака Туси, который внёс достойный вклад в развитие культуры, литературы и истории древнего Ирана. Именно по рекомендации этого мудрого человека «Шахнаме» была написана в форме прозы, и таким образом были созданы предпосылки для создания бесценной и великой «Шахнаме» Фирдоуси, которая является гордостью таджикско - персидских народов. Также Фирдоуси упоминает о талантливом молодом человеке Абумансуре ибн Мухаммад Дакики, который в свое время был одним из известнейших поэтов, называет его своим наставником.

В «Шахнаме» Фирдоуси добрыми словами вспоминает своего «милого, бесценного друга» Мансура. Он помог ему достать рукопись богатырского наме (Шахнаме Абумансура). Именно он поддержал поэта в написании этого шедевра литературы. Также среди его современников были Хаййи Кутайб и Али Дайлами Будалаф, которые являются истинными покровителями поэта и поддерживали все его начинания.

В данной статье также на основании содержания «Шахнаме» автором изучаются отношения между Султан Махмудом Газнави и Фирдоуси и одновременно говорится о хороших отношениях между Фирдоуси с эмиром Насром – братом Султан Махмуда, который был полководцем Хуросона и коренным жителем Нишопура.

Ключевые слова: Фирдоуси, Шахнаме, поэт, связи, Дакики, Махмуд, Наср, Абумансур, Кутайб, Будалаф.

CULTURAL ENVIRONMENT INFLUENCE TO RELATIONSHIP ABULKASIM FIRDAUSI WITH HIS CONTEMPORARIES

The author of the article, mainly relying on “Shohnoma”, examined Firdousi’s relationship with his contemporaries. The author described worthy services of Mansour binni Abumansour Muhammad ibni Abdurazzoqi Tusi, who made a worthy contribution to the development of culture, literature and history of ancient Iran. It was on the recommendation of this wise man that “Shohnomφ” was written in the form of prose, and the prerequisites for creating the priceless and great “Shohnomφ” Firdousi, which is the pride of the Tajik-Persian peoples, were created in such images. Firdausi also mentions one of the most famous poets among young people named Abumansour Ahmad binni Muhammad Daqiqi, that was one of the well known poet of his time, called his first teacher.

In “Shohnoma” Firdousi kindly recalls his “dear, priceless friend” Mansur. He helped him get the manuscript of the heroic name (Shohnoma Abumansur). Since he helps the poet in writing

this masterpiece of literature. Also among his contemporaries were Hayi Qutayb and Ali Dailami Budalaf, who are the true patrons of the poet and supported all his undertakings.

The author also studies the relationship between Sultan Mahmud Ghaznavi and Firdousi, and at the same time speaks of a good relationship between Firdousi and Emir Nasr, the brother of Sultan Mahmud, who was a military commander of Khuroson and an indigenous resident of Nishopur.

Key words: Firdousi, Shohnoma, poet, union, Daqiqi, Mahmud, Nasr, Abumansour, Qutaib, Budalaf.

Сведения об авторе: Джургосиев Муллоахмадшо Джургосиевич - кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры филологии Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде. E-mail: mullo.ahmad@mail.ru. Телефон: 93-601-59-01

Information about the author: Jurgosiev Mulloahmadsho Jurgosievich - Senior lecture at the Department of philology of Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda. E-mail: mullo.ahmad@mail.ru. Tel: 93-601-59-01

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ В КОНТЕКСТЕ РАЗЛИЧНЫХ ИСТОРИЧЕСКИХ ЭПОХ

Умедов М. Х.

Таджикский национальный университет

В жизни мирового сообщества и научном ее осмыслении одним из наиболее значительных, отвечающих сложным процессам международного, межконфессионального и культурного общения народов, является феномен толерантности. Толерантность стала своеобразным велением времени, стратегии и тактики международных, общественных и межличностных отношений.

Для современного этапа развития человечества характерны разнонаправленные и во многом противоречивые тенденции. Мир становится многополярным, мозаичным за счет выхода на арену самостоятельного исторического творчества всё новых участников в виде национально-государственных образований, этнических и конфессиональных общностей, а также многочисленных социокультурных групп, имеющих собственную культурную идентичность. Наряду с процессами глобализации, интеграции идут процессы дифференциации, самоидентификации, что нередко приводит к конфликтам и коллизиям, особенно, когда приходят в столкновение разные культуры и цивилизации.

В настоящее время, когда мир испытывает рост агрессии и широкое распространение насильственных способов решения социально-политических, религиозных, этнических проблем, вполне закономерным является стремление к распространению новой философии толерантности, которая обосновывала бы иную систему жизненных ценностей и приоритетов. Как уважение к представителям различных этносов,

религий и культур, толерантность выступает неизменным условием выживания и развития современной цивилизации. Толерантность предполагает готовность принять других такими, какие они есть, и взаимодействовать с ними на основе диалога и соглашения.

Концепция толерантности, как атрибута демократической политической культуры, была и остается в фокусе внимания научных интересов аналитиков. Формирование гражданского общества в Таджикистане, вхождение Таджикистана в международное политическое пространство возможно лишь при усвоении фундаментальных демократических ценностей, одной из которых является толерантность. Отсюда актуальность научного выяснения ее реальных основ и функционального содержания.

В последние два десятилетия поиски и проблемы толерантности стали одной из наиболее актуальных, обсуждаемых и широко востребованных проблем во всем мире. «Несмотря на различные сферы использования термина, множество видов толерантности определяется исключительно в социально-психологической сфере, т.к. в технической и медицинской сфере все более жестко регламентировано».[11] В этой статье изучается термин толерантность в социальной сфере и его анализ в историко-философском и культурологическом аспектах.

События, которые происходят в современном мире свидетельствуют о том, что установление толерантных

принципов в сфере межконфессиональных и межэтнических отношений, являются наиболее острой проблемой. Мы видим, что в разные периоды она приобретает особенные специфические и региональные оттенки. И теперь нациям и этносам на разных уровнях приходится предпринимать шаги для сохранения и защиты своего языка, своих культурных ценностей и традиций. Для человечества это не новое явление. История свидетельствует о том, что в разные периоды этносам и нациям приходилось защищаться, прогрессивным слоям населения приходилось ставить задачи мирного сосуществования и взаимодействия разных этносов, религиозных направлений и конфессий. И сегодня в эпоху глобализации рассмотрение проблемы взаимовлияния и взаимопонимания культур весьма актуально.

В этой связи хотели бы привести слова российского учёного Льянова М.М., которые правильно освещают современные тенденции: «Глобализационные процессы, определяющие вектор развития человечества в третьем тысячелетии, характеризуются все возрастающей унификацией культур в рамках экспансионизма одной из цивилизационных моделей, глобализированной посредством новых технологий вместо их синергетического взаимообогащения, т.е. глобализация является, по сути, унификацией. В этой связи перед человечеством возникают новые задачи, наиболее сложной из которых, по нашему мнению, является соединение все возрастающего единообразия в мире как результата развития глобализационных процессов с одновременным ростом осознания народами уникальности и разнообразия своих культур, в основе которых лежат разные религии. Экономическая и культурная глобализация, проходящая за счет стирания различий между народами

и культурами, неизбежно приводит к духовному обнищанию и культурным конфликтам, а первое десятилетие XXI в. как раз и отмечено столкновением двух цивилизаций современного мира: западной и мусульманской. Многие ученые (С. Хантингтон, Г. Фуллер, П. Берман и Е. Саид) считают, что противоречия между ними непримиримы [14; 7; 9; 20]. Однако мы хотели бы напомнить о тысячелетнем опыте их сосуществования, что дает нам повод обратить внимание на очень сложный, особенно в современных условиях, тем не менее, эффективный, по мнению многих [16; 4; 19], способ сосуществования цивилизаций, а именно, толерантность» [6, с.107]. Хотя термин толерантность в последние годы в разных аспектах весьма часто используется в научно-публицистских работах, тем не менее идеи толерантности и особенности её формирования в историко-философском и культурологическом аспектах до сих пор остаются неизученными. Толерантность, как уважение к представителям рода человеческого, представляющим различные этносы, религии и культуры, является непременным условием выживания и развития современной цивилизации. Высокие темпы современной миграции населения, приведшие к социальному взаимодействию представителей различных общин, совсем еще недавно не имевших представления об особенностях мировосприятия, традиций, культуры, бытового поведения своих новых соседей, создали естественную почву как для взаимодействия, так и для потенциальных конфликтов. Понятие толерантности все больше приобретает общечеловеческую, универсальную значимость и сегодня международная практика ее определяет как необходимое условие общения людей разных культур, этнических и межконфессиональных групп. Этот подход отражен в «Декларации принципов толерантности», подписанном

185 государствами – членами ЮНЕСКО в ноябре 1995 года, где указано значение толерантности, означающей «уважение, принятие и правильное понимание всего многообразия культур, форм самовыражения и проявления человеческой индивидуальности» [3]. Культивирование толерантности на уровне индивидуального и общественного сознания, является необходимым условием создания демократических устоев государств. Поэтому мы сочли необходимым изучить теоретические основы толерантности в историко-философском и культурологическом аспектах, на примере культурного наследия таджикского народа.

Толерантность – ключевая проблема для всего мира, существенная составляющая свободного общества и стабильного государственного устройства. Толерантность способствует установлению и сохранению общности с людьми, отличающимися от нас в каком-либо отношении. В социально – психологической сфере, прежде всего понимается уважительное отношение, терпимость к противоположным взглядам. Существуют определенные границы терпимости, т.е. наличие неких моральных пределов, позволяющих не смешивать толерантные отношения со вседозволенностью, безразличием к миру, отречённости от бытия и т.д. Если первоначально понятие толерантности эволюционировало от латинского «tolerantia» [13] - пассивное терпение, добровольное перенесение страданий, то поэтапно каждая эпоха добавляет свою грань в это понятие. Сегодня, когда начинаешь осмысливать этимологию слова толерантность, рассматривая это понятие в социальном аспекте синонимом выходит слово «терпимость», о чём и отмечается и в различных словарях и в интернет-сайтах. Слово связывают с именем человека, который жил во Франции в XVIII-XIX

веках и служил министром иностранных дел, это был князь Беневентский Талейран-Перигор. В истории он известен как политик, который умел учитывать настроения окружающих, уважительно к ним относиться, искать решение проблем способом, наименее ущемляющим интересы других людей. И при этом сохранять свои собственные принципы, стремиться к тому, чтобы управлять ситуацией, а не слепо подчиняться обстоятельствам [14]. Во всех ресурсах в рассматриваемом нами аспекте толерантность представляется как стремление и способность к установлению и поддержанию общности с людьми, которые отличаются в некотором отношении от преобладающего типа или не придерживаются общепринятых мнений. Сегодня когда начинаешь осмысливать этимологию слова толерантность, рассматривая это понятие в социальном аспекте, синонимом выходит слово «терпимость», о чём и отмечается и в различных словарях и в интернет-сайтах. Традиционные общества, сохраняя свое единство за счет фундаментальных традиций в культуре или религии, были менее толерантные, чем современное общество в культурном, религиозном и политическом отношении.

Если в XVI веке толерантность имело значение позволения, сдержанности, в эпоху Реформации добавила к толерантности аспект отношения к вере, как уступки в вопросах веры – веротерпимость, но особая роль в утверждении принципа толерантности принадлежит эпохе Просвещения, выдвинувшей на первый план аспекты «свободу совести и слова», либеральная философия в XIX веке понимает толерантность как выражение внешней и внутренней свободы, как способность к продуманному выбору между альтернативными точками зрения и способами поведения. Но идея

толерантности существовала всегда и во всех культурах.

Как было сказано выше, концепция толерантности сегодня крайне актуальна в философско-этическом и культурологическом аспектах и в основном представляет собой этическую ценность. Как этическая ценность в современном мире играет весьма важную социальную роль в глобальном пространстве. Она имеет очень древние корни и теоретическую базу. Хотя утверждается, что свое формирование она получила при переходе к постиндустриальному информационному обществу, чьи глобализирующиеся параметры диктуют расширение масштабов интеграционных процессов межкультурного взаимодействия, в которых особую важность приобретают факторы коммуникабельности и толерантности, тем не менее зачатки такого формирования существовали уже в древние времена. Исходя из этого, формирование толерантности и установок толерантного сознания выступали и выступают решающими условиями успешного развития многих наций и цивилизаций.

Формирование устойчивости и стабильности любого общества было возможно лишь при усвоении фундаментальных ценностей, одной из которых является толерантность. Изменение систем ценностных ориентаций предполагает необходимость углубления историко-философского рассмотрения концепции толерантности.

Почему проблема толерантности актуальна для современного общества в целом, а для таджикского в частности, то в силу сосуществования всех наций и конфессий во всём мире, а также в связи с особенностями переживаемого периода истории – приобретением суверенитета и формированием национальной независимости, необходимостью преодоления

психо-эмоциональных и девальвирующих этический климат последствий гражданской войны, влиянием глобальных факторов на культуру и цивилизацию Таджикистана в частности. Этим в основном и объясняются те усилия, которые предпринимаются в настоящее время различными общественными и государственными институтами на международном уровне формирования в современном обществе высокой толерантности.

Теоретические основы осмысления идеи толерантности в персидско-таджикском культурном наследии имеют глубокие корни и исторически играют важную роль в формировании самосознания и этических представлений таджиков. Данный аспект следует учитывать при определении идейных, теоретических, культурных, социальных аспектов толерантности как базовой платформы формирования таких основных нравственных ценностей таджикского народа как терпимость нравственная и религиозная, миролюбие, отрицание насилия, таких этно-национальных черт народа как спокойствие, терпение, неприхотливость и т.п. имеющих в персидско-таджикской культуре и цивилизации непреходящее значение и актуальность.

В силу своего географического расположения и исторически сложившихся обстоятельств, на культуру и цивилизацию таджиков - коренной национальности современного Таджикистана, - истинного наследника многовековой культуры и цивилизации своих предков, имели историческое влияние соседние народы - китайский, индоевропейский, тюркский. Это влияние особенно заметно и примечательно в свете рассмотрения этических ценностей и концепций таджикского народа, в которых они синтезировались и создали современное социальное этно-психологическое явление – таджиков.

Указывая на глубокие корни культуры и цивилизации таджикского народа и его этических традиций, следует обратиться к самым истокам, которых можно выделить древнеперсидские, древнекитайские, древнеиндоевропейские влияния, в которых закладываются основы нравственности человечности как основа толерантности таджикского народа.

Согласно древним мифологическим и религиозным традициям Сверхестество (можно назвать по разному – Начало, Создатель и т.п.- прим.автора) посылал к людям своих посланников, чтобы они научили их милосердию, мирному сосуществованию, уважению прав и свобод других. Первые эмиссары древнейших цивилизаций стремились заложить основы мировых культур. При глубоком исследовании можно обнаружить концепцию толерантности, как в древности, так и в средневековье. С появлением религии как социального регулятора, уже появились идеи имеющие значение толерантности, как составной части формирования нормативного регулирования в обществе. Очевидно, что тогда на рубеже формирования цивилизаций полноправными людьми считались отдельные категории лиц, которые имели определенные привилегии. Фараоны, жрецы в древнем Египте, Патриции в древнем Риме, «эрины» зороастры в древней Персии, брахманы в древней Индии были такими полноправными субъектами правовых отношений, которые формулировали свои интересы так или иначе в формате религиозных предписаний. Интересным является и то, что наравне с признанием этих первичных прав и свобод привилегированных лиц в сфере политико правовой мысли и где то в реальной жизни древних и средневековых людей начинается процесс возрождения идеи справедливости и веротерпимости. Оно, с

одной стороны, сильно ощущается сквозь исторические процессы, где недовольство, бунты, мятежи многих народов привели к кровопролитию и оставили кровавый след в истории человечества. С другой, наравне с существующими официальными религиями, наличие альтернативных взглядов, мнений и мировоззрений как важного фактора интеллекта закладывали фундамент идеи о веротерпимости и так далее. Сам факт появления новых религий или философских школ является доказательством существования толерантных основ, так как история показывает, что новые религии или новый взгляд на бытие основывались полностью или частично, прямо или косвенно на предыдущих взглядах.

Необходимо отметить, что в древности проблема толерантности открыто еще не ставилась, ее мотивы улавливались в религиях, древних книгах, поступках царей и в высказываниях мыслителей.

Человек как часть природы, является сознательным существом, живет в естественной среде, когда надо приспособливается к ней, а когда надо противиться этой среде, борется с ней и вместе с тем полностью зависит от нее. Вот на такой концепции строилось значение толерантности. Человек в древних культурных традициях был свободен в своем выборе. «Человек в процессе свободного выбора своего пути переходит на божественное правление и с учётом своих действий будет вознаграждён..... Эта свобода и выбор прежде всего, проявляется в свободе мысли и выборе религии» [10,с.460]. Вот можно было назвать таким значение толерантности в древних культурах. Т.е. свобода выбора как одно из значений толерантности. «... ещё на заре человеческой цивилизации в представлениях подобных зороастризму, были заложены такие отношения и ценности, которые не потеряли своего значения и по сей день.

Человеку предоставлено право самому сделать выбор. Он, минуя фатализм и предрешенность, сам вправе выбрать тот или иной путь, сам может определить свою дальнейшую судьбу». [8,с.83-84] В древности в значении толерантности закладывалось и понимание, и уважение выбора человека. «Доброе и злое заложены в природе каждого человека.... Человек, в самом деле, простом действии всегда стоит перед дилеммой, перед выбором, выбором достойным, традиционным, добрым, который принесёт благо не только его исполнителю, но и всему обществу, природе» [5,с.167]. Что и сегодня, на наш взгляд, является очень важным.

В процессе взаимного проникновения культур древних цивилизаций зачастую

начинался с взаимопроникновением религиозно-мифологических представлений, что обуславливалось распространенной практикой терпимого отношения к иным культам и божествам. Вследствие, чего на формирование идеи толерантности в персидско-таджикском культурном наследии оказали влияние и древнейшие культуры соседних государств.

Таким образом, подводя итог вышесказанному, следует подчеркнуть, что пример персидско-таджикской древней цивилизации показывает возможность обретения толерантности как реальности вне осознания этой проблемы в силу универалистской ориентированной культуры, носителями которой становится свободно определяющаяся личность.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1.Абдуллаев М. А. Важнейший источник средневекового суфизма. // Вопросы философии. - 1986. -№ 7. - С. 82-90.
- 2.Диноршоев М. Из истории таджикской философии. Душанбе: Ирфон, 1988. - 224 с.
- 3.Декларация принципов терпимости [электронный ресурс]. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc (дата обращения: 10.01.2019 г.)
- 4.Зарринкуб А.Х. Исламская цивилизация. Пер. М.Махшулов. - М.: Андалус, 2004.
- 5.История таджикской философии. (с древнейших времён до XV в.).В трех томах. Том. 1. Ответственный редактор: К. Олимов.- Душанбе: «Дониш», 2014.– 504 с.
- 6.Льянов М.М. Толерантность исламско-христианских отношений в исламе. Вестник ЧитГУ № 2 (81) 2012 file: [///C:/Users/User/ Downloads/tolerantnost-islamo-hristianskih-otnosheniy-v-sovremennom-mire.pdf](///C:/Users/User/Downloads/tolerantnost-islamo-hristianskih-otnosheniy-v-sovremennom-mire.pdf)- С.107 (дата обращения: 05.01.2019 г.)
- 7.Рахимов С.Х. Три этапа из истории эстетических воззрений таджикского народа. Монография / С.Рахимов. - Душанбе, 2006. С.- 83-84.
- 8.Рахмонов Э.Ш. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни Ориёӣ. Монография / Э.Раҳмонов. - Душанбе: Ирфон. – 372 с.
- 9.Суфизм в контексте мусульманской культуры. - М.,1988.-337с.
- 10.Ҳазраткулов М. Ориёихо ва тамаддуни ориёӣ. Монография / М. Ҳазраткулов. - Душанбе, 2006. - С. 460
- 11.[электронный ресурс]. [psihomed.com /tolerantnost/](http://psihomed.com/tolerantnost/) (дата обращения: 12.01.2019 г.)
- 12.[электронный ресурс]. [http://www.un.org /ru /documents/ decl_conv /declarations /toleranc](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc) (дата обращения: 12.01.2019 г.)
- 13.[электронный ресурс]. [https://gufo.me /dict /philosophy encyclopedia /](https://gufo.me/dict/philosophy-encyclopedia/) ТОЛЕРАНТНОСТЬ (дата обращения: 13.01.2019 г.)
- 14.[электронный ресурс]. [https://studopedia.ru /19_257358_istoriya-proishozhdeniya-ponyatiya-tolerantnost. html](https://studopedia.ru/19_257358_istoriya-proishozhdeniya-ponyatiya-tolerantnost.html) (дата обращения: 13.01.2019 г.)

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ В КОНТЕКСТЕ РАЗЛИЧНЫХ ИСТОРИЧЕСКИХ ЭПОХ

В статье представлены основные философские и социокультурные подходы к интерпретации феномена толерантности. Автор пытается представить основные подходы к пониманию толерантности, приводится определение понятия «толерантность». Рассматривается значение толерантности в условиях глобализации, возможности мультикультурализма в процессе преодоления глобальных проблем современного общества. По мнению автора, в настоящее время общество сталкивается с необходимостью обеспечения толерантного мироустройства. Делается заключение о том, что толерантность является одним из гарантов общественной стабильности в современном обществе. Из анализа данной проблемы автор приходит к выводу, что понятие толерантности все больше приобретает общечеловеческую, универсальную значимость, и сегодня международная практика ее определяет как необходимое условие общения людей разных культур, этнических и межконфессиональных групп.

Ключевые слова: толерантность, глобализация, культура, человек, цивилизация, таджикско-персидская древняя цивилизация, демократическая политическая культура, гражданское общество, международный, гуманизм, религия, любовь, воззрение, духовность, ненасилие, характер, мотив, этика, мораль, справедливость.

ЧАНБАҶОИ ИҚТИМОӢ - ФАРҶАНГИИ ТАШАККУЛИ ТАҲАММУЛПАЗИРӢ ДАР МАРҶИЛАҶОИ ГУНОГУНИ ТАЪРИХӢ

Мақолаи мазкур ба шарҳу тафсири фалсафии падидаи таҳаммулпазирӣ бахшида шудааст. Муаллиф кӯшиш намудааст, ки усулҳои асосии фаҳмиши таҳаммулпазирӣ таҳлил намояд. Дар мақола муҳимияти таҳаммулпазирӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, имконпазирӣ фарҳанги фарогир дар раванди бартараф кардани мушкилоти глобалии ҷомеаи муосир матраҳ гардидааст. Тибқи маълумоти муаллиф, ҷомеаи имрӯза бо зарурати таъмини оромии ҷаҳони муосир рӯ ба рӯ шудааст. Таҳмин меравад, ки таҳаммулгарой яке аз кафолатҳои суботи иқтимой дар ҷомеаи муосир мебошад. Аз таҳлили ин масъала муаллиф ба хулосае омадааст, ки концепсияи таҳаммулпазирӣ аҳамияти умуминсонӣ ва ҳамагонӣ дорад ва имрӯз таҷрибаи байналмилалӣ онро ҳамчун як ҳолати зарурӣ барои муошират байни одамони фарҳангҳои мухталиф, гурӯҳҳои этникӣ ва гурӯҳҳои динӣ муайян намудааст.

Калидвожаҳо: таҳаммулпазирӣ, ҷаҳонишавӣ, фарҳанг, инсон, тамаддун, тамаддуни бостонии тоҷику форс, фарҳанги демокративу сиёсӣ, ҷомеаи шахрвандӣ, байналмилалӣ, инсонгарой, дин, дӯст доштан, таълимот, рӯҳоният, таҳаммулнопазирӣ, характер, мақсад, ахлоқ, одоб, адолат.

SOCIO-CULTURAL ASPECTS OF TOLERANCE FORMATION IN THE CONTEXT OF VARIOUS HISTORICAL EPOCHS

The article presents the main philosophical and sociocultural approaches to the interpretation of the phenomenon of tolerance. The author tries to present the basic approaches to

understanding tolerance. The definition of the concept of “tolerance” is given. The importance of tolerance in the context of globalization, the possibility of multiculturalism in the process of overcoming the global problems of modern society is considered. According to the author, at present, society is faced with the need to ensure a tolerant world order. The conclusion is made that tolerance is one of the guarantors of social stability in modern society. From the analysis of this problem, the author concludes that the concept of tolerance is increasingly acquiring universal, universal significance, and today international practice defines it as a necessary condition for communication between people of different cultures, ethnic and interfaith groups.

Key words: tolerance, globalization, culture, people, civilization, Tajik-Persian ancient civilization, democratic political culture, civil society, international, humanism, religion, love, outlook, spirituality, non-violence, character, motive, ethics, morality, justice.

Сведения об авторе: Умедов Мاستон Хамдамович – Таджикский национальный университет, докторант кафедры истории философии и социальной философии философского факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки,17.Телефон:+992 93 3013100

Information about the author: Umedov Maston Hamdamovich - Tajik National university, doctoral candidate of the Department of History of philosophy and social philosophy of the faculty of philosophy. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Telephone: +992 93 3013100

СИМВОЛ КАК ОСНОВНОЙ ЭЛЕМЕНТ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕСТВА

Асомадинов М. А.

Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде

Общественно-политическая жизнь государства протекает на основе взаимодействия различных составляющих её элементов, частей. Среди них элементы, служащие для интеграции членов общества в единое целое, способствующие восприятию происходящих процессов и занимают особое место. Обычно многие из этих элементов обозначают политические символы, и они призваны создать условия для обеспечения политической коммуникации между различными группами, политической системы и населением в целом. Политические символы в этом значении позволяют увидеть наиболее значимые ценности, направляющие проявление активности людей, социальных групп и общностей в пространстве социально-политической жизни конкретного общества. Поэтому актуальность исследования природы политических символов носит постоянный характер, и она обусловлена тем, что в каждом обществе заняты поиском основ своего стабильного развития.

Проблемы исследования природы политических символов становятся актуальными, особенно, в период претерпеваемых общественными устройствами многих стран глубоких и коренных изменений. В процессе таких изменений в ткань общественно-политической жизни проникают совершенно новые ценности, нормы социального поведения, которые для своего укоренения и функционирования в сознание людей предполагают создание абстрактных символических систем. В общественно-политической жизни Республики Таджикистан такая практика наиболее интенсивно проявилась после приобретения ею независимости. Именно

в это время шли жаркие дискуссии о судьбе уходящих вместе с прежним политическим устройством символической системы и рождающихся взамен их новых политических символов, репрезентирующих восприятие происходящих политических событий и процессов.

В общественно-политической жизни Республики Таджикистан дискуссии, относительно рождающихся взамен характерных для советского политического устройства символической системы новых политических символов, стали индикатором восприятия происходящих политических событий и процессов в период независимости. Дискуссии вокруг этих проблем не всегда шли мирно и гладко, а, наоборот, часто они сопровождались открытыми позиционными разногласиями относительно утверждающихся символических систем. Постепенно эти позиционные разногласия из страниц печати и парламентских дебатов начали выноситься на площадях среди масс и широких групп, заинтересованных в резком изменении политической системы общества в интересах определенных групп и регионов. Невозможность, в первые годы независимости, принять на официальном уровне новые системы политических символов взамен прежних, препятствовала презентации нашей страны в глазах мирового сообщества в качестве декларируемого ей себя как демократического и правового государства. Во многом именно такая неопределенность с новой системой политических символов привела страну на грань гражданского противостояния, где стороны оправдывали свою вовлеченность в неё именем защиты

определенных политических символов. Только в рамках XVI сессии Верховного совета Таджикистану удалось наконец-то определиться со своим политическим устройством и характерным для него отдельными политическими символами. Принятие идеологически значимых политических символов в дальнейшем подготовило основу для решения государством многих, стоящих перед ней проблем по обеспечению стабильности в обществе.

В современных условиях общественного развития Таджикистана, наряду с поиском решения социально-экономических задач, перед ним стоят также проблемы по утверждению в сознании разных слоев общества одинакового восприятия содержания системы политических символов, репрезентирующих политическое устройство страны. В этом отношении сегодня в пространстве общественного мнения, наряду с готовностью к разделению содержания системы политических символов, репрезентирующих политическое устройство страны, тем не менее, ещё проявляются моменты случаев, ставящих под вопрос адекватность этой системы современным реалиям общественной жизни Таджикистана. Последнее характерно не только для нелегальных общественных групп, но также, отчасти, для легально действующих политических объединений, которые исключены от участия в процессе принятия важных политических решений. Поэтому, ввиду указанных проблем, в каждом обществе, и в нашем таджикостанском обществе в том числе, постоянно сохраняется актуальность исследования природы системы политических символов, степени их укоренения в сознании людей и, соответственно, помогающих им в адекватном восприятии происходящих явлений в общественной жизни страны.

В целом символ с архаических времен был орудием, как рационального познания

мира, так и почти мистического восприятия действительности, функционировал как способ освоения мира, и как способ манипуляции сознанием. Символика играет ключевую роль в формировании основ власти, а именно в установлении социальных, политических границ, что отмечается в научных трудах: от Аристотеля («Когда одни властвуют, другие находятся в подчинении... появляется стремление провести различие между теми и другими в их внешнем облике, в их речах и знаках почета») [1, с.98] до П.Бурдьё, С.Московичи и других.

Проблема восприятия содержания политических символов в сознании различных социальных групп и их функционирование в массовом сознании пока ещё относится к мало изученной теме современной политической науки. Ранее исследование символов осуществлялось в контексте интегративных подходов различных социальных наук, где в основном обращалось внимание на роль и значение символов в духовной жизни общества. Здесь, в основном, необходимо отметить труды таких российских и западных учёных как А.Ф. Лосева, М.К. Мамардашвили, Г.С. Сковорода, П.А. Флоренской, Э. Кассирера, Э. Каунта, С. Лангера, В. Тернера, и других [2, с.144].

В политической науке интерес к исследованию природы политических символов возрос в связи с осмыслением процессов формирования политической и национальной идентичности в современных государствах. В этом отношении классическими являются труды Б. Андерсона, Э. Геллнера, Э. Гидденса и т.д.[3, с.124] Символический анализ политической жизни общества занимает особое место в трудах Макса Вебера, Толкота Парсонса, Альфреда Шюца, Вильфредо Парето, Питирима Сорокина и других.[4, с.424] Макс Вебер особое внимание уделял знаковым компонентам властных отношений. Осмыслением знаковой сферы политического мира посвящены труды

Альфреда Шюца. В этом аспекте он обращает внимание также и на происхождение процесса символизации: «Лейтмотивом поиска в этом направлении, должно, по его мнению, стать осознание того, что знаки и символы являются средствами, с помощью которых человек пытается справиться, «поладить» со своими многосложными переживаниями и опыта трансцендентности» [5, с.24]. Заслуга Герберта Мида, (1900-1987) как автора термина символический интеракционизм (англ. symbolic interactionism) [6,с.90], исходила из того, что человек реагирует на символы благодаря тем значениям, которые он им придает. Эти значения изначально от природы не даны символам, а возникают в процессе взаимодействия людей. Автор книги «Теория символа» немецкий ученый Норберт Элиас также внес весомый вклад в исследование данной проблемы. По его мнению, политические символы включают не только знание, но и стандарты поведения, мироощущения и отношения между членами общества.

Понятие «символ» используется в контексте многих общественных наук и в каждом из них оно обладает, наряду с общей, также и специфическим значением, характерным для каждой науки. Поэтому в своём анализе мы тоже будем исходить, прежде всего, из того значения, которое вкладывается в содержание данного понятия в общем значении, и на основе этих знаний будем рассматривать специфические особенности проявления символического обозначения определенных явлений в конкретных областях науки, политических наук, в том числе. Это позволяет нам более ясно раскрыть содержание распространённых в сфере политической жизни общества символов.

Схоластическую интерпретацию символа, выраженную в формуле «*Aliquid Stat pro aliquid*» (перевод с латыни: «нечто, служащее для указания на существование чего-то другого»), впоследствии более широко показал А.Ф.Лосев, таким образом: «...

как идеальная конструкция вещи, символ в скрытой форме содержит в себе возможные проявления вещи и создает перспективу для его бесконечного развертывания в мысли, переход от обобщенно-смысловой характеристики предмета к его отдельным конкретным единичностям» [7, с.10].

По словам известного политолога Гаджиева К.С. «...разного рода символы и знаки играют огромную роль в жизни человека, и без них невозможно представить себе практическую и духовную жизнь общества. С помощью символов и знаков люди взаимодействуют друг с другом, и в этом отношении они являются средствами регуляции социального поведения. Это определяется, прежде всего, тем, что любая информация, воспринимаемая субъектом, представляет собой некоторую совокупность визуальных или звуковых символов. Субъект, воспринимающий эти символы, расшифровывает их в формулах, имеющих для него смысл. Как отмечал О.Шпенглер, единство всякой культуры покоится на общем языке ее символики. Каждый народ создает и почитает свои национально-государственные символы» [8, с.340].

Политическая сфера жизни общества, как и другие сферы общественной жизни, постоянно порождает свой символический мир, чтобы через них осуществлялось населением восприятие происходящих в нём процессов и явлений. Наличие такой системы политических символов придаёт общественно-политической жизни каждой страны стабильность, а ориентирует её развития ясности и чёткости. Ибо система политических символов позволяет определённому социуму адекватно воспринимать существующую политическую действительность и соответственно им организовывать свою деятельность. Поэтому часто утверждается, что политический символ, по сути, является отражением явлений политической реальности со всех своих сторон в сознании человека в знаковой форме, и благодаря им всесторонне

обеспечивается его взаимодействие с существующей общественно – политической системой в целом. Необходимо отметить, что символы в политике очень широко интерпретируются. К примеру, А.И.Соловьев полагает, что «...символы составляют духовную основу и идентификации человека в политическом пространстве и его реакции на возможные конфликты с властью. Именно символическая коммуникация, отражая тип властного принуждения, раскрывает самую суть политики как особой сферы социальности...» [9, с. 6].

О.А. Кармадонов, в своих трудах, выделяет следующие функции символа: 1) эпистемологическая; 2) гносео-конвенциональная; 3) эстетическая; 4) терапевтическая и 5) социально-коммуникативная.

В своей научной статье «Символы власти и власть символов», В.А. Попов приводит, что «значение каждого политического символа в том и заключается, что он служит своеобразным ориентиром, «программой», «инструкцией» для поведения и взаимоотношений, складывающихся среди участников символических актов» [10, с.12].

Следует отметить, что к раскрытию содержания понятия «символ» раньше чаще всего обращали внимание философские концепции. Сложившиеся в дальнейшем подходы к осмыслению политических символов во многом опирались также и на такие концепции. Исходя из этого, мы считаем необходимым привести в пример высказывания выдающегося немецкого философа Г. Гегеля о содержании символа, который в последующем в различных вариациях интерпретируется другими мыслителями. Согласно Гегелю: «в символе мы должны сразу же различить две стороны: во-первых, смысл и, во-вторых, выражение этого смысла. Первое есть представление или предмет, безразлично какого содержания, а второе есть чувственное существование или образ какого - либо рода» [11, с. 313].

Здесь точно выделяются два важных аспекта всякого символического обозначения явлений, когда символ, наряду с обозначаемым смыслом, имеет также и выражающий её знак. Именно данная знаковая сторона символа чаще фиксируется в массовом сознании и направляет его активность на выполнение определенных действий. Этот аспект символа наиболее отчетливо проявляется в политических символах, предназначенных на стимулирование политической активности членов общества. Знаковая сторона политического символа легче запечатлется в массовом сознании, чем вложенные в них содержательный смысл. В этом отношении высказанная мысль Гегеля совершенно точно передаёт смысл и предполагаемые функции символов в общественной жизни человека. С этой точки зрения, короткое и содержательное определение Гегеля о символе имеет, до сих пор, важное значение и при осмыслении сущности политических символов.

Следует отметить, что продолжение гегелевского подхода в интерпретации содержания символов мы можем в последующие годы наблюдать и в ряде философских учений. Сюда мы можем причислить имена Э. Кассирера, Лосева А.Ф., М.К. Мамардашвили, Г.С. Сковорода, П.А. Флоренский и других. В их учениях символ рассматривается преимущественно как культурный и коммуникативный феномен, который играет большую роль в развитии духовной жизни общества. Поэтому при исследовании природы политических символов, учёт достигнутых в этих учениях результатов играет важную роль. Особенно при поиске функции выполняемых политическими символами в политической системе общества, существующие философские концепции понимания сущности символов позволяют выявить формы рационального и иррационального отражения общественной реальности в политическом сознании людей и формирующееся на этой основе их политическое поведение.

В вышесказанном мы убеждаемся при осмыслении отдельных сторон учения выдающегося русского мыслителя Лосева А.Ф., который рассматривает, как и другие учёные, «...идейная, образная или идейно-образная структура, содержащая в себе указания на те, или иные, отличные от нее предметы, для которых она является обобщением и неразвернутым знаком». В виде идеальной значимости явлений, символ в скрытой форме содержит в себе возможные способы их проявления и создаёт основу для их бесконечного развертывания в мысли, обеспечивая в процессе понимания явлений переход от смысловой характеристики предметов к их отдельным конкретным единичностям [12, с. 10].

По мнению Парсонса, всякое действие предполагает использование знаков. В том числе простейшие действия животных тоже основываются на использовании знаков: «Парсонс уделяет особое внимание чрезвычайно важной проблеме возникновения символов, каковые обладают в его трактовке действительно универсальным характером. Прежде всего, он отмечает тот факт, что даже простейшая ориентация действия на уровне животных предполагает использование знаков, являющихся, по крайней мере, началом символизации» [13, с.320].

Как видно, Парсонс [14,с.76] начало символизации непосредственно связывает с деятельностью человека и именно это начало он рассматривает как начало творения человеком культуры. Тем самым, в отличие от отдельных учёных распространяющих культуру и на животных, он такую концепцию считает далеко от научной истины, ибо только человек способен к творению культуры. Здесь Парсонс проводит различие не только между знаком и символом, но и указывает на характерную особенность символа, которая заключается в наличии у символа внешней и внутренней стороны. Если внешняя сторона символа состоит из физических его особенностей, то внутренняя сторона

предполагает его сущность или значение, которое доступно только человеку. Для того чтобы данная сущность и значение были доступны другим одинаково и использовались ими в процессах коммуникации между собой, они должны быть стабильными и независимыми от частных случаев или ситуаций. То есть, сущность и значение должны всегда иметь одно и то же значение во всех ситуациях и контекстах, так как результативное взаимодействие людей появляется именно при условии устойчивости значения разделяемых ими общих символов. Парсонс отмечает, что на основе устойчивых значений передаваемые между людьми в процессе их деятельности формируются культурные традиции [15, с.17]. Если это суждение перенести и к сфере политических символов, то можно сказать, что стабильные политические традиции тот или иной народ приобретает в результате практики одинаковой интерпретации содержания политических символов своей страны, и в соответствии с этим значением организации своего взаимодействия и коммуникации с другими членами общества. Следует отметить, что Республика Таджикистан к реализации такой практики приступило после XVI сессии Верховного совета в 1992 году [16, с.36]. До этого времени по отношению к интерпретации государственных символов существовало неразбериха и довольно противоречивые отношения. Относительно одинаковое и близкое друг к другу прочтение значений политических символов, достигнутое руководством республики после упомянутой знаменитой в истории таджиков дате, в стране воцарились постепенно мир и процветание.

Сегодня политические символы страны, несомненно, вызывают у членов общества постоянное положительное чувство солидарности, независимо от их принадлежности к разным регионам и группам. Эти чувства подкрепляются также и повышением уровня жизни людей и расширением их возможностей установить между собой созидательные

коммуникации. Правительство страны тоже достигло успехов в деле устранения барьеров ранее стоявших на пути установления таких коммуникаций между гражданами страны. Одним из таких путей выхода из коммуникационной изоляции между регионами страны, наряду с распространением общих политических символов, стала реализация мер по налаживанию постоянной транспортной связи между всеми регионами страны круглый год. Именно на значение этого фактора всегда обращал и обращает внимание граждан страны Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон, в частности, в нескольких ежегодных посланиях Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Аристотель. Политика. Соч. Т.4. М.,1984. С.98.
2. Мисюрлов, Д.А. Политика и символы. - М.: РИП-холдинг, 1999. - 124 с.; Он же. Политика и символы в России /Д.А. Мисюрлов. О М.: МАКС Пресс, 2004. - 144с.;
3. См.: ВеберМакс. Политические работы (1895-1919). М.: Праксис, 2003. - 424 с. - (Серия «Образобщества»);
4. Кармадонов О.А. Социология символа. - М.: Academia, 2004 - С. 24.
5. См.: Мид Дж. Г. Избранное: Сб. переводов / РАН. ИНИОН. Центр социал. научн.-информ. исследований. Отд. социологии и социал.психологии; Сост. и переводчик В. Г. Николаев. Отв. ред. Д. В. Ефременко. - М., 2009. - 290 с. (Сер.: Теория и история социологии); Он же. От жеста к символу. //Американская социологическая мысль: Тексты. / Под ред. В.И. Добренкова. - М.: Изд-во МГУ. 1994. С. 215-224;
6. Лосев А.Ф. Символ // Философская энциклопедия. М.: 1965, Т 5. - С.10.
7. Гаджиев К.С. Политическая наука.2-е издание. - М.: Международные отношения. 1995. - С.340-342.
8. Соловьев А.И. Политическая идеология: логика исторической эволюции // Политические исследования (ПОЛИС), 2001. №2. - С.6.
9. Кармадонов О.А. Социология символа. - М.: Academia, 2004. - С. 6-7.
10. Попов В.А. Символы власти и власть символов // Символы и атрибуты власти. - СПб., 1996. - С.12.
11. Гегель Г.В.Ф. Лекции по эстетике // Сочинения. Т. 12 / Г.В.Ф. Гегель. - М.: Соцэклит, 1938. - С.313.
12. Лосев А.Ф. Символ // Философская энциклопедия. М., 1965. - С.10
13. См.: Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. - 2-е изд., испр. - М.: Искусство, 1995. - 320с.1
14. Кармадонов О.А. Социология символа. - М.: Academia, 2004 - С. 76.
15. Парсонс Г. Человек в современном мире. - М.: Прогресс, 1985. - С. 17.
16. Махмадов А.Н. Мукаддимаи идеяи миллӣ. - Душанбе, 2013. -С.36.

СИМВОЛ КАК ОСНОВНОЙ ЭЛЕМЕНТ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕСТВА

В этой статье автор рассматривает и подвергает анализу политических символов как ключевых явлений. Еще в прошлом развитие политических символов и совершенствование их элементов способствовали укреплению государственных дел. В частности, флаг обычно размещался на поле битвы, или же этот популярный символ был расположен перед полем битвы, символизирующий непобедимый дух воина.

Захватив флаг противника, обычно побеждал его в моральном смысле, потому что потеря флага означало, что лидер был побежден или взят в плен.

Фактически государственные политические символы пользуются как знак единства и борьбы. Именно эти государственные символы дают людям вдохновение, чувство патриотизма и чувство любви молодежи к Родине.

Ключевые слова: символ, флаг, знак, политика, культура, государство, Таджикистан, нация, национальный, идея.

РАМЗ ҲАМЧУН УНСУРИ АСОСИИ ФАРҲАНГИ МАЪНАВИИ ҶОМЕА

Муаллиф дар мақолаи мазкур рамзҳои сиёсиро ҳамчун унсури асосии фарҳанги мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Ҳанӯз дар гузашта рамзҳои сиёсӣ ва такмилёбии унсурҳои онҳо ба тақвияти қорҳои давлатдорӣ мусоидат менамуданд. Махсусан, ливо дар муборизаҳо дар меҳвари лашкар қарор дода мешуд ва ё макони ҷойгиршавии ин рамзи маъмул пешгоҳи майдони муқорибаро зеб меод, ки ин рӯҳи шикастнопазири ҷанговаронро ифода мекард.

Ба даст даровардани ливои душман, одатан, рақибро аз лиҳози маънави шикаст меод, зеро аз даст рафтани ливо ифодагари он буд, ки пешво мағлуб шудааст ва ё ба асорат афтидааст.

Дарвоқеъ, рамзҳои сиёсии давлатӣ нишонаи даъват ба муттаҳидӣ ва мубориза истифода мешуданд. Маҳз рамзҳои давлатӣ ба мардум рӯҳу илҳами тоза ато намуда, боис мегарданд, ки ҳисси худшиносию худогоҳӣ ва ватандӯстиву меҳанпарастии ҷавонон баланд шавад.

Калидвожаҳо: рамз, парчам, нишон, сиёсат, фарҳанг, давлат, Тоҷикистон, миллат, милли, идея.

SYMBOL AS BASIC ELEMENT OF SPIRITUAL CULTURE OF SOCIETY

In this article, the author reviews and analyzes political symbols as a key phenomenon. In the past, the development of political symbols and the improvement of its elements have contributed to the consolidation of state affairs. In particular, the flag was usually placed on the battlefield, or the location of this popular symbol represented the battlefield, symbolizing the invincible spirit of the warrior.

Capturing an adversary's flag usually defeated him morally, because losing a flag meant that the leader was defeated or captured.

In fact, state political symbols are used as a sign of unity and struggle. It is these state symbols that give people inspiration, a sense of patriotism and a feeling of youth love for their homeland.

Key words: symbol, flag, sign, politics, culture, state, Tajikistan, nation, nationality, idea.

Сведения об авторе: Асомадинов Мирзомухиддин Аслиддинович -старший преподаватель кафедры общественных наук Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде. E-mail: asomadinovm@mail.ru Телефон: 93-508-40-09.

Information about the author: Asomadinov Mirzomuhiddin Asliddinovich – Senior Professor, Department of Social Sciences, M.Tursunzoda Tajik State Institute of Culture and Arts. E-mail: asomadinovm@mail.ru Телефон: 93-508-40-09.

ОМУЌИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶИ ЯКЕ АЗ ОМИЛҲОИ ТАЪСИРРАСОН БА РУШДИ ФАРҲАНГИ МИЛЛИ

Холов М. Р.

Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода

Дар кишвари мо пас аз ба даст овардани Истиклолияти давлатӣ чунин имконоте ба миён омад, ки таҷрибаву малакаҳои баланди касбии дигар мамлакатҳо дар самти забондониву забонмӯзӣ мавриди баррасӣ қарор гирифт ва муфидтарини онҳо дар раванди таълими забонҳои хориҷӣ, хусусан забони англисӣ то ҳадди имкон дар баъзе муассисаҳои таълимӣ роҳандозӣ гардидааст.

Омузиши забонҳои хориҷӣ, хусусан забони англисӣ мавриди таваҷҷуҳи доимии Ҳукумати ҷумҳурӣ қарор дошта, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олӣ, 26 декабри соли 2018, ёдовар гардиданд, ки “Ҳанӯз соли 2003 Фармони Президенти кишвар дар бораи тақмили таълим ва омузиши забонҳои русиву англисӣ қабул шуда буд. Вале таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки натиҷаҳо дар ин масъала чандон қонеъкунанда нестанд. Агар мо хоҳем, ки бо ҷомеаи пешрафтаи башарӣ баробар қадам гузорем, бояд ба ин масъала эътибори ҷиддӣ диҳем” [1, с. 27].

Асри 21 ин садсолаи комёбиҳои комили инсонӣ ба ҳисоб рафта, замони рушди забонмӯзӣ бо истифода аз технологияҳои муосир ва инноватсиониро барои хоҳишмандон фароҳам овардааст. Ин ба наслҳои оянда имкон медиҳад, ки натавонанд таҳсилоти босифат дошта бошанд, балки дар замони ҷаҳонишавӣ бо донишҷӯи забонҳои хориҷӣ мавқеи худро дар сатҳи ҷаҳонӣ дарёбанд ва муаррифгари фарҳангу анъанаҳои миллии давлату миллати хеш бошанд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии худ бахшида ба “Рӯзи дониш”, ки 1 сентябри соли ҷорӣ дар Донишкадаи идоракунии

давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид, зикр намуданд, ки “Дар раванди ҷаҳонишавӣ, мо бояд зиракиву хушғеири сиёсиро аз даст надихем, яъне дар ғафлат намонем, кишвар ва мардуми худро аз таъсири хатарҳои замони имрӯза эмин нигоҳ дорем, барои ҳифзи давлати соҳибистиклол ва ҳимояи манфиатҳои миллий, инчунин, забон, таърих, фарҳанг, расму ойинҳо ва дигар арзишҳои миллий ҳамеша омода бошем” [2, матн]. Ҳамчунин, зикр намуданд, ки “Аз ин рӯ, мо бештар ба тарбияи кадрҳои сатҳи байналмилалӣ, ки дорои ҷаҳонбинии васеъ, дониши амиқ касбӣ, қобилияти баланди ташкилотчигӣ ва забондон бошанд, эътибори аввалиндараҷа медиҳем” [2, матн].

Дар раванди ҷаҳонишавӣ ва бархӯрди фарҳангҳо, ки имрӯзҳо хеле зиёд ба ҷашм мерасад, агар мушоҳида намоем, дармеёбем, ки ҷавобҳои донишмандони мо бо истифода аз технологияҳои инноватсионии имрӯза ва омузиши забонҳои хориҷӣ фарҳангу тамаддуни тоҷиконро ба ҷаҳониён муаррифӣ намуда истодаанд. Хусусан, Сарвари давлатамон дар бештари сафарҳои хориҷиашон бо забони тоҷикӣ суханронӣ менамоянд ва фарҳангу маданияти волои тоҷиконро ба ҷаҳониён ва ҷаҳониёнро бо фарҳанги тоҷикон ошно месозанд, ки ин боиси ифтихори ҳар як тоҷику тоҷикистонӣ аст. Дар баробари ин, як қатор ҷашн ва расму ойинҳои миллии мо ба ҷаҳониён муаррифӣ гардидааст, ки ин аз таъриху фарҳанги бойи доштани миллати тоҷик шаҳодат медиҳад.

“Таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, ки шахсони босаводу донишманд барои ҳар як давлату миллат сарвати бебаҳо, нури тавоноии зеҳнӣ ва қафилҳои пешрафтаи давлату ҷомеа ба шумор мераванд. Дар ин раванд,

хамеша дар ёд бояд дошт, ки мо ворисони мероси бузурги маънавии гузаштагони некноми худ ҳастем. Ачдоди мо ханӯз чанд ҳазор сол пеш соҳиби фарҳанг, забон ва хат буданд ва ба ояндагон осори гаронбаҳое ба ёдгор гузоштаанд” [6, матн].

Бо вучуди ҳамаи ин пешравиҳо, камбудихое низ ба назар мерасанд, ки ба фарҳангу миллати мо таъсири манфӣ мерасонанд. Масалан, бештари донишҷуён ва талабагон ҳангоми омӯзиши забон ва фарҳанги бегона зуд чихатҳои манфии онро ба худ гирифта, ба дигарон низ талқин менамоянд. Аз ин нуктаи назар, бояд ҳангоми таълими забон ва фарҳанги хориҷӣ аз ҷониби устодон ба он нукта тавачҷуҳи хос зоҳир карда шавад, то таълимгиранда чихатҳои мусбати онро ба худ гирифта, аз паҳлуҳои манфии он дурӣ ҷӯяд. Дар ин раванд, ҳисси ифтихори миллии донишомӯзон бояд баланд бардошта шавад ва дар зехни онҳо бештар ҳисси ватандӯстиву меҳанпарастӣ ва ҳифзи фарҳангу маданияти миллии ҷойгузин гардад. Донишомӯз бояд мустақилона саъю талош намояд, ки дар баробари омӯзиши фарҳангу забонҳои хориҷӣ, ҳамзамон муаррифгари фарҳангу суннатҳои волои тоҷикон бошад. Чунонки Сарвари давлат зикр намудаанд: “Яке аз ҳадафҳои муҳимме, ки дар назди устодону омӯзгорон қарор дорад, тарбияи мутахассисони ҷавобгӯ ба талаботи замони муосир ва мутобиқ ба меъёрҳои ҷаҳонӣ мебошад” [2, матн].

Ҷиҳати таҳким бахшидани иқтисодии илмӣ ва баланд бардоштани сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот ба фаъолияти мунтазами инноватсионӣ, бо истифода аз технологияҳои инноватсионӣ, дар раванди дарсҳои забони хориҷӣ диққати махсус дода мешавад, аммо то ҳол ба он, ки раванди омӯзиши забонҳои хориҷӣ чӣ таъсире ба фарҳанги миллии мо мерасонад, тавачҷуҳ кам зоҳир мегардад.

Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки омӯзиши забонҳои хориҷӣ ба фарҳанги миллии ҳам таъсири мусбат ва ҳам манфӣ мерасонад. Қисмати мусбии он ин муаррифӣ намудани фарҳангу маънавиёт ва расму оинҳои

миллӣ ба ҷаҳонӣ мебошад, аммо, дар ин замина, фарҳанги беруна низ мавриди тавачҷуҳ қарор мегирад. Чунки дар раванди омӯзиши забонҳои хориҷӣ забаномӯз аз таъриху фарҳанг ва тамаддуни башарии соҳибони забон боҳабар гашта, ба онҳо тақлид менамояд. Хусусан, дар пӯшидани сарулибос, тарзи гуфтору рафтор, ороиши мӯйи сар ва муносибат бо атрофиён ва ғайра... Мушкилӣ дар он аст, ки дар бештари ҳолат одамон нисбат ба хусусиятҳои мусбат хусусиятҳои манфиро зудтар ба худ қабул менамоянд [5].

Аз таҳлилҳои педагогӣ бармеояд, ки хонандагони муассисаҳои таълимоташон бо забонҳои хориҷӣ дар муқоиса бо онҳое, ки дар муассисаҳои таълимӣ бо забони тоҷикӣ дарс меҳонанд, ба кулӣ фарқ мекунанд. Дар онҳо нишонаҳои гуногун, ба монанди муносибати хуб нақардан ё рафтори дуруст нанамудан бо атрофиён, зиёд гардидани сатҳи эгоистӣ, кам гардидани ҳурмату эҳтиром нисбат ба калонсолон ва атрофиён, худмустақилии ва ғайраҳо дида мешавад. Яке аз сабабҳои асосии пайдо шудани чунин омилҳо ин аст, ки кӯдакон ҳангоми омӯзиши забонҳои хориҷӣ ба фарҳангу тамаддуни онҳо таъҷиб ва тақлид намуда, то ҷое фарҳанги пурғановати халқи тамаддунофарамонро фаромӯш месозанд. Мисол, аз назари илми фарҳангшиносӣ фарҳангу тамаддуни Шарқ аз Ғарб ба кулӣ фарқ менамояд. Маҳз аз ҳамин сабаб, кӯдакон ба фарҳанги ғарбиёна тақлид намуда, муносибатҳои гуманистии шарқӣнаро дар аксар маврид ба гӯшаи фаромӯшӣ мениҳанд.

Аз ин лиҳоз, мо бояд тамоми кудрату неруи худро дар ҳама шароит, чи омӯзиши забонҳои хориҷӣ бошад, чи таъсири омилҳои беруна ва чи ҷаҳонишавӣ барои тарғибу ташвиқи фарҳанги миллии ва расму оинҳои равона созем. Ин танҳо ба он хотир аст, ки насли имрӯзи ҷомеа, хусусан наврасону ҷавонон дар баробари омӯзиши фарҳангу тамаддуни дигар халқу миллатҳо, рӯ ба фарҳанги миллиамон оранд ва бо эҷодкорихои худ онро ғанитар гардонда, ба наслҳои оянда мерос гузоранд.

Зикр кардан бамаврид аст, ки ҳадафи асосии омӯзиши забонҳои хоричӣ танҳо ташаккул ва рушди фарҳанги муоширати байни одамон набуда, балки огоҳӣ ёфтани аз ҷаҳонӣ тамаддуни дигарон дар муқоиса бо расму оинҳои миллиро дарбар мегирад. Ҳар як халқу миллат расму оин ва фарҳанги хоси худро дошта, бо он дар ҷаҳон муаррифӣ мешавад. Миллати тоҷик низ дорои фарҳанги пурғановат буда, он аз насл ба насл то замони мо расидааст. Аз ин рӯ, мо-имрӯзиён онро бояд донем ва дар фаъолияти ҳаррӯзаамон самаранок истифода барем. Ба гуфтаи Сарвари давлатамон: «Агар касе гузаштаи худро надонад, инсонии комил нест».

Дар замони мо миллатро пешрафтаву шукуфон меноманд, ки дорои фарҳанги маданияти бою рангин бошад. Зеро фарҳанг нишонаи асосии ҳувияти милли буда, муаррификунандаи халқу миллат ба ҷаҳонӣ аст. Фарҳанги милли, ин маҷмӯи арзишҳои модӣ ва маънавии миллате, ки хусусиятҳои хоси зиндагӣ ва сунатҳои онро ба худ инъикос кардааст, ба ҳисоб меравад. Эҳёи намунаҳои беҳтарини сунатҳо ва анъанаҳои аҷодӣ дар замони истиқлолият суръати хос пайдо кардааст. Миллати тоҷик таъриху фарҳанги бою пурғановатро соҳиб мешавад. Тамаддуни фарҳангӣ ҳамагуна ҷомеаро ба сӯи воқеияти зиндагӣ ҳидоят мекунад. Мардуми ориёнасл ҳанӯз дар оғози пайдоиш ин ҷавҳарро хуб дарк карда буданд ва ин буд, ки қадамҳои нахустини худро бо фарҳанг оғоз намуданд, зеро фарҳанг таъмингари маданияту рафтор ва истиқлолу озодӣ дар ҷаҳон аст [7].

Аз ин ҷост, ки ҳисси баланди ифтихори милли моро ба сӯи қулҳои фатҳношуда ва ободии Ватан ҳидоят мекунад. Эълумияи давлати тозабунёд ва моҳияти истиқлолият дар он аст, ки мардум боз ба асли хеш баргашта, аз сари нав баъзе анъанаҳои бо мурури замон азбайнрафтаре эҳё менамоянд. Ҳар як шахс муваззаф аст, ки муқаддасоти ватанашро дар ҳама шароит гиромӣ бидорад ва баҳри ободии диёри арҷаманд саъю талош намояд. Чунонки Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон

дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олӣ иброз доштанд: «Миллати тоҷик соҳиби ойину сунатҳои бостонӣ ва фарҳанги қадима буда, дар тамаддуни ҷаҳонӣ саҳми сазовор гузоштааст» [1, матн].

Омили дигари таъсиррасон ин ҷаҳонишавӣ (глобализатсия) мешавад, ки бевосита таъсири худро ба фарҳанги милли мегузорад. Аз таъсири раванди ҷаҳонишавӣ, ки имрӯзҳо бо суръати баланд идома дорад, аз нуқтаи назари илмӣ, ягон давлату миллат ва ҷомеаи башарӣ дар қанор намеонад. Аммо дар ҳама ҳолат шахс метавонад ба гузаштаи худ таъям намуда, фарҳангу маданият ва ҳунару расму оинҳои гузаштагонашро устувор нигоҳ дошта, бо он ифтихор намояд. Дар таъям ба фарҳанг дар арсаи ҳама талошҳо, ҷомеа метавонад муваффақ бошад. Дар ҳаёти кишварҳои абарқудрат мо ин гуфтаҳоро мушоҳида намуда истодаем, ки бо гиромидошти фарҳанг ва тақвияти ҷаҳонӣ он, тавонистанд дар арсаи ҷаҳонӣ нуфузу эътибори худро нигоҳ доранд.

Фарҳангҳои пурқудрат дар тамоми таърихи инсоният мудом бар фарҳангҳои хурд баргарӣ дошта, тадричан онҳоро ба худ фуру мебаранд, ки ин ҳодисаи табиӣ таърихист. Вақте ба таърихи ҷаҳон назар мекунем, дармеёбем, ки пайванди фарҳангҳо, пеш аз ҳама, дар натиҷаи бархӯрди онҳо ба миён меояд. Дар даврае ё замоне кишваре пурқудрат гашта, кишварҳои дигарро зери тасарруфи худ мебарорад ва ба ҳама васила раванди ҷаҳонигароиро тавсеа мебахшад. Дар ин раванд халқу қавмиятҳо ба ҳам наздик ва фарҳангҳо омехта мешаванд ва аз тарафи дигар, фарҳангҳои хурде, ки миёни халқу қавмиятҳои хурд вучуд доранд, тадричан ба фарҳангҳои бузург пайваста, узви як унсури фарҳанги азим мегарданд. Агар ба таври маҷмӯӣ гирем, дар раванди ҷаҳонигароӣ ҳамаи фарҳангҳои хурд ҷузъи ҷудонашавандаи фарҳанги умумибашарию ташкил медиҳанд. Аз ҳамаи ҷост, ки ҳифзу нигоҳдории ин фарҳангҳо ба унвони дастовардҳои башарӣ бисёр муҳим аст.

Мо имрӯзо метавонем бо истифода аз дастовардҳои илму техника тамоми арзишҳои умумибашарию омӯзем, таҳқиқ кунем ва сабт карда, барои ояндагон ҳифз намоем. Бинобар ин, чамъоварӣ, гурӯҳбандӣ ва сабти анъанаву суннатҳои маҳаллии манотиқи гуногун аз тарафи пажӯҳишгарон баҳри ба наслҳои оянда мерос мондани онҳо бисёр муҳим мебошад. Ин нукта дар асари гаронарзиши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ” (2006) хеле барҷаста ва нозукбинона инъикос ёфтааст [3].

Аз ин лиҳоз, фаромӯш набояд кард, ки азхуднамоии мероси фарҳангӣ ва дуруст муаррифӣ намудани он ба ҷаҳониён омили беҳдошти маънавиёти ҷомеа мебошад. Дар акси ҳол, фарҳанги ғайр метавонад ҷойнишини он гашта, фазои фарҳангиро тира созад.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Душанбе: Шарқи озод - 2018.
2. Матни “Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ифтихори “Рӯзи дониш” (01. 09. 2019).
3. Эмомалӣ Раҳмон “Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ” - Душанбе Ирфон, 2006. 372 саҳ.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ”, Душанбе, 2012, №822.
5. Маҷаллаи академии илмию оммавии “Илм ва Ҷомеа”- № 4 (12), 2018.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 22 декабри соли 2017.
7. Қодиров Ф.С. “Захираҳои туристӣ: ёдгориҳои фарҳангӣ - таърихӣ ва табиӣ”. саҳ 38. Душанбе, Ирфон, 2012.
8. Беспалько В.П. “Педагогика и прогрессивные технологии обучения”. Москва, 1995.
9. Chirag, P. (2003). “Use of multimedia technology in teaching and learning communication skill”. International journal of Research Academics, 17 (5).
10. A new intensive training method. Magazine «Foreign languages at school», 2005, № 2.

ОМУЗИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ ЯКЕ АЗ ОМИЛҲОИ ТАЪСИРРАСОН БА РУШДИ ФАРҲАНГИ МИЛЛӢ

Ҳадафи асосии омӯзиши забонҳои хориҷӣ ин ташаккул додани қобилияти муоширати байни ҷамаи мақсадҳо (таълим, тарбия, эҷод, корҳои илмӣ, фарҳанг) дар раванди ҳаёти ҷомеа мебошад. Муносибати мутақобилаи судманд оид ба муошират ва ташаккули қобилияти ҷаҳонбинии одамон дар бораи фарҳанг ва тамаддуни кишварҳои хориҷӣ, инчунин ба омӯзиши фарқиятҳои байни онҳо ва фарҳанги миллӣ равона карда шудааст.

Дигаргуниҳои куллӣ дар сохтори геополитикии ҷомеаи ҷаҳонӣ ва тағйироти системаи иҷтимоӣ - сиёсӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҷаҳони муосир тадриҷан ба давраи сифатан нави таракқиёт ворид мегардад. Дар баробари гуфтаҳои боло ҳаминро бояд зикр кард, ки дар раванди ҷаҳонишавӣ ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва фарҳанги миллӣ барои ҳар як давлат, бо мақсади аз даст надодани хувияти миллӣ, масъалаи муҳим маҳсуб меёбад.

Дар мақола муаллиф аҳамияти ҳифзи фарҳанги миллӣ хангоми омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва таъсири омилҳои берунаро дар ин раванд ба фарҳанги миллӣ мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор додааст.

Калидвожаҳо: Фарҳанги миллӣ, фарҳанги беруна, таъсиррасонии омилҳо, забонмӯзӣ, ҷаҳонишавӣ, фарқияти байни фарҳангҳо.

ИЗУЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ ОДИН ИЗ ВЛИЯЮЩИХ ФАКТОРОВ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

Основной целью обучения иностранного языка является развитие коммуникативных навыков между всеми целями (образование, воспитание, творчество, научная работа) в процессе общественной жизни. Взаимовыгодные отношения между общением и развитием мировоззрения людей в отношении культуры и цивилизации зарубежных стран также направлены на изучение различий между ними и их национальной культурой.

Значительные изменения в геополитической структуре мирового сообщества и изменения в общественно-политической системе свидетельствуют о том, что современный мир постепенно вступает в качественно новый этап развития. Наряду с вышесказанным следует отметить, что в процессе глобализации защита национальных интересов и национальной культуры является важным вопросом для каждого государства в целях сохранения его национальной самобытности.

В данной статье обсуждается важность защиты национальной культуры при изучении иностранных языков и влияние внешних факторов на национальную культуру.

Ключевые слова: Национальная культура, зарубежная культура, влияние факторов, лингвистика, глобализация, культурные различия.

LEARNING FOREIGN LANGUAGES ONE OF THE INFLUENCING FACTORS ON IMPROVING NATIONAL CULTURE

The main purpose of learning a foreign language is the development of communication skills between all goals (education, education, creativity, scientific work) in the process of social life. Mutually beneficial relationship between communication and the development of people's outlook in relation to the culture and civilization of foreign countries and also directed to the study of the differences between them and their national culture.

Significant changes in the geopolitical structure of the world community and changes in the socio-political system indicate that the modern world is gradually entering a qualitatively new stage of development. Along with the foregoing, it should be noted that in the process of globalization, the protection of national interests and national culture is an important issue for each state in order to preserve its national identity.

This article discusses the importance of protecting the national culture when learning foreign languages and the influence of external factors at this stage in the national culture.

Key words: national culture, foreign culture, influence of factors, linguistics, globalization, cultural differences.

Сведения об авторе: Холов Мехриддин Равшанович - Магистрант кафедры английской филологии ТГИЯ им. С. Улугзаде, ведущий специалист Управления международных отношений Таджикского государственного института культуры и искусств им. М. Турсунзаде.

Тел: (+992) 931-14-14-44. E-mail: mr.kholov.94@mail.ru

Information about the author: Kholov Mehridin Ravshanovich - Master of degree of department English philology of the TSIL named after S. Ulugzoda, Leading specialist of the Control of international relations of the Tajik state Institute of culture and arts named after M. Tursunzoda. Phone: (+992) 931-14-14-44. E-mail: mr.kholov.94@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСТОРИКО - КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В СОЦИАЛЬНО - ЭКОНОМИЧЕСКОМ И КУЛЬТУРНОМ РАЗВИТИИ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Файзов М. Ф.

Таджикский технический университет имени академик М. С. Осими

Сегодня внимание общества в эпоху высокого уровня самопознания направлено на обучение, сохранение и пропаганду культурных памятников богатого наследия прежних народов. Цифры показывают, что в период правления советского государства и внутренних межтаджикских конфликтов на территории Хатлонской области были разрушены многочисленные архитектурные памятники. Эти архитектурные памятники в качестве «историко-культурного наследия таджикского народа не только осветили страницы таджикской истории, но и занимали высокое место как образцы архитектурного искусства. Более того, эти исторические памятники как «живые следы» умелых мастеров искусства и степень развития монументального искусства могли служить нынешнему поколению. Историко-культурные памятники городов Хатлонского региона, исполняя такую историческую задачу, вкладывают свою долю в эстетическое, нравственное и патриотическое воспитание молодежи» [8, с.15]. «Каждый из памятников рассказывает о своем создании, об уровне развитии мастерства, об успехах передовых личностей и о страницах отечественной истории» [4, с.15]. Ведь в глубине каждого здания, черепка, кирпичика, гравюры дверей, коридоров, украшенных резьбой и росписью, чувствуется отзвук наших умелых предков. Не зря Виктор Гюго сказал: «Со времен создания человека до появления печати искусство архитектуры было великим произведением человечества, основным творением человеческих мечтаний в различные времена физического

и нравственного развития» [12, с. 3]. Как известно, человеческие интересы и технические возможности изменяются со временем, и одновременно совершенствуется красота. Но все они, в общем, излагают общую специфику-специфику нации и его характера. Поэтому, архитектурный памятник называют «неподвижной музыкой». Так как, архитектурные памятники, как благозвучная музыка, имеют силу и дарят человеку радость, делают его гордым, великим, сильным и счастливым.

Предшествующие мастера древнего Хатлона использовали лучшие способы архитектурного искусства в общих строениях и гробницах великих людей. Использован только один материал-кирпич. Но стены, таким образом, отделаны кирпичом, что кажутся как красивый ковер. Разумной простотой здания берут сказочный вид. Каждый житель села Курбаншаида хорошо осведомлен о качестве тысячелетних кирпичиха. Даже спустя столько времени кирпичи развалин Хулбука качественные и прочные, чем современные кирпичи и свидетельствуют о высоком уровне ремесленного мастерства в былых веках.

«Прежде чем построить город, дворец или замок ученые, и архитекторы собирались вместе и определяли место создания, поверхность земли, естество местности и метеорологию» [6, с.29]. Например, Хулбук построен на очень красивом месте, на берегу реки, на перекрестке больших дорог и передвижения разных народов. Это свидетельствует о том, что предки народов Хатлона каждое свое начинание совершали разумно. В общем,

этот город находился на стычке караванных дорог и был одним из экономически - культурных центров Средней Азии. В монументальном строении эпохи Саманидов обожженный кирпич получает большое значение. Отделочный стиль «росписных» кирпичей были изобретены в эпоху Саманидов [11,с.99]. Высокохудожественная гравюра выше названного дворца правителей Хуталона в Хулбаке является образцом памятников X-XI вв.

О ценности и значении памятника дворца Хулбука Ричард Фрай сказал: «Хулбук разрушился в этом тысячелетии и нужно, чтобы в его конце воссоздался, и таким методом, ошибка истории исправилась. По моему мнению, таджикские правители не должны жалеть никаких расходов для восстановления Хулбука. Осознайте себя и найдите. Вытащите себя из-под обломков, чтобы выяснилось ваше лицо. Когда вы в IX-X вв. имели такого уровня архитектурное искусство, значит вы древнейшая нация» [13].

Другой исторический памятник, который известен под названием мавзолей Хазрати Амирджон находится в центре города Куляба. Необходимо констатировать, что «Мир Сайид Али Хамадони (1314-1384), который среди жителей Таджикистана прославлен по прозвищу Хазрати Амирджон, является одним из знаменитых мыслителей Востока. Он родился в городе Хамадона Ирана и после получения образования в течении 21 года путешествовал по мусульманским странам. До 1379 года занимался научной деятельностью, воспитал целую плеяду учеников и последователей. Затем проживал в Индии, а в старости жил в городе Кулябе». Автор более 70 научных трудов, в том числе «Зеркало поколения», «Короткая дорога», «Признанное поведение», «Преодоление трудностей» и др. Его именем назван районный центр и район в Хатлонской области, а также областной историко-краеведческий музей

и одна из улиц в города Душанбе. Его портрет отпечатан на денежной купюре Республики Таджикистана с достоинством 10 сомони. Известно, что после похорон Али Хамадони его ученики и его сын - один из известных мыслителей Индии Саид Мухаммад - построили над могилой отца очень простую, красивую гробницу, крышу который украшал единственный купол. Со временем рядом с мавзолеем появлялись новые гробницы, где были похоронены Саид Мухаммад и его мать Офтоби Тобон, сестра Мохи Хуросон, и еще семеро из рода Мир Саида Али Хамадони» [3, с.12]. Теперь мавзолей охватывает территорию более 600 квадратных метров. Крышу мавзолея украшают семь разнообразных куполов. Самый большой находится над могилой Али Хамадони, и он двухъярусный. Все здание построено из обожжённого кирпича размером 23 x23 x4-5 см со смесью глины и алебастры. На основе этих исторических фактов В.М. Воронина пришла к выводу, что здание построено по Хуросонскому архитектурному стилю XI-XII веков [2, с.12]. Рядом с мавзолеем на красном мраморном возвышении находится колыбельный камень из черной яшмы, где с двух сторон и на верхней части гравированы ояты из суры Бакара и родословия Али Хамадони. Камень мавзоля Али Хамадони весит одну тонну. Сколько бы не написали и не называли бы темными временами феодализм той эпохи, великие писатели, поэты, мудрецы и ученые, талантливые мастера до нас жили и сохранилось богатое наследство, которое стало основой существования таджикской нации, и мы гордимся этим.

«Важной причиной развития архитектурного вида искусства то, что умный правитель династии Исмоил Сомони отменил некоторые правила. Так до IX века ислам запрещал строить здания над могилами мусульман. После запрета этого закона, начали строить гробницы» [10, с.87].

Одним из великих архитектурных памятников области является архитектурный

ансамбль Шохи Хомуш, который находится в селе Лангар Муминабадского района. Ещё в 1982 году архитектор С.Г. Хмельницкий исследовал здание и признал его работой мастеров XV века. В результате исследований археолог Самойлик Н.Т. вокруг гробницы нашел 9 подземных могильников. По мнению исследователей, один из этих гробниц принадлежит Султану Санджару. Находки, найденные в основании здания (монеты), принадлежат XVI веку и свидетельствуют о существовании мечети в прежние века. Н.А. Белинская отмечает, что «мечеть села Лангара привлекательна еще тем, что её художественные гравюры созданы из цветного и белого алебаstra и для местных жителей является необычным новшеством, чаще встречается в Бухаре». В центре мечети есть живописная панорама. Здесь изображен образ животного или дракона, который сидит на задних лапах. По мнению А.М. Беленицкого, в 1344 г. мечеть была построена усилиями жителей близлежащих селений совместно с группой местных строителей. Его создателем и архитектором был Усто Бурхониддин-местный житель, который спустя многие годы обучения вернулся на родину и выполнил это доброе дело [5, с.114].

Для оформления здания качественный алебастр, был привезен с долины Джома. Обратите внимание, в отдалённой горной стране, которую часто считаем отсталой, существование такого монументального памятника говорит о высоком небывалом интересе и неповторимом таланте простого таджикского народа. Многие годы этот исторический памятник не имел «хозяина».

Помимо археологических и культурно-исторических памятников Хатлонская область имеет и памятники природы, которые не относятся к человеческой деятельности. Эти памятники - природные объекты, имеющие научную, историческую или культурно-просветительскую ценность. Общим для двух видов памятников (искусственно созданные и природные) является то, что они как уникальное

национальное достояние для наслаждения человека охраняются государством. Эти природные богатства и культурные ценности - гордость таджикского народа и должны бережно сохраняться для будущего поколения. То есть, все памятники имеют общественное, воспитательное и идеологическое значение.

Академик Д. С. Лихачев убедительно обосновывает экологию культуры: «Человек живет не только в природной среде, но и в среде, созданной культурой его предков и им самим. Сохранение культурной среды – задача не менее важная, чем сохранение окружающей природы. Если природа необходима человеку для его биологической жизни, то культурная среда необходима для его духовной и нравственной жизни, для его духовной оседлости, для его привязанности к родным местам, следования заветам предков, для его нравственной самодисциплины и социальности» [9, с.555].

К середине XX века началось интенсивное развитие промышленности, сельского хозяйства, стали возводиться крупные современные города, резко возросли миграционные процессы и численность населения. Другой тревожный процесс - резкое сокращение площадей горных, долинных и пустынных лесов. А такие виды, как кулан, джейран, муфлоны и многие другие, попали в разряд животных, находящихся под угрозой исчезновения и были внесены в Красную книгу СССР и союзных республик. Ныне о многих цветущих оазисах древности напоминают лишь заносимые песками развалины да заброшенные колодцы, тысячелетиями поившие странников на путях караванных. О былом множестве диких животных молчаливо свидетельствуют петроглифы - наскальные рисунки. Печальным примером могут служить гибель Аральского моря и обострение процессов иссушения и засоления в дельтах крупнейших рек Средней Азии - Амударья и Сирдарья. По-видимому, именно к аридным ландшафтам

Средней Азии и Казахстана в полной мере может быть отнесено известное замечание К. Маркса о том, что «...культура, - если она развивается стихийно, а не направляется сознательно ... - оставляет после себя пустыню» [1, с.45].

Разнообразие и богатство природных условий региона Хатлона Республики Таджикистан способствовали частичному сохранению уникального животного мира и растительности. Здесь обитают многие виды зверей, птиц, рыб, беспозвоночных и разные виды растений. Из приведенных данных видно, что значение Хатлонской области в сохранении генофонда огромно. В государственном положении о заповедниках подчеркивается, что «заповедниками объявляются водное пространство и участки земель, имеющие важные научно-культурное значение, как редкие или типичные ландшафтные образования, как место обитания ценных и редких растений и животных. Территория заповедников со всеми находящимися в ней природными объектами, историческо-культурными памятниками составляют государственный заповедный фонд». Культурно-историческое и просветительное значение заповедников очень велико. Заповедников страны в последние годы посещают тысячи туристов. Одной из ведущих задач заповедников является «охрана природной среды в естественной динамике, но не менее важны и их функции как культурно-просветительных учреждений, мест организованного, познавательного туризма населения. Цель заповедного туризма - просвещение, воспитание патриотизма и любви к природе».

Один из огромных заповедников территории Хатлонской области - это заповедник Дашти – джум. Заповедник расположен на юге Таджикистана, в районе Хамадони Хатлонской области. «Заповедник на площади 19700 га был организован в 1983 г. с целью охраны уникальной популяции винторогих козлов - мархуров» [7, с.331].

Абсолютные высоты составляют 2500 - 2700 м. Значительная часть заповедных угодий (около 13700 га) представлена сплошными выходами коренных пород - скалистыми массивами, выветриваниями песчаника. Это царство виртуозных скалолазов - мархуров: только они способны свободно передвигаться в такой местности. Все это способствует произрастанию естественных орехоплодных насаждений и таких субтропических культур, как гранат, инжир, унаби, софора, и др. Продолжительность безморозного периода 246 дней.

Полная инвентаризация флоры молодого заповедника еще не проведена. По предварительным данным, для этого региона известно около 1500 видов высших сосудистых растений. В Красную книгу Республики Таджикистана внесены более десятки видов растений, встречающихся на территории заповедника». Субтропические плодовые - инжир афганский, груша Коржинского, гранат и др. Редкие виды - хурма, ферула гигантская, чилон, тюльпан Коржинского, лук гигантский. Много лекарственных растений: зверобой продырявленный, солодка голая, различные виды шиповника, термопсис и др. Фисташка - ценная дикорастущая плодовая культура, она может расти и плодоносить в условиях жаркого и засушливого климата, при котором от засухи гибнут многие другие породы. Заросли миндаля бухарского занимают щебнистые и каменистые склоны.

В заброшенных садах заповедника встречаются и растут редкие субтропические культуры, как гранат, инжир, а также ценные сорта плодовых - груша Коржинского, слива дарвазская, виноград культурный, шелковица белая, различные сорта абрикоса, яблок и др. Единичные деревья грецкого ореха сохранились по рекам у бывших поселений. На территории здесь обитают четыре вида отряда куриных: перепелка, пустынная куропатка и кеклик. Улары - типичные обитатели высокогорий. Северо-восточнее заповедника проходит

граница распространения Тянь-Шаньского белокоготного медведя. Постоянными обитателями являются волки, лисы, барсуки, выдры, дикобразы, полевки, лесные мыши и др. Особый интерес представляет копытный: винторогий козел, внесенный в Красную книгу Республики Таджикистана. Заповедник Дашти-джум - единственное место в республике, где сохранилась жизнеспособная популяция мархуров, или, как их ещё называют, винторогих, или штопорных козлов. Эти названия козла, получили из-за великолепной шерсти, мяса, молока. Сохранить такого полезного предка в целях будущих селекционных работ необычайно важно. Заповедник может служить также центром расселения и акклиматизации винторогих козлов. В заповеднике уже налаживаются научные исследования, построены первые вольерные комплексы для содержания, разведения и изучения винторогих козлов [7, с.335-339].

Итак, можно прийти к выводу, что особенностью изучения и охраны

исторических, культурных и природных памятников в Хатлонской области прежде всего считается её государственная основа. Следует заключить, что от эффективности работы государственных учреждений и ведомств зачастую зависит судьба общих уникальных исторических, культурных и природных объектов старины. Охранное законодательство Республики Таджикистан в отношении памятников природного и культурно-исторического наследия на протяжении всего периода независимости страны формировалось в общем политическом, социальном и экономическом русле развития страны.

Таким же образом и в советские времена, и в независимом Таджикистане, государство, как и в предыдущие времена стремилось сохранить историческое, культурное и природное наследие, регламентировать вывоз природных, культурных и исторических ценностей, осуществляло учёт историко-культурного наследия.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 32. - с.45.
2. Азизов М. Археологические находки на территории города Куляба / В сб. "История и культура Куляба (Прошлое и настоящее)." - С.16-17.
3. Асозода Р., Асозода Х. Мухтасари зиндагӣ ва корномаи Мир Саид Алии Ҳамадонӣ. // Р. Асозода, Х. Асозода. - Душанбе, 2015.- С.10-12.
4. Беленицкий А. М. Историко-географический очерк Хутталя с древнейших времён до X в.н.э. // Материалы и исследования по археологии СССР.- М.-Л., 1950. №15.
5. Беленицкий А. М. К истории культурных связей / В кн.: Средняя Азия и Индия в раннее средневековье.- М., 1964.- С.189 – 196.
6. Гулямова Э. Хульбук - столица Хутталя.- Душанбе, 1969.-С.29-45.
7. Заповедник Тигровая Балка. В. Е. Соколов, Г.Н. Сапожников, П. Д. Гунин. // В кн. Заповедники СССР. Заповедники Средней Азии и Казахстана (под ред. В. Е. Соколова). - М.:Мысль, 1990. С. 305-366.
8. История таджикского народа // Эпоха формирования Таджикского народа. - Душанбе, 1999. – С.15.
9. Культурология: Учебник / В. В. Викторов.- 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Изд. «Экзамен», 2004.-560 с. (Серия «Учебник для вузов»). - С.555.
10. Негматов Н. Н. Государство Саманидов.-Душанбе, 1989.- 304 с.
11. Нильсен В. А. Монументальная архитектура Бухарского оазиса XI - XII вв.- Ташкент.- 1956.-С.99-100.
12. Черняк В. З. Семь чудес и другие. - М.: Знание, 1989.- 223 с.
13. Газета - «Хатлон». 1990, 20 - октябр.

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ И КУЛЬТУРНОМ РАЗВИТИИ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Автор в данной статье на основе достоверных материалов и фактов исследовал проблему использования историко - культурного наследия в социально - экономическом и культурном развитии Хатлонской области. В статье речь идет о состоянии памятников истории и культуры в годы советской власти и в периоде внутренних межтаджикских конфликтов. В нынешних условиях, когда таджикский народ живёт в атмосфере мира и согласия, для укрепления экономики, благосостояния жизни народа и повышения уровня культуры наших соотечественников большую роль играет историко- культурное наследие Хатлонской области. Кроме того, на территории Хатлонской области расположены крупные в Средней Азии природные заповедники, которые имеют научное, культурное и просветительское значение. Эти заповедники – ценности нашей Родины и как зоны международного туризма, представляют историю, культуру и природу Таджикистана в мировом сообществе.

Ключевые слова: исторические памятники, культурное наследие, охрана памятников, использование памятников, социальная жизнь, экономика, культура, политика, Хатлон, заповедники, экосистема, туризм, гуманизм, патриотизм.

МАСЪАЛАҲОИ ИСТИФОДАИ МЕРОСИ ТАЪРИХИЮ ФАРҲАНГӢ ДАР РУШДИ ҲАЁТИ ИҶТИМОӢ - ИҚТИСОДӢ ВА ФАРҲАНГИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Муаллиф дар мақола дар асоси далелу маводи бозътимод масъалаҳои истифодаи мероси таърихию фарҳангиро дар рушди ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии вилояти Хатлон мавриди пажӯҳиш ва таҳқиқ қарор додааст. Дар мақола ба ҳолати ёдгориҳои таърихию фарҳангии замони шӯравӣ ва давраи муноқишаҳои дохилии кишвар тавачҷуҳи хос зоҳир гардидааст. Ба назари муаллиф, дар шароити кунунӣ, ки халқи тоҷик дар фазои сулҳу ризоият қору зиндагӣ дорад, барои рушди устувори иқтисоди кишвар, беҳбудии рӯзгори мардум ва баланд бардоштани сатҳи худшиносию ҳудоғоҳии аҳли ҷомеа мероси таърихию фарҳангии вилояти Хатлон нақши муҳим мебозад. Гузашта аз ин, дар ҳудуди вилоят мамнӯъгоҳҳои табиӣи калонтарин дар Осиёи Миёна ҷойгир шудаанд, ки аҳамияти илмӣ, фарҳангӣ ва маърифатӣ доранд. Ин мамнӯъгоҳҳо сарвати Ватани мо маҳсуб ёфта, ҳамчун минтақаи туризми байналмилалӣ таърих, фарҳанг ва табиати Тоҷикистонро ба ҷомеаи ҷаҳонӣ муаррифӣ менамоянд.

Калидвожаҳо: мероси таърихӣ, ёдгориҳои фарҳангӣ, ҳифзу нигоҳдорӣ, пайвандгари наслҳо, иҷтимоӣёт, иқтисодиёт, маданият, вилояти Хатлон, мамнӯъгоҳҳо, сарватҳои табиӣ, экосистема, рушди сайёҳӣ, минтақаи туризм, шинохти миллӣ, меҳанпарастӣ.

PROBLEMS OF USING HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE IN SOCIO- ECONOMIC AND CULTURAL DEVELOPMENT OF KHATLON REGION

The author in this article, on the basis of reliable materials and facts, investigated the problem of using historical and cultural heritage in the socio-economic and cultural development of the Khatlon region. The article deals with the state of historical and cultural monuments in the years

of Soviet power and in the period of internal inter-Tajik conflicts. In the current conditions, when the Tajik people live in an atmosphere of peace and harmony, the historical and cultural heritage of the Khatlon region plays an important role in strengthening the economy, the well-being of the people and the level of culture of our compatriots. In addition, in the Khatlon region there are large nature reserves in Central Asia, which have scientific, cultural and educational significance. These reserves are the values of our Motherland and, as zones of international tourism, represent history, culture

Key words: historical monuments, cultural heritage, protection of monuments, the use of monuments, social life, economics, culture, politics, Khatlon, nature reserves, ecosystem, tourism, humanism, patriotism.

Сведения об авторе: Файзов Махмадали Фидоевич - ассистент кафедры общественных наук ТТУ им. акад. М. С. Осими; соискатель Таджикского национального университета. Адрес: к/с Дурбат, к. Карапичак, Гиссарский р-н, Телефон: 919-27-41-10.

Information about the author: Faizov Mahmadali Fidoevich - Department assistant of «General science» of TTU named after academisian M. S. Osimi. Post graduate of Tajik National University. Address: Durbat, Karapichak street, Gisar region. Tel.: 919-27-41-10.

УДК 004: 781 (575.3)

ИСТИФОДАИ ЗАХИРАҶОИ ШАБАКАҶОИ ИНТЕРНЕТИ ДАР РАВАНДИ ДАРСИ МУСИҚӢ

Нарзуллоев Б.Х., Мирахмедов Ф.

Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода

Низоми таҳсилоти замони муосир коркард ва ворид намудани ғояҳои нави эҷодиву технологияи мутобиқ ба талаботи рӯз ва баланд бардоштани сатҳу сифати таълимро дар муассисаҳои таълимӣ, ки фаъолияти онҳо ба рушди умумӣ ва инфиродии қобилияти эҷодии хонандагон равона шудааст, тақозо менамояд. Дар «Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» сабт шудааст, ки «забон, адабиёт, таърих, манбаъҳои хаттӣ ва шифоҳӣ, ёдгориҳои таърих, асарҳои санъат, барномаҳои радио, телевизион, маводи компютер, шабакаи «Интернет», воситаи ахбори умум дар тарбияи ахлоқию маънавии инсон нақши асосӣ доранд» [8, с.5]. Муассисаи таълимии муосир бояд имконияти ҳалли масъалаи тарбияи шахсияти рақобатпазир, худшинос, худинкишофёбанда, худтанзимкунанда, ҷавобгӯи талаботи ҷомеа ва меъёрҳои ҷамъиятиро дошта бошад. Талаботҳои баланди замони муосир зарурати пайдо намудани роҳҳо ва усулҳои нави мукамал гардондани тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва дар мадди аввал таҳсилотро тақозо мекунад.

Дар замони рушди технологияҳои инноватсионӣ ва ҷаҳонишавии тамаддунҳо Интернет яке аз воситаҳои асосии муоширати байни халқу миллатҳо ба шумор меравад. Он дар замони имрӯза тамоми соҳаҳои фаъолияти одамонро фаро гирифтааст. Интернет имконият фароҳам меоварад, ки омӯзгорон низ аз тамоми навигариҳои соҳа, бахусус мусиқӣ огаҳӣ

пайдо намуда, бо ҳамкорон ба воситаи почтаи электронӣ муошират намоянд, дар Интернет - семинарҳо ва форумҳои гуногун ширкат варзанд. Ҳамаи ин аз ҳамқадами замона будани омӯзгорон шаҳодат дода, баҳри амалӣ намудани тадбирҳои ба нақша гирифтаашон мусоидати бештар менамояд.

Дар шароити имрӯза шабакаи Интернет барои гирифтани маълумот ва омӯзиши масъалаҳои алоҳида кумаки зиёд мерасонад. Аммо хусусиятҳои хоси ҳар як фанни таълимӣ талаботҳои худро нисбати кор бо маълумот тақозо менамояд. Дарсҳои мусиқӣ, пеш аз ҳама, дар қиёс бо дигар фанҳои мактабӣ, аз ҷиҳати услуб, дидактика ва ҷанбаҳои технологӣ вижагиҳои ба худ хос доранд.

Дар мавриди аввал имкониятҳои васеи истифодаи шабакаи Интернет ҳангоми омодагӣ ба дарси мусиқӣ инҳо буда метавонанд:

- ҷустуҷӯи озодаи захираҳои интернетӣ дар мавзӯи додасуда;

- истифодаи захираҳои интернетӣ ҳамчун воситаи дидактикӣ дар дарс;

- мувофиқи дастурҳои муаллим аз тарафи хонанда омӯختани захираҳои мушаххаси интернетӣ ва дигарон [9, с. 61].

Дар дарси муосир Интернет бо мақсади ҷустуҷӯи маълумот дар WWW, ки кори омӯзгорро самаранок мегардонад, сабти барномаҳо, санҷишҳои мустақим (on line), иштирок дар олимпиадаҳои фаннии фосилавӣ, гузарондани саёҳатҳои виртуалӣ истифода мешавад. Ҳангоми кор бо захираҳои шабакаи интернетӣ бояд ба

дурустии маълумот, мувофиқати мавод ба мавзӯи дарс ва хусусиятҳои синнусолии хонандагон диққати махсус дода шаванд.

Сарчашмаҳои Интернет, ки ба ҳар як хонанда дастрас мегарданд, доираи назари ӯро васеъ ва рағбаташро нисбат ба таҳсил бедор мекунад. Захираҳои интернетӣ имкон медиҳанд, ки хонандагон бо маданияту санъати халқҳои гуногун, бо рӯйдодҳои муҳими ҳаёти фарҳангии тамоми сайёра шинос шаванд. Дар онҳо имконияти беҳамтои наздик шудан ба шоҳкориҳои санъати мусиқии ҷаҳонӣ, осорхонаҳои гуногун (Эрмитаж, Лувр, Базел ва ғайра) - ро ба вучуд меоварад, ки дорои коллексияҳои рақамӣ мебошанд. Тавассути захираҳои интернетӣ хонандагон метавонанд бо тамоми ҷузъиёташ шоҳкориҳои расомӣ, санъати дастӣ, созҳои мусиқиро тамошо кунанд. Ҳангоми омодагӣ ба дарс маводи сомонаҳои ба мусиқӣ ва оҳангсозони муосир бахшидашударо истифода бурдан мумкин аст. Маҳз аз Интернет дар сомонаҳои ташкилотҳои гуногун мо дар бораи навиғариҳои олами мусиқӣ, махсусан дар бораи барномаҳои нави мусиқӣ маълумот мегирем. Масалан, ҳангоми омодагӣ ба дарс аз рӯи мавзӯи «Мюзикл» миқдори зиёди маълумотро аз сомонаи мюзикли «Гурбаҳо» дарёфт намудан мумкин аст. «Мюзикл» на танҳо маълумоти матнӣ, балки порчаҳои мусиқиро дар шакли MP-3, инчунин аксҳои рақамиро низ дарбар мегирад.

Бештари сомонаҳо дорои «сабтҳои беовоз» мебошанд, ки истифодаи онҳо дар дарси мусиқӣ хеле самарабахш аст. Маълумоти зиёди ҷолибу муфидро мо метавонем дар портали умумироссиягии таҳсилотӣ пайдо намоем. Интернет-фестивали «Дарси кушода», ки дар он теъдоди зиёди мақолаю коркардҳои дарсҳои ба мавзӯҳои педагогикаи мусиқӣ бахшидашуда мавҷуд мебошанд, барои омӯзгор хеле ҷолибу мароқангез буда метавонанд [5, 6, с. 18, 39].

Ба гунаи мисол, номгӯи якчанд сомонаҳоро меоварем, ки дар онҳо маводи

лозибро барои дарсҳо дарёфт кардан мумкин аст:

1. <http://www.Belcanto.ru/index.html>.

Ин сомона маълумоти зеринро пешкаш менамояд:

- навиғариҳои опера дар Федератсияи Русия ва хориҷ аз он;

- маълумот дар бораи асарҳои бехтарини ин жанр (суҷаҳо, эссе-шарҳҳо);

- маълумот дар бораи театрҳои опера ва фестивалҳо;

- шарҳи ҳол ва симои эҷодии сарояндаҳо, дирижёрҳо, оҳангсозон;

- китобу мақолаҳои, ки ҷанбаҳои гуногуни санъати операро фаро гирифтаанд;

- сабтҳои асарҳои бузурги классикӣ дар шакли MP-3;

- каталоги нишонаҳои захираҳои оперативии Интернет [7, с.23].

2. <http://www.Classic-music.ru/index.html>.

Ин сомона ба диққати толибилмон маълумотҳои зеринро пешниҳод менамояд:

- шарҳи ҳол ва симои эҷодии оҳангсозон ва иҷрокунандагони мусиқии классикӣ;

- коллексияи калонтарини сабтҳои мусиқии классикӣ дар шакли MP-3;

- ҳамаи фонограммаҳо аз дискҳои ҷамъовардаи коллекционерҳои Москва, ки то соли 1971 иҷро шудаанд;

- луғати истилоҳи мусиқавӣ ва созҳо;

- нишонаҳои сомонаҳо оид ба мусиқии классикӣ [7, с.23].

3. <http://www.Fedorov.WS/index.html>

Дар ин сомона ба диққати хонандагон чунин маълумотҳо пешниҳод мешаванд:

- маълумот оид ба асарҳои бехтарини жанр (суҷаҳо, эссе-шарҳҳо);

- маълумот дар бораи театрҳои опера, фестивалҳо;

- шарҳи ҳол ва симои эҷодии сарояндагон;

- нишонаҳои саҳифаҳои, ки сабти MP-3 доранд;

- каталоги нишонаҳо ба захираҳои операвии интернетӣ.

4. <http://www.Posternazakaz.ru/shop/category/180/82/orderby=views>

Аксҳои оҳангсозони машҳур, суратҳои оҳангсозон [7, с.23].

Шаклҳои тести санҷиш

Дар раванди таълими дарси мусиқӣ тест дар дасти омӯзгор чун асбоби педагогике мебошад, ки ба воситаи он метавонад ченакҳои педагогиро дар доираи фанни омӯзишӣ гузаронад ва онро чун воситаи тафтиш, назорат ва баҳогузорӣ истифода бурдан мумкин аст.

Вазифаҳои асосии истифодаи тестҳо дар таълими санъати мусиқӣ дар мактаб ба самтҳои зерин равона шудаанд:

❖ муайян намудани ҳаҷму сифати фаҳмидани мухтавои барнома;

❖ санҷиш ва назорати сатҳи аз худ намудани намудҳои асосии фаъолияти хонандагон;

❖ санҷиш ва баҳогузори сифати инкишофи хусусиятҳои равонию ҷисмонии кӯдак, ки барои машғулият бо мусиқӣ заруранд;

❖ баҳогузори фаъолияти педагогии омӯзгори мусиқӣ [9. с.62].

Дар дарсҳои мусиқӣ шаклҳои гуногуни назорати тести истифода бурдан мумкин аст, аз ҷумла:

«Қоғазӣ» - тестҳои педагогике, ки дар шакли дар қоғаз chopшуда ба хонандагон пешниҳод мешаванд.

Ин шакли тестҳо бештар истифода мешаванд ва нигоҳдорӣ, таҳрир ва chop вариантҳои он тавассути василаҳои махсуси барномавӣ амалӣ мегарданд.

«Садоӣ» - тестҳои педагогии маҳз хоси таҳсилоти мусиқӣ, зеро мусиқӣ санъатест, ки дар шакли садо ба вучуд меояд.

Сохтану истифодаи чунин тестҳо бо ёрии воситаҳои техникий махсус амалӣ мешаванд. Ҳангоми сохтани тестҳо бояд давомнокии порчаҳои мусиқии садодихандаро дақиқ намоем. Дар дарс тестҳои «садоӣ» бештар чун шаклҳои назорати коллективӣ ё фронталӣ истифода бурда мешаванд. Назорати фардӣ танҳо дар ҳолати мавҷуд будани воситаҳои техникий мувофиқ (аудиоплейр ва гӯшиҳо) мумкин аст.

«Компютерӣ» - тестҳои ниҳоят муҳим барои системаи таҳсилоти муосир. Ин чо

нақши махсусро тести компютерӣ - фардӣ иҷро мекунад, ки ба ҳар як санҷишшаванда маҷмӯи нотакрори супоришҳо дода мешавад [9. с. 59].

Воситаҳои компютерӣ барои пайваст намудани шаклҳои садоӣ ва биноии супоришҳои тести пешниҳодшаванда имконияти мусоид фароҳам меоранд.

Дар рафти омодаسازی тестҳо дар баробари меъёрҳо, боз хусусиятҳои услубии фанни таълимиро ҳангоми муайянкунии сифати тестҳо ба назар гирифтани зарур аст. Тавсифи хоси фанни «мусиқӣ» дар мактаб аз он иборат аст, ки мусиқӣ аз як тараф илми таълимии раванди таҳсилот буда, аз дигар паҳлӯ - санъат аст.

Интиҳоби супоришҳо ба бобҳои асосии мундариҷаи барнома бояд мувофиқат намояд.

Намуди анъанавии санҷиш дар дарсҳои мусиқӣ викторинаҳо мебошанд, ки дар бештари маводи тайёри барномаҳо ҷой доранд. Саволҳои викторинаҳо аксар ба як мавзӯи умумӣ бахшида шудаанд.

Истифодаи тестҳои компютерӣ ва маҷмӯҳои таххисӣ дар дарс ба омӯзгор имкон медиҳад, ки дар муддати кӯтоҳ ҳолати воқеии сатҳи ҳазми маводи таълимӣ аз тарафи хонандагонро муайян намуда, онро сари вақт дуруст ё ислоҳ намояд. Айни замон, имконияти барои хонандаи мушаххас интиҳоб намудани сатҳи мушкилии супориш низ вучуд дорад.

Барои хонанда муҳим он аст, ки пас аз иҷрои тест вай метавонад натиҷаи воқеиро бо нишондоди хатоҳо сари вақт (то гум нашудани аҳамияти иттилоот) ба даст орад, ки ин ҳангоми пурсиши шифоҳӣ) имкон надорад.

Ҷамъияти муосир дар назди муассисаҳои таълимӣ вазифаи на танҳо додани дониш, инчунин рушди хислатҳои ба шахсият марбутро мегузорад. Дониш дар ин чо на мақсад, балки тарзу воситаи инкишофи шахсият ба шумор меравад. Барои ин мақсад ТИК-и муосир имкониятҳои васеъ фароҳам оварда метавонад.

ТИК дар қиёс бо воситаҳои техникии одии таълимӣ имконият медиҳад таълимгирандагонро на танҳо бо дониши зиёди тайёр, ботартиб интихобшуда ва мувофиқатан ташаккулёфта таъмин намоем, балки қобилиятҳои эҷодӣ ва зехнии хонандагон, маҳорати мустақилона ба даст овардани донишҳои нав, кор бо манбаҳои гуногуни иттилоотро дар онҳо рушд бахшем ва ба ҳамин восита сатҳи дониши онҳоро баландтар бардорем [9. с. 58].

Истифодаи ТИК дар дарсҳои мусиқӣ.

Истифодаи ТИК дар дарсҳои мусиқӣ имкон медиҳад, ки:

- ❖ фаъолияти омӯзгору хонанда боз ҳам босамар шавад;

- ❖ сифати таълими фан баланд гардад;

- ❖ паҳлуҳои муҳими ҳодисаҳои мусиқавиро инъикос намуда, принсипи айёният дар амал татбиқ карда шавад [9. с. 63].

Инчунин, истифодаи ТИК дар дарсҳои мусиқӣ имкон медиҳад, ки тавсифҳои муҳимтарини объектҳои омӯхташаванда ва падидаҳои санъати мусиқӣ (аз нуқтаи назари мақсади таълим ва вазифаҳо) бештар омӯхта шаванд ва аз ҳама муҳимтар, сатҳи омӯзиш баланд бардошта шавад, зеро хонандагон нисбат ба дарсҳои мусиқии ТИК истифодашаванда завқи беандоза зоҳир менамоянд.

Ҳавасмандӣ омили беҳтарини омӯзиш, аз ҷумла омӯзиши мусиқӣ мебошад. Ҳангоми мавҷудияти ҳавасмандӣ ба дарс мушоҳидаи мусиқӣ, фаъолияти зехнӣ рушд менамояд, тахайюлот ва идрок тезутунд гашта, диққати том ва озод бештар мешавад. Айни замон хонандагон эҳсосоти гуногунро аз сар мегузаронанд. Ин ҷо ҳам шубҳаҳо оид ба дурустии баҳои мусиқӣ, ҳам хурсандии кашфи мустақилона, ҳам ба вачд омадан аз амиқии асари мусиқӣ, ҳам тааҷҷуб, ҳам шавқу завқу ҳавас, хуллас энергияи мусбат хеле зиёд аст.

Хонандагон маводро зудтару осонтар азхуд мекунанд, рӯҳашон болида мешавад, омодагӣ ва кӯшиши худро барои мукамал

гардондани дониш нишон медиҳанд. Ҳочат ба назорати сохти раванд ва натиҷаҳои меҳнати таълимӣ наместонад.

Ҳамин тавр, истифодаи ТИК имкон медиҳад, ки раванди таълим ҳамаи марҳилаҳои фаъолияти таълимиро дарбар гирифта, беҳтару мувофиқтар гардад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки ба шарофати ҳамроҳии мултимедиявии машғулиятҳои омӯзгор то 30 ҷисад вақти таълимиро сарфа мекунад. Вақтро сарфа намуда, ӯ метавонад дарсро фишурдатар намояд, бо мазмуни нав онро бою рангин гардонад.

Аз ин бармеояд, захмате, ки барои идоракунии фаъолияти маърифатӣ бо ёрии ТИК сарф мешавад, аз ҳама ҷиҳат подошашро медиҳад ва он :

- ❖ сифати донишро баланд мебардорад;

- ❖ барои якдигарфаҳмии беҳтари омӯзгору таҳсилкунандагон ва ҳамкориҳои онҳо дар раванди таълим шароити мусоид фароҳам меорад;

- ❖ дар рушди умумии кӯдак саҳм мегузорад;

- ❖ дар паси сар намудани душворҳои байни омӯзгорону

кӯдакон кумаки амалӣ мерасонад [9. с. 63].

Дар шароити ҷамъияти иттилоотӣ ТИК омодагии хатмкунандагони муассисаҳои таълимиро барои ҳаёт таъмин мекунад, дар амалӣ намудани фармоиши иҷтимоӣ, ки аз равандҳои иттилоотикунони глобалӣ бармеояд, саҳми худро мегузорад.

ТИК - воситаи хуби дидактикӣ буда метавонад, ки барои тарбияи шахсият дар мувофиқат бо талаботҳои ҳаёти имрӯза имконоти зиёд фароҳам меорад.

Мусиқӣ чун ҷамъи санъатҳо кумак менамояд, ки хонандагон ба дарки олам расида, завқу саликаи бадеӣ, тахайюли эҷодӣ, муҳаббаташон нисбат ба ҳаёт, инсон, табиат ва Ватани худ бештар гардад. Тарбияи мусиқавӣ барои пурра кушодани ҳамаи хислатҳои қалбӣ - равонии хонандагон (тафаккур, тахайюл, хотира, қувваи ирода ва ғайра), тарбияи эҳсосии

рӯҳиёт (нозукӣ, ҳассосӣ, маҳорати дарки амиқи ҳаяҷони қалбӣ ба воситаи санъати мусиқӣ) ва аз ҳама муҳим, имконияти ҳамешагии худамалиро фароҳам меорад.

Мусаллам аст, ки компютер дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии имрӯза ҳамаи мушкилотро ҳал карда наметавонад, зеро муаллимони мусиқии имрӯза дар сатҳи зарурӣ барои кор кор бо

компютер омода нестанд. Компютер барои навкорон танҳо воситаи техникаи серчанбаи таълимӣ буда метавонад. Вале ТИК дар якҷоягӣ бо технологияҳои таълимии дуруст интихобшуда (ё тарҳрезӣшуда) сатҳи зарурии сифат, гуногунӣ, тафриқавӣ ва фардияти таълиму тарбияро ташкил мекунад ва ин самтҳоро рушд бахшида, раванди таълимро тақвият мебахшад.

АДАБИЁТ:

1. «Барномаи давлатии амалӣ намудани технологияи иттилоотӣ - коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022» Душанбе - 2017. - 3 С.

2. Бергер. Нуқтаи назар ва усулҳои муосири таълими мусиқӣ. Силсилаи «Навгонии таҳсилоти умумӣ». - СПб, 2004.

3. Ваграменко Я.А. Дар бораи самтҳои иттилоотикунории таҳсилоти Русия. Системаҳо ва воситаҳои информатика: Технологияҳои иттилоот дар таҳсилот: аз саводнокии компютерӣ - то маданияти иттилоотии ҷамъият. Муҳаррири масъул И. А. Мизин. Нашри 8. - М: Наука. Физматлит, 1996.

4. Водзинский Д.И. Тарбияи завқи дониши наврасон. - М.: Просвещение, 1963.

5. Гузеев В. В. Технологияҳои таълимии муосир. - М., 1989.

6. Захарова И. Г. Технологияҳои иттилоотӣ дар таҳсилот. - М.: Изд. Центр. «Академия», 2003.

7. Красильников И. М. Концепсияи таълими мусиқӣ дар асоси асбобҳои рақамӣ. // Санъат дар мактаб. - М., 2005.

8. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, - Душанбе, 2006. -16С.

9. Нарзуллоев Б., Раҷабзода Д. Технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ дар дарсҳои мусиқӣ //Фарҳанг ва санъат, №4.- Душанбе, 2018. - с.58-63.

10. Раҳмонов А., Маҳмуроди А. Истифодабарии технологияи иттилоотӣ дар дарсҳои мусиқӣ. - Душанбе, 2017. - с. 88-91.

11. Технологияҳои нави педагогӣ ва иттилоотӣ дар системаи таҳсилот / Зери таҳрири Е. С. Полат. - М., 2000.

ИСТИФОДАИ ЗАХИРАҲОИ ШАБАКАҲОИ ИНТЕРНЕТӢ ДАР РАВАНДИ ДАРСИ МУСИҚӢ

Дар мақолаи мазкур муаллифон дар бораи истифодаи захираҳои интернетӣ дар раванди дарси мусиқӣ сухан ронда, истифодаи ин захираҳо барои ояндаи таълим хеле самарабахш мешуморанд. Дар замони муосир, ки онро бе иштироки васоити ахбори омма, хусусан, Интернет тасаввур кардан имконнопазир аст, истифодаи захираҳои интернетӣ дар раванди дарси мусиқӣ ҳам имконоти васеъ ба вуҷуд меорад. Дар ин робита, дар мақола якчанд шабакаҳои интернетӣ номбар шудаанд, ки истифодаи онҳо метавонад маърифати мусиқии хонандагонро боз ҳам баландтар бардорад ва кори омӯзгорони мусиқиро самарабахштар гардонад.

Муаллифон дар мақола шаклҳои санҷиши тестии хонандагонро низ пешниҳод намуда, онро дар болоравии на танҳо сатҳи сифати маърифатнокии хонандагон, инчунин дар ташаккулёбии омӯзгорони аз лиҳози саводу маърифат болорафтаи мусиқӣ басо муҳим

арзёбӣ менамоянд, зеро танҳо омӯзгоре, ки бо шабакаи Интернет кор карда метавонад, дарсҳои худро дар пояи талаботи рӯзафзуни замони муосир ба роҳ монда, ба хонандагон роҳи беҳтари муошират бо Интернет ва истифодаи захираҳои онро нишон медиҳад.

Истифодаи мақсадноки захираҳои интернетӣ дар дарсҳои мусиқӣ, ба назари муаллифони мақола, «сифати донишро баланд менамояд», ки ин яке аз критерияҳои асосии таълими мусиқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба шумор меравад [8, с. 4].

Ҳамчунин, ба ақидаи муаллифон, истифодаи захираҳои интернетӣ дар инкишофи умумии хонандагон саҳми босазои худро гузошта метавонад, ки он бо мақсади роҳандозии муваффақонаи «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва татбиқи «Барномаи давлатии амалӣ намудани технологияи иттилоотӣ - коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022» хеле зарур мебошад.

Калидвожаҳо: Интернет, шабака, технологияҳо, иттилоот, тест, хонанда, омӯзгор, дарс, мусиқӣ, таълим, дониш.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СЕТЕЙ ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСОВ НА УРОКАХ МУЗЫКИ

В настоящей статье авторы, рассматривая вопрос использования Интернет-ресурсов на уроках музыки, считают использование этих ресурсов очень эффективным для обучения. В современном мире, который не возможно представить без средств массовой информации, особенно без Интернета, и использование Интернет-ресурсов на уроках музыки представляет широкие возможности для повышения познавательной деятельности учащихся. В связи с этим в статье перечислены несколько сетей Интернета, использование которых могут повысить музыкальное познание учащихся и сделать работу учителя более эффективной.

Авторами так же предлагаются тестированные формы проверки знаний учащихся. Они считают их очень необходимыми в повышении не только качества и уровня знания учащихся, но и в формировании у учителей высокого музыкального знания, так как с сетями Интернета может работать только тот учитель, который строит свои уроки на основе современных требований и указывает учащимся более хороший способ общения с Интернетом и использование его ресурсов.

Целенаправленное использование Интернет-ресурсов на уроках музыки, по мнению авторов статьи, повышает качество знаний учащихся, что это считается одним из основных критериев музыкального обучения в средних общеобразовательных школах. Так же, по мнению авторов, использование Интернет-ресурсов может сыграть очень важную роль в общем развитии учащихся, что это весьма необходимо для успешной реализации «Национальной концепции воспитания в Республике Таджикистан» и осуществления «Государственной программы реализации информационно – коммуникационных технологий в средних образовательных учреждениях Республики Таджикистан на 2018-2020 г.г»

Ключевые слова: Сеть, Интернет, технология, информация, тест, учащиеся, учитель, урок, музыка, обучение, знание.

THE USE OF INTERNET NETWORKS RECOURCES IN THE PROCESS OF MUSIC LESSON

In this article, the author discusses the use of Internet resources in the music teaching process and considers the use of these resources for future teaching. In a time when it would not be possible to imagine it without the participation of the media, especially the Internet, the use of Internet resources in the course of the music lessons also opens up great opportunities. In this regard, several articles on the internet are mentioned in the article, which may help improve the music students' knowledge and make the work of music teachers more effective.

In his article, the author also presents the forms of student testing that he evaluates in terms of increasing not only the level and quality of students' knowledge, but also the formation of music literacy teachers because only teachers who can work with the Internet can adhering to the ever-increasing demands of the modern world, it offers readers a better way to interact with the Internet and use its resources.

The intended use of Internet resources in music lessons, according to the author of the article, "enhances the quality of knowledge", which is one of the main criteria for music education in secondary schools. In addition, the author believes that the use of the Internet resources will make a significant contribution to the overall development of students, with the aim of successfully implementing the "National education Concept" and implementing the "State program information and communication technology in general education institutions of the Republic of Tajikistan for 2018-2020" is very important.

Key words: Internet, networking, technology, information, testing, student, teacher, lesson, music, education, knowledge.

Сведения об авторах: Нарзуллоев Бахрулло Хайруллоевич - проректор по творческой работе Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде, к.п.н., доцент. Телефон: +(992) 93 504 09 90

Мирахмедов Фарход - проректор по учебной части Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде, кандидат педагогических наук, доцент. Адрес: г. Душанбе, ул. Н. Хувайдуллоева, дом 3, кв 16. E - mail. mirakhmedov66 @ mail ru

Information about the authors: Narzulloev Bahrullo Khairulloevich - Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda, vice-rector on creative works, c.p.s., assistant – professor. Phone: +(992) 93 504 09 90, E-mail: nbahrullo@mail.ru

Mirakhmedov Farhod - Candidate of pedagogical sciences, associate professor, vice - rector on education of the Tajik state Institute of culture and arts named after M.Tursunzoda. Address: Dushanbe, st. N. Huvaydullov, house 3, square 16. E - mail. mirakhmedov66 @ mail ru

ФЕНОМЕН ФАРРУХА КОСИМОВА В ИСТОРИИ ТЕАТРАЛЬНОГО ИСКУССТВА ТАДЖИКИСТАНА

Табаров М. С.

Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде

Феноменом таджикского театра, нестандартным явлением в таджикской национальной культуре называют талантливое режиссера, драматурга и актёра Фарруха Косимова, творчество которого основывается на обряде маджлиси самоё известного братства маулавийа.

В его сценических произведениях проблемы нравственности и гуманизма стали основополагающими. Ярko они проявились в постановках Ф. Косимова «Любовь моя, Электра» Л. Дюрко (1976), «Кабала святош» М. Булгакова (1981), «Раъно» Н. Исломова (1984 в театре имени Лахути), «Бидерман и поджигатели» М. Фриша (1988 году в экспериментальной группе Таджикского молодежного театра имени М. Вохидова). Уже тогда Ф. Косимов понял, что успех работы режиссера во многом зависит от глубины идейного, общественно значимого и художественно обобщенного замысла материала, внесенного в пьесу драматургом. «Представляемая очевидность того, что драматургия является первоосновой для театра, превратилась для него в необходимость. Режиссер стал вносить свои коррективы в постановки», - отмечает доктор искусствоведения, профессор Н. Х. Нурджанов [5, с. 15]. Он искал и находил в фольклоре, прежде всего, общечеловеческую идею, своей широкой значимостью волнующую нас проблему. Ф. Косимов прибег к новой театральной условности, к ее образному раскрытию, осмысливая национальную классику с позиции сегодняшнего дня, с позиции исторической правды жизни», - отмечает .

Именно отсутствие значимого национального драматургического

произведения заставило Ф. Косимова взяться за перо и создать драму «Иосиф потерянный вновь вернется в Ханаан». Драма, подготовленная прежними работами Ф. Косимова, была, без сомнения, совершенна. Отзвуки далекого средневековья, картины религиозных воззрений, суеверий, обрядов были воплощены в театрально яркой и впечатляющей форме первого спектакля театра «Иосиф потерянный...».

Выросшая из классической таджикско – персидской поэзии драма связывает воедино библейскую христианскую и мусульманскую мифологии, где притча об Иосифе Прекрасном перекликается с легендой о Юсуфе. Ф. Косимов инсценировал 12 - ю суру «Корана» - «Йусуф» и поэму «Юсуф и Зулайхо» Абдурахмана Джами (1414 - 1492). Естественно, что сам Джами не ставил перед собой цели писать драму, поэтому, хотя поэма насыщена событиями, но она лишена динамичности, единой интриги и конфликтности. Музыка гениальных стихов Фаридуддина Аттора (1148 - 1151 - 1220), Джалал - ад - дина Балхи - Руми (1207 - 1273) и Хафиза Шерози (1325 - 1390) в пьесе использована автором для заполнения событийного ряда, обострения конфликта (написанные в разных метрических единицах, они сами по себе тоже создают музыкально - ритмическую конфликтность), логической целостности произведения.

Основной акцент сделан на многослойность поэтических образов философской суфийской поэзии, веками выработавшей свой особый словарь. Эта особенность суфийской литературы, в произведении Ф. Косимова оборачивается

принципиальной находкой для таджикского театра и его драматургии, связывающей канонические приемы драматургии с традициями поэзии Востока. По ходу действия одни и те же персонажи предстают перед зрителем в различных ипостасях, иногда обретая лишь одно определенное дополнительное качество, иногда совершенно преображаясь, меняя свою роль по отношению к действию. Так, Якуб - одновременно и родной отец Юсуфа, и его духовный наставник, и шейх суфийской общины, а иногда вдруг оказывается не персонажем, а человеком от театра, рассказчиком, комментирующим происходящее. Точно так же Зулайхо, не только реальная женщина, влюбленная в Юсуфа и олицетворение души героя, но и его мечта, муза, явившаяся то ли наяву, то ли в экстатическом забытии. Принцип такой конструкции действия исходит из того, что Ф. Косимов сам является и режиссером, и автором спектакля - сродни тому, как в суфийской поэзии происходит постоянное взаимопревращение, переосмысление образов и символов.

Газели мастеров слова приведены целостно и звучат из уст одного определенного героя. Однако встречаются и совместные исполнения газелей двумя героями и хором. Подборка газелей и стихов действует на нас тонкостью переливов, богатством динамических оттенков, искусством музыкальной фразировки, связанной с фонетикой таджикского языка, который именуют языком поэзии. Слушая артистов, вспоминается, что с древних времен на таджикской земле существовали школы, связанные с религиозным проповедничеством, веками выкристаллизовавшие арсеналы выразительных средств чтеца.

Автор не случайно меняет подлинный финал библейской притчи и мусульманской легенды, в драме Юсуф погибает от рук своих братьев. Таким образом, Ф. Косимову представляется неизбежным результат

взаимоотношений личности и безликой толпы во все исторические времена. Трагический исход драмы – реквиема потрясает не только эмоциональным накалом и глубиной, но и красотой, высокой духовностью, гармонией, которой, при всей жестокости, дышит это сценическое произведение. «Для Ф. Косимова, по мнению В. Дейченко, ясно вырисовывались главные действующие лица будущего спектакля - проповедник Якуб и его одиннадцать сыновей. Только двое из детей Якуба избежали главного греха - человеконенавистничества: Юсуф, продолжатель святого дела, и Блаженный - большое отражение Юсуфа, стремящийся разделить с братом - пророком - все тяготы судьбы» [1, с. 32 - 33].

Оформление спектакля, на первый взгляд, выполнено очень просто, но оно несет сильный художественный заряд: треугольная фигурка с лестницей – мир, клетка и деревянное колесо большой телеги – колесо судьбы, круг жизни. Деревянная конструкция в виде треугольника на колесах попеременно будет превращаться то в обитель святого отца Якуба, то в голгофу, где будет распят Юсуф. Из темноты на сцену по одному выходят двенадцать сыновей шейха. Юноши одеты в одежду разных эпох. Лишь у Якуба - хранителя духовных традиций, в спектакле традиционная мусульманская одежда выдержана в канонической строгости, у всех остальных мужчин в костюм внесены детали современной одежды: у одного - армейский берет и темные солнцезащитные очки, у другого - китель с содранными погонами Советской Армии, на третьем - джинсы и современные кроссовки... Это узнаваемые приметы жизни сегодняшнего Востока, где, как в далекие исторические времена, тесно переплелись невежество, религиозный фанатизм с высотами духа нации, с величайшими прозрениями, пришедшими с поэзией классиков. «Нам еще не приходилось видеть столь сложного по

художественным и смысловым параметрам сценического произведения, вобравшего в себя колоссальный пласт мировой культуры, - восхищались спектаклем критики Н. Корнован и А. Степанова, - Режиссер, создавая спектакль, опирался на обрядовую систему суфизма, мистического направления в исламе. Причем, выстраивая стилизацию экстатического рождения дервишского ордена маулавийа, он использовал также одну из ритуальных форм, бытующих у шиитов, которая носит название таъзие и представляет собой театральное действие, связанное с пониманием мучеников и пророков» [2, с. 40]. По мнению же таджикского театроведа Е. Нагорничных: – «Подлинные обряды радения мусульман – суфиев стали для Ф. Косимова стилистическим и философским ключом к решению всего спектакля» [3, с.14].

Ф. Косимову удалось соединить пласт сложных мусульманских культовых обрядов с традиционным для европейского театра приемом «спектакль в спектакле». Режиссер на протяжении всего действия заставляет актеров удерживать дистанцию от образов, ими создаваемыми, дистанцию, которая создает непрерывный процесс познания, вглядывание актеров в собственных героев. Они - нити, протянувшиеся в вечность.

Опираясь на религиозный, культурный, философский и исторический опыт таджиков, Косимов обнаружил удивительную внутреннюю свободу, это проявилось в его трактовке сюжета. «Он сделал страшный ход - в спектакле братья убивают Юсуфа. И этот вопиюще произвольный режиссерский финал уязвил воображение, уже автоматически достраивавшее перипетии библейской притчи без Иосифа, или коранической суры без Юсуфа, уничтоженного в начале пути. Некому теперь будет озарять жестокий мир разумом и красотой, никто не разгадает вещих снов, чтобы спасти людей от надвигающейся беды, и братоубийцы

должны будут погибнуть вместе со всеми голодной мучительной смертью.

Косимов не питает иллюзий, его «Юсуф» говорит о том, что братоубийственное кровопролитие было, есть и будет. Но, очищая потрясением и проводя нас - зрителей, через предательство и преступление, через невыносимую боль утраты, режиссер приводит нас к катарсису, счастливому ощущению неистребимости красоты, любви и добра, растворенных в мире» [2, с. 40].

В экспозиции, с которой начинается спектакль, простые физические действия выполняются артистами с той мерой углубленной сосредоточенности и музыкальности, что становятся похожи на ритуальные. Надо отметить, что высокую эмоциональность, страстность и полноту ощущений высекает диалог самого театра с древним мифом – кружащиеся с поднятыми руками дервиши словно пытаются обнять весь мир. Сам поворотный круг сцены, увлекающий все и вся, таким образом, еще удваивает, утраивает это движение. Все это напоминает бесконечный круговорот жизни, законы которого во все времена пытались познать люди.

Спектакль «Иосиф потерянный вновь вернется в Ханаан...» в полный голос заявил о необычайно плодотворном процессе в таджикском театре, основу которого составляет возрождение классической литературы. Лидером этого направления был признан Ф. Косимов.

Другой спектакль режиссера - «Исфандияр» отмечен не только широким охватом событий далекого прошлого, но и глубоким идейным содержанием, полностью сохраняя сюжетную линию поэмы и соблюдая тексты «Шахнаме» - великого Фирдоуси. Прежде всего, Косимов стремился сохранить и выявить идейно - эстетическую основу произведения. Сюжетную канву трагедии составляет борьба за власть, противопоставление разума чувству, возможностей - желаниям,

пронизывающим и всё произведение от начала до конца. Показанная в русле исторических событий, эта борьба определяет драматизм произведения. А подлинник текста Фирдоуси усиливает эффекты, подчиненные строгому ритму, наполненные при этом особой эмоциональностью.

Опираясь на «Шахнаме», таджикские режиссеры использовали в своих произведениях только отрывки из поэм. Ф. Косимов же, используя первооснову произведения, показал нам, что при творческом подходе к текстам великих произведений, можно будет их ввести в рамки драмы. Хотя, в необходимых случаях, использованы отрывки из других поэм эпоса, но принцип первоисточника не нарушен. Он, заметно усилил психологическую направленность поэмы и сохранив динамичность оригинала, добился создания образов, наполненных чувствами и переживаниями, насыщенными духовной жизнью.

Спектакль «Исфандияр», как и другие работы автора, был наполнен символами и в то же время покорял зрителей достоверностью мыслей. Действие спектакля разворачивается на сцене, обтянутой черным бархатом. Посреди сцены стоит деревянное сооружение в виде треугольника, которое попеременно будет превращаться то в трон царя Гуштоспа, то в лестницу испытаний, то в дерево. Сооружая этот треугольник Косимов, хотел отметить, что каждая опора определяет один из постулатов, на которых держится вера наших предков. Благие думы, благие слова и благое дело, так можно пересказать смысл данного сооружения. Гуштосп, первым принимая эту веру, сам же нарушает её принципы, от этого сооружение рухнет в конце спектакля, подобно тому, что всему, основанному на лжи, грозит неизбежная гибель. Весьма символичную значимость приобретает на сцене и обычная веревка. Она воспринимается как жизненная нить, связывающая нас с внешним миром,

с прошлым и будущим. Все действия трагедии проходят вокруг нее, она - как способ диалога людей, стоящих на разных плоскостях, приближает их друг к другу, ставя грань между добром и злом в одном случае, в другом - становится соединяющим звеном противоборствующих сторон.

С первых сцен спектакля, Исфандияр показан в процессе духовного формирования со всеми разногласиями, которые живут в его душе и мыслях. Открывая новые грани сценического характера, режиссер дополняет и обогащает его. Привлекает и общий композиционный строй спектакля, который, способствуя динамичному развитию событий, больше всего направлен на обострение конфликта. Хорошо разработаны режиссером сцены столкновений Исфандияра с отцом и Рустамом. Основной акцент в них сделан не на романтический показ, а на историко - философское их осмысление и глубокий психологизм образов. Ф. Косимов, точно так же как и Фирдоуси, раскрывает внутренний мир героев в противоборстве чувств.

Поэма «Фаридун» по праву считается одной из самых значительных поэм Фирдоуси, насыщенной трагическими мотивами. Поэма о Фаридуне и его сыновьях имеет большое идейно - нравственное значение. Братоубийство, дважды нарисованное в поэме, не только является отражением событий, происходящих в X веке и свидетельством их правдивости, но и глубоким историко - философским анализом, проведенным поэтом на основе судьбы известного мифологического героя. Изображение нравственных противоречий между героями вырастает в показ социально - политического конфликта между Ираном и Тураном. Без создания сильных конфликтных ситуаций и столкновений, трагедия о Фаридуне не переросла бы в историко - философскую трагедию. Ф. Косимов, так же как и Фирдоуси, создает образ Фаридуна на фоне тяжелейших

событий и конфликтов, часто происходящих между его сыновьями, но, увы, физическая сила и духовная воля правителя – отца не могут противостоять гневу сыновей, не могут их смирить и свернуть с пути, ведущего к трагедии. Фаридун предстает перед нами как жертва братоубийственных войн, которые не имеют ни победителей, ни побежденных, где каждая победа равносильна потере и каждая потеря – победа!

В трагедии «Шах Фаридун» Ф. Косимова, черты характера главного героя, его нравственная позиция раскрываются по мере развития сюжета, изображаемых событий и поступков героев. Наиболее ярко проявляется его нравственный облик во взаимоотношениях с сыновьями. Конфликт между ними возник потому, что благородство царя столкнулось с низменными чувствами наследников. Эти столкновения позиций и определяют трагический финал произведения. Художественные достоинства поэмы дали возможность автору трагедии и его режиссеру – Ф. Косимову, создать спектакль полный накала страстей в театре «Ахорун» в 1997 году. Спектакли театра «Ахорун», на основе «Шахнаме», свидетельствуют о поисках современным театром путей создания сценического эквивалента бессмертного произведения, его полного эстетического соответствия, завершенности образов, выявления сценической структуры, подходящей для передачи поэтики произведения.

«Над каким бы произведением ни работал Ф. Косимов, главным ориентиром для него служило эстетическое направление обрядовой системы суфизма. Поэтому режиссер тщательно изучал всё творчество Джалал - ад - дина Балхи - Руми (1207 – 1273). Газели Балхи из «Дивана Шамси Табрези», как мы уже выяснили, были использованы автором в «Иосифе потерянном...». Знакомясь с другим его гениальным произведением «Маснави

маънави», Ф. Косимов окунулся в мир высоких философских мыслей и в гущу динамично развивающихся событий», - отмечала критика [7, с. 3].

Громадное наследие поэта составляют и стихи и проза. Только малая часть поэмы Маснави была записана им собственноручно, остальное собрано и записано его учениками. Его газели, четверостишия - рубаи и другие строфические формы, собранные в его «Диване Шамси Табрези», большей частью были и написаны для радений, они отличаются высоким эмоциональным настроением, мелодичностью, ритмичностью, экзотическим характером. Драма «Антихрист» («Даччол») тоже берет свое начало из «Маснави маънавӣ». Синтезируя рассказ о лжепророке – Даджале, с газелями из «Дивана Шамси Табрези», Ф. Косимов создает произведение, во многом превосходящее его первые творения. Будучи философским осмыслением событий, происходящих в республике, драма привлекает масштабностью поднятой проблемы. Во всех уголках мира, ради религиозного преимущества, идут бои и кровопролития. Парадоксально, что у всех Бог один, и ради этого единого Бога люди убивают друг друга. Кто же в ответе за пролитую кровь? Автор, как бы отвечая на вопрос дня, источник всех зол видит в лжепроповедниках, которые разжигают рознь между религиями, ищут себе выгоду.

«Изучая первооснову драмы, нельзя сдерживать свое восхищение мастерством драматурга. Создать из обыденного, философско – религиозного рассказа сценическое произведение, с динамично развивающимися событиями, насыщенное острейшим конфликтом, накалом страстей, может только высокий профессионал!», - восхищалась новой работой режиссера театровед Б. Хуррамова [8, с. 4] Динамичного действия автор добивается прибавлением газелей Балхи к тексту. Если в других работах Ф. Косимова ощущается

четко определённая грань между газелями и отрывками из поэм, использованными в драмах, то в «Антихристе», оттачиваясь до оригинальности, такая связь и не ощущается. Настолько сливаются столь разные по метрическим параметрам стихи, что они воспринимаются как единое целое. Даже слова автора рассказа, приведенные рассказчиком в пьесе, воспринимаются, как непрерывающийся диалог персонажей. Автор отказывается и от полного использования газелей, и они, естественно, срываются с уст разных героев. Продолжаясь в других ситуациях, они направлены на развитие действия. Глобальность мышления, широта и высота авторского воображения создают драматургу условия, при которых обычные для нас тексты газелей приобретают способ раскрытия души человека при помощи реальных действий. Другой режиссер просто растерялся бы перед своеобразием и сложностью действия, столь необычной и непривычной формой пьесы. И действительно, в пьесе «Родовая сущность», драма раскрывается в несколько ином плане. Действия развиваются не только на основе реальных событий, они проходят и в мыслях героев. Именно такой ход событий во многом усложняет анализ произведения. Многое здесь опирается на условность. Поэтому своей условностью «Антихрист» превосходит все предыдущие работы режиссера.

Единое полотно красного цвета, как поток крови, тянущееся с неба на голову суеверных обитателей города, превращается то в обитель лжепророка Даджола, то ярким пламенем гнева и ненависти сжигает всё на своем пути, то обычной землей покрывает тела погибших. Своеобразное действие происходит и с куклами в руках героев. Этот, своего рода спектакль в спектакле, помогает зрителям разобраться в сущности происходящего.

Ф. Косимов, давно знакомый с творчеством Аттора, чьи газели

использовал в своих произведениях, открыл его заново для себя и для зрителей. Настолько привлекли внимание драматурга расследования поэта, что он тоже стал проводить опыт со сценическим воплощением их доктрины.

Старый шейх, отдавший пятьдесят лет своей жизни служению Богу и, несмотря на то, что истинно верил в его существование, боялся его, раскаиваясь, верил в божье прощение, отрекся от земных наслаждений, слушал наставления «пира», став шейхом, читал наставления ученикам – муридам, но так и не почувствовал соприкосновения с ним. Это говорит о том, что он, проходя стадии шариата, тариката и маърифата, все еще находится на полпути к Богу, но он неустанно молил Бога об истинном познании. Шейху оставалось достижение экстаза и тайн истины, для этого ему понадобилось пройти через трудные испытания «хакиката», в которую входили: постижение добра и зла, сокрытие тайны мистического экстаза.

И вот молитвы старого шейха услышаны Богом. Шейх Санаан во сне видит, что влюбляется в иноверку, чья красота ослепляет, смотревших на неё. На другой день шейх со своими муридами (учениками), отправляется на поиски этой иноверки. Опьяненный и ослепленный красотой иноверки, шейх бросается к ней. Муриды, привыкшие к тому, что это грех, всеми силами держат шейха. Этот первый конфликтный факт и определяет противоборство силы. Обычная схема разделения «за» и «против» здесь усложняется тем, что любовь старца отвергает и юная иноверка. Итак, всё это дает нам возможность смело заявить, что главную конфликтную коллизию пьесы составляют не только борьба определенных групп людей (в данном случае один против большинства), а два мировоззрения и мироощущения (официально – ортодоксальное мировоззрение исламистов и представителей своего рода свободных

людей, которых восхвалял Аттор), две теории приближения к Богу. Шейх, боявшийся Бога, половину своих деяний строил на основе этой боязни. Испытывая горесть и лишения любви, наслаждаясь ее горькими плодами, он понял, что ничто не может сравниться с любовью, которая основывается на взаимных чувствах. Только после преодоления этих препятствий, настоящий суфий может произнести слова: «Я - океан без дна, без начала, без конца. Люди думают, что они молятся Богу, а это Бог молится самому себе».

Такая жизнотворная сила любви преобладает и в драме «История любви», написанной на основе бессмертных творений У. Шекспира «Ромео и Джульетта» и поэмы Джами «Лейли и Меджнун». Еще известный советский востоковед Е. Э. Бертельс отмечал, что легенда об арабских влюбленных «принадлежит к числу наиболее распространенных на ближнем Востоке преданий. Если сравнить его распространение с близкой к нему по характеру «печальной повестью» о Ромео и Джульетте, то мы убедимся, что «Лейли и Меджнун» распространена гораздо шире.

Ф. Косимов, заметив схожесть историй степных влюбленных Лейли и Меджнуна с «оптимистической» трагедией «Ромео и Джульетта», не стремился создать восточный вариант драмы а, углубляя смысл и расширяя поле действия, добился рождения новой, не имеющей аналогов в таджикской драматургии, пьесы. Хотя, основная идея, воплощенная в произведениях великих гениев, сохранена полностью, чувствуется и то, что Ф. Косимов насытил их своими размышлениями о любви, времени, верности и предрассудках. Он, максимально приблизив историю веронских и степных влюбленных к нашим дням, противопоставил молодой и свободной любви как раз ту самую стену из социальных и моральных предрассудков, которую подняли Шекспир и Джами. Законы беспощадной и жестокой родовой

ненависти, ханжеской морали, воплощенные враждой семейств Монтекки и Капулетти, моральных предрассудков времен халифата - вот единственные преграды истинной любви во все времена, против чего восстает и наш современник. Ведь Лейли и Меджнуна погубила не абстрактная власть судьбы, а именно та, конкретно – историческая общественная среда, которая в пьесе Шекспира обрисована во всей своей неуловимости.

Вглядываясь и вживаясь в судьбу Юсуфа и Зулейхи, Меджнуна и Лейли, мы понимаем, что под тонким покровом суфийского взгляда на смерть, таится глубоко трагический смысл. Ведь в этой несправедливой, порою нелепой и бездумной жизни, существует непреодолимая преграда для реализации наилучшей мечты и желаний человека. И поэтому лучшее представление человека о красоте жизни и любви, сталкиваясь с низменной, уродливой реальностью, терпит поражение. И это порождает трагическое. Именно с этих позиций Абдурахмон Джами подошел к старой легенде о любви арабского поэта Кайси Омири, известного по прозвищу Меджнун и степной красавицы Лейли.

Поэма Джами отличается от всех ранних и поздних произведений, написанных на эту тему и на этот сюжет, прежде всего, четким очертанием образов. Сказочные герои в поэме «Лейли и Меджнун» превращаются в реальных людей. Меджнун – не поэт - романтик с причудливым характером, а смелый философ любви. И Лейли – достойная пара ему. Не уступает она своему возлюбленному ни в преданности, ни в мужестве и стойкости, ни в знаниях. Хотя она внешне, в большинстве случаев, подчиняется воле родителей, внутренне – всегда борется за свое счастье. Жизненные обстоятельства, сама моральная атмосфера феодальной среды, устаревшие обычаи и отсталые нравы правителей соответствуют позициям отрицательных героев. Поэт, мастерски показывая всю трагедию

своего времени, в то же время раскрывает рождение надежды, растущей взамен жертв и несправедливости.

Богатый материал поэмы, хотя и дает много пищи для размышления, не способствует динамичному развитию действий. Даже выбор основных событий произведения и строение событийного ряда не дали драматургу возможности соединения их в одном логически слаженном сюжете. Пустые места фабулы сказания дополняются сюжетами из трагедии «Ромео и Джульетта». Осуществление такой нелегкой задачи становится возможной при помощи модного ныне в литературе приема – перехода героев во временные пространства. Встретившись на балу, наши герои – Ромео и Джульетта, узнают друг в друге Лейли и Меджнуна. Далее сцены из этих двух произведений, заменяя друг друга, повествуют о силе любви, которая, устраняя жизненные препятствия во все времена, стремится к развитию и слиянию. Из Вероны XVI века, вернувшись в арабские степи VII века, Ф. Косимов, смешав временные пространства, различия мировоззрений, обычаев, традиций и культур, добивается создания произведения с вполне современными мотивами. И действительно, прибавляя к препятствиям, характерным для одной части Евразии, другие трудности, причем одни нравы, ужесточая их иными законами, Ф. Косимов не стремится превзойти своего предшественника, а, строя свои действия в усложнении конфликта, стремится подчеркнуть правомерность поставленной Шекспиром задачи.

«Грусть и сожаление о рухнувшей любви – далеко не единственные чувства, с которыми зрители покидают театр. Они вместе с тем тревожно думают об истинной ценности человека, о том, как встречаются люди, возникающие в жизни трудности. Одни, в нравственном испытании теряют то, чем были богаты, и подчиняются обычному

стечению обстоятельств жизни, другие - остаются верны своим стремлениям и чувствам, сохраняют цельность натуры» [4, с. 4].

Обычно поэму «Лейли и Меджнун» и трагедию «Ромео и Джульетта» разъясняют, как историю несостоявшейся любви. Действительно, в них есть это, но они не единственны. И очень правильно поступил Ф. Косимов, стремясь раскрыть глубину внутренней жизни героев, смело соединив высокую патетику и психологию, прямую символичность и достоверность бытовых деталей. Следует указать, что сочетание романтического пафоса и жизненной простоты присуще его дарованию.

Потрясают своим огромным эмоциональным зарядом сцены встреч Ромео и Джульетты, совершение обряда святого хаджа Меджнуна с отцом и его гибель. Особенно удалась последняя сцена спектакля, где широко, в лучшем смысле, театрально воссозданы образы истинных влюбленных, которые способны на всё, даже на собственную смерть, ради любви.

Произведения Ф. Косимова свидетельствуют о новых поисках таджикского театра путей трансформации суфийских традиций. При полном эстетическом соответствии традициям, автор добивается завершенности образов, выявляет сценические структуры, подходящие для передачи поэтики и эстетики театра «вращающихся дервишей». С именем Ф. Косимова таджикский театр открыл новую страницу в освоении фольклорных традиций. Если его предшественники довольствовались частичным использованием тех или иных традиций, то Ф. Косимов, вплотную приблизившись к обрядам ордена мавлавийа, путем развития действий, умножения событий и обострения конфликта, на основе текстов поэтов – суфиев, добился создания нового типа произведений, которые не имеют аналогов в истории таджикского театра [6, с.100].

ЛИТЕРАТУРА:

1. Дейченко В. Театр Фарруха Касимова [Текст] // Театр Фарруха Касимова. - Душанбе, 1991.
2. Корнован Н. Степанова А. Признание в любви [Текст] // Театр, – 1990, – № 9.
3. Нагорничных Е. Сквозь призму мифа [Текст] // Театр Фарруха Касимова. - Душанбе, 1991.
4. Нурчонов Н. «Ахорун» - пайвандгари Шарку Фарб («Ахорун» – сцепщик Востока и Запада) [Текст на таджикском языке] // Садои мардум. – 2000. - 9 ноября 1997 года.
5. Нурчонов Н. Фаррух Қосимов. - Душанбе: Деваштич, 2008.
6. Табаров М. Феномен Ф. Косимова и «неосуфисты» [Текст] // Табаров М. Театр Мауланы и театральность зикров и самаъ. - Душанбе: Русская литература, 2009.
7. Худоёрбекова С. Театр Маулана Джалал - ад - дина Балхи [Текст] // Народная газета, от 29 августа 2007 года.
8. Хуррамова Б. Встречи с Балхи на театральных подмостках [Текст] // Народная газета, от 15 августа 2007 года.

ФЕНОМЕН ФАРРУХА КОСИМОВА В ИСТОРИИ ТЕАТРАЛЬНОГО ИСКУССТВА ТАДЖИКИСТАНА

С именем Фарруха Косимова таджикский театр открыл новую страницу в освоении фольклорных традиций. Его произведения свидетельствуют о новых поисках таджикского театра путей трансформации суфийских традиций.

При полном эстетическом соответствии традициям, режиссер добивается завершенности образов, выявляет сценические структуры, подходящие для передачи поэтики и эстетики театра «вращающихся дервишей».

В произведениях Фарруха Косимова проблемы нравственности и гуманизма стали основополагающими. Настоящая работа посвящена творчеству этого талантливого режиссера.

Ключевые слова: Фаррух Косимов, театр, фольклор, традиции, суфии, обряды, интерпретация, трансформация, режиссер

ХОРИҚАИ ФАРРУХ ҚОСИМОВ ДАР ТАЪРИХИ САНЪАТИ ТЕАТРИИ ТОҶИКИСТОН

Театри тоҷик бо исми Фаррух Қосимов саҳфаи наvero дар роҳи аз бар намудани анъанаҳои фолклории театри боз намуд. Асарҳои ӯ аз ҷустуҷӯҳои роҳҳои нави трансформатсияи анъанаҳои сӯфиён дар театри тоҷик дарак медиҳанд.

Бо риояи пурраи суннатҳои театрии сӯфиён ба режиссёр даст медиҳад, ки ба муъҷазии образҳо комёб гардида, усулҳои сахнавиеро пайдо намояд, ки барои инъикоси шеърӣ ва эстетикаи театри «дарвешони чарханда» мувофиқ бошанд.

Дар асарҳои Фаррух Қосимов ҳалли масъалаҳои маънавӣ тавассути мурочиат кардан ба адабиёти классикӣ ва гуманизми инсонӣ бартарият дорад. Маводи мазкур ба таҳқиқи осори ин коргардони шаҳир бахшида шудааст.

Калидвожаҳо: Фаррух Қосимов, театр, режиссёр, фолклор, суннатҳо, сӯфӣ, анъанаҳо, тавзеҳ, трансформатсия.

PHENOMEN OF FARRUKH KOSIMOV IN THE HISTORY OF THEATER ART OF TAJIKISTAN

With the name of Farrukh Kosimov the Tajik theater opened a new page in the development of folk traditions. His works testify to the new search for the Tajik theater of ways to transform Sufi traditions.

With full aesthetic compliance with traditions, the director achieves the completeness of the images, reveals the stage structures suitable for the transfer of poetry and aesthetics of the theater of “rotating dervishes”.

In the scenic works of Farrukh Kosimov, the problems of morality and humanism became fundamental. This work is dedicated to the work of this talented director.

Key words: Farrukh Kosimov, theater, director, folklore, traditions, Sufis, ceremonies, interpretation, transformation.

Сведения об авторе: Табаров Мухаммадулло Султонович - кандидат исторических наук, доцент кафедры актёрского мастерства Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде. E-mail: mtabari@mail.ru. Тел.: (+992) 934513816.

Information about the author: Tabarov Muhammadullo Sultonovich - candidate of historical sciences, associate professor of the acting department of the Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzade. E-mail: mtabari@mail.ru. Tel .: (+992) 934513816.

МАВҚЕЪГИРИИ ВАО ДАР СИЁСАТҶОИ ТАҲМИЛИИ ГЕОПОЛИТИКӢ

Ҳамдамов Б. О.

Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода

Вақте ки мо дар мавриди геополитика ва таъсири он ба раванди сиёсии ҷаҳон ҳарф мезанем ва ё меҳомем, ки нақши ВАО-ро дар ин росто муайян намоем, бояд сари ин чиз андеша кунем, ки тайи чанд даҳсолаи охир сиёсати ҷаҳон ба ангеҷаҳои нав ва хеле мураккаб дучор шудааст. Дар радифи ҳадафҳои «геополитикӣ» маҳфумҳои наве, мисли ҳадафҳои «геостратегӣ», «геоиктисодӣ» арзи вучуд намуданд, ки манфиатҳои кишварҳои алоҳида ва консернҳои бузургро ҳимоя мекунад.

Табиист, ки дар роҳандозии ин аҳдоф нақши ВАО-и муосир хеле густурда буда, ҷаҳони сармоя онро ҳамчун воситаи муассири таъсиррасонӣ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ мавриди истифода қарор додааст.

Мо медонем, ки журналистика бидуни ҷомеа вучуд дошта наметавонад, зеро он аслан барои ҷомеа менависад ва ниёзҳои онро инъикос мекунад. Гузашта аз ин, ба журналистикаи мусоирӣ ҷаҳон назар афканем, новобаста аз ҳадафи аслии он, ки расондани иттилоот аст, яқранг ва яқсон буда наметавонад. Чунки ҳар як кишвар дорои сиёсат, таърих, фарҳанг ва арзишҳои миллии худ буда, журналистони он низ дар алоқамандӣ бо ин арзишҳо тарбия меёбанд. Аз дигар тараф, кормандони соҳаи ВАО, ки шаҳрванди кишвари алоҳида мебошанд, новобаста аз ҷаҳонбинияшон, муазафанд манфиатҳои давлат ва миллати худро ҳимоя намоянд.

Аз ин лиҳоз, имрӯз дар фазои иттилооти ҷаҳон мо зуд-зуд шоҳиди он мешавем, ки дар баҳси як масъала ва ё таҳлили як

ҳодиса зовияи дид ва бархӯрди ҷомеаи журналистии ҷаҳон муҳталиф аст. Тафовути назарҳои мактаби журналистии Ғарб аз журналистони кишварҳои, мисли Русия ва Чин мисоли барҷастаи ин гуфтаҳо буда метавонад.

Фаразан, ВАО-и Русия размандағони вилоятҳои Донбас ва Лугански Украинаро ҳамчун нерӯҳои озодихоҳ муаррифӣ намояд, ҷомеаи журналистии кишварҳои Ғарб онҳоро қувваҳои ҷудоихоҳ ва террорист меноманд. Ва ё баръакс, ВАО-и Русия муҳолифони ҳукумати Башор Асадро дар Сурия ба унвони гурӯҳҳои террористӣ ном баранд, журналистони кишварҳои Ғарб онҳоро нерӯҳои демократӣ ва озодихоҳ унвон мекунад. Бо назардошти ин, ки мо асосан аз манбаъҳои иттилоотии Русия истифода менамоем, мавқеъгирӣ дар фазои иттилоотии мо низ аз лиҳози воқуниш ба рӯйдодҳои сиёсӣ бо фазои иттилоотии ин кишвар алоқамандии бештаре дорад.

Пӯшида нест, ки имрӯз ВАО аз ҳадафи аввалияи худ, ки таъмини дастрасии ҷомеа ба иттилоот буд, хеле дур рафта, ба як сохтори пуриқтидори идеологӣ табдил ёфтааст. Воситаҳои ахбори омма имрӯз ба ҳайси аслиҳои пуриқтидори таблиғоти сиёсӣ ва воситаи хеле неруманди таъсиррасонӣ ба тафаккур ва рафтори одамон ба шумор мераванд. Имрӯз хеле кам воқеъ мешавад, ки иттилоот дар шакли аслиӣ ба ҷомеа ва ё тавре ки ба истилоҳи журналистӣ меғӯянд «аудитория» дастрас шавад. Бештари иттилоот бо назардошти аҳдофи геополитикӣ, геостратегӣ ва геоиктисодии

давлат ё консернҳои бузург дар шакли тағйирхӯрда ва такмилшуда пешниҳод мегардад. Ин навъ иттилоот аллакай аз доираи рисолати аслии журналистика, ки расонидани ахбори саҳеҳ ба «аудитория» аст, берун меравад ва по ба ҷодаи сиёсат мениҳад, ки мақсадаш таъсир расондан ба мағзи ҷомеа ва бо назардошти манфиатҳои гурӯҳҳои алоҳида ташкили афкори омма аст. Дар ин замина, бо мақсади бештар намудани таъсиррасонии ВАО ба шуури одамон ба таҳрифи далелҳо, ки дурӯғи маҳз мебошанд, роҳ дода мешавад. Фолибан ин тасмимот таҳти шиори «озодии суҳан» ва ё «ошкорбаёнӣ» роҳандозӣ мегардад.

Дергачев В. А. дар китоби худ «Геополитика» менависад, ки воситаҳои ахбори оммаи муосир солҳои охир технологияи ҷангҳои равониро бо назардошти таблиғоти «сафед», «тира» (хокистарӣ) ва «сиёҳ» ба таври хеле густурда истифода менамоянд [7, с.38]. Аз диди муаллиф, таблиғоти «сафед»-е, ки интишор ва паҳн мешавад, дорои сарчашмаи муътамад аст. Таблиғоти «тира» бошад, сарчашмаро таҳриф мекунад, аммо таблиғоти «сиёҳ» онро комилан тағйир медиҳад. Мисли ин, ки соле қабл суҳангӯи Вашингтон адмирал Кирби дар брифинги Кохи Сафед артиши Русия ва Сурияро ба гулӯлаборон кардани чанд бемористони шаҳри Идлиб муттаҳам кард ва ба журналистон гуфт, ки манбаи ин хабар Созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ аст. Вале баъд аз таҳқиқи журналистон муайян гардид, ки СУТ чунин ахборро паҳн накардааст. Ин мисол бо назардошти он, ки манбаи иттилоот комилан иваз шудааст, аз намунаҳои рӯшани таблиғи «сиёҳ» буда метавонад.

Аз ин бармеояд, ки ВАО имрӯз қодир аст ба хотири паҳн нашудани ҳақиқате, ки ба манфиати соҳибмулк ва сарпарастии ӯ нест, онро дар шакли саҳт таҳрифшуда манзур намояд.

Олимони шинохтаи соҳаи журналистикаи Амрико, профессорони Донишгоҳи Иллинойис Фред Сиберт ва Теодор

Петерсон, профессори Донишгоҳи Стенфорд Уилбур Шрамм китобро таҳти унвони «Ҷаҳор назарияи матбуот» нашр намуданд, ки солҳои тӯлонӣ дар кишварҳои Ғарб классикаи журналистика маҳсуб мешуд.

Онҳо дар китоби мазкур таъйид намуданд, ки ин назарияҳо ба шароити сиёсӣ иҷтимоии кишварҳо вобаста буда, матбуот дар доираи маҳдудии (ҷорҷӯбаи) муайяннамудаи онҳо фаъолият мекунад. Ба андешаи муаллифони китоб, назарияи авторитарӣ ҷавобгарии ВАО-ро дар назди шох, император, дохӣ ва ё ҳукумате, ки онҳо идора мекунанд, муқаррар менамояд. Назарияи либертарианӣ, ки мутобиқи он озодии матбуот бар озодии ирода асос меёбад, вобастагии матбуотро аз давлат ва ё режимҳои худкома комилан инкор мекунад ва баръакс бар ин назар аст, ки ВАО бояд фаъолияти давлатро таҳти назорат қарор диҳад ва ба ҳайси яке аз шохаҳои ҳокимият, яъне «ҳукумати ҷаҳорум», новобаста аз се шохаи дигари ҳокимият, фаъолият намояд. Вале вобастагии ВАО-и муосири Ғарб, ки намунаи бехтарини журналистикаи озод маҳсуб мешавад, аз ниҳоди давлативу консернҳои фаромиллӣ аз он далолат менамояд, ки ин назария танҳо дар рӯи қоғаз боқӣ мондааст. Назарияи масъулияти иҷтимоӣ идеяи мухторияти муайяни ВАО-ро аз соҳибмулк ва муассис тақозо менамояд, ки имкон медиҳад то манфиати ҷомеа низ то андозае ба назар гирифта шавад. Ин назария бар он асос меёбад, ки соҳибмулк ва ношир бояд ба таври ихтиёрӣ аз баъзе ҳуқуқҳои худ ба манфиати журналистон ва ҷомеа даст кашад [14, с. 20-124].

Дар ин замина ҷавобан ба назарияҳои зикршуда муҳаққиқи рус Я. Н. Засурский панҷ масъулияти воситаҳои ахбори оммаро муайян намудааст:

- масъулият дар назди ҷомеа ва шаҳрвандон;
- масъулият дар назди давлат;
- масъулият дар назди соҳибмулк, муассис ва ё ношир, ки ногузир манфиатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва мисли инро доранд;

- масъулият пешорӯи ихтисос ва ҳамкасбони худ, ки ба танзими фаъолияти ВАО аз ҷониби худи журналистон имконият фароҳам меорад;

- масъулият дар назди аудитория, яъне хонандагон, тамошобинон ва шунавандагон [8, с. 53].

Вале солҳои охир ҷараёни ҷаҳонишавӣ ва муборизаи кишварҳои абаркудрат ва консернҳои бузург барои таҳти назорати худ қарор додани захираҳои моддиву маънавӣ то андозае ба фаъолияти ВАО таъсир мерасонад, ки муайян намудани сарҳади масъулиятҳои он тақрибан ғайриимкон шудааст.

Муҳаққиқи рус Маркина Ю. В. дар рисолаи худ таҳти унвони «Нақши масс - медиа барои ноил шудан ба ҳадафҳои геополитикӣ» менависад, ки ҳадафи геополитика аз оғоз ҳокими мутлақи сайёра шудан ва кишварҳои нисбатан заифро таҳти таъсири худ қарор додани баъзе кишварҳои абаркудрат буд. Муаллиф бар ин назар аст, ки ахиран истифодаи ВАО ба манфиатҳои геополитикӣ ба бархӯрдҳои шадид ва таҳаммулнопазирии этникӣ, миллӣ ва ё динӣ оварда мерасонад [13]. Агар ба таҳаввулоти чанд соли охири ҷомеаи ҷаҳонӣ тавачҷуҳ намоем, дурустии фарзияи Маркина комилан собит мешавад. Аз рӯи нишонаҳои милливу этникӣ ба чанд давлатҳои хурд тақсим шудани кишварҳои бузурги Аврупои Ҷанубӣ, мисли Югославия, Чехословакия ва ё ҷангҳои диниву мазҳабӣ дар кишварҳои араб, ки ба унвони «баҳори араб» маъруф аст, бо даҳолати мустақими ВАО сурат гирифт, ки таҳти таъсири кишварҳои абаркудрат ва олами сармоя қарор доштанд.

Вале аз дигар тараф, коршиносон бар ин назаранд, ки медиакратия ҳамчун омилҳои геополитика рӯз ба рӯз қувват гирифта, ба як нуруи фаромиллӣ табдил ёфта истодааст ва аз таҳти назорати давлат раҳо ёфта, баръакс худ ба сиёсати давлатҳои алоҳида таъсир мерасонад.

Мутобиқи дурнамо оид ба рушди ҷомеаи иттилоотӣ, эҳтимол дорад, ки тамоми

соҳаҳо, аз ҷумла иқтисодиёт, иҷтимоиёт, фарҳанг, маориф ва ҳатто сиёсату муносибатҳои байналмилалӣ ахиран таҳти назорати масс - медиа қарор мегиранд.

Соли 1945, баъд аз поён ёфтани Ҷанги ҷаҳонии дуюм англо-саксонӣ созмонро бо номи «Империяи Нави Британия» таъсис доданд, ки маркази он дар шаҳрҳои Лондон ва Нью-Йорк мустақар шуд. Ҳамин тавр, сармояи трансмиллии амрикоиву бритониёӣ зина ба зина пойгоҳи бузурги иттилоотиеро (медиаократия) ташкил намуданд, ки пайваста тавассути он ба мағзи тамоми сокинони сайёра арзишҳои сунъиро таҳмил менамоянд.

Имрӯз Империяи Нави Британия бузургтарин ВАО-и ҷаҳонро идора мекунад, ки бо садҳо забон пахшу интишор мегарданд.

Фаразан:

- Шабакаҳои телевизионии CNN, ABC, CBS, NBC, BBC;

- рӯзномаҳои «Wall-Street Journal»; «New York Times», «Washington Post»;

- маҷаллаҳои «Newsweek», «Time»;

- медиоконсернҳои «Walt Disney», «News Corporation», «Time Warner» [13].

Солҳои навадуми қарни гузашта корпоратсияҳои бузурги трансмиллӣ ба ҳайси субъектҳои нави геополитика арзи вучуд намуданд, ки дигар аз назорати баъзе кишварҳои абаркудрат берун шуданд.

Медиокорпоратсияҳои трансмиллӣ ба шарофати он, ки имконият доранд ба афкори ҷомеа таъсир расонанд, имрӯз қодиранд, ки ҳатто раванди сиёсии ҷаҳонро тағйир диҳанд. Дар ин росто онҳо технологияҳои навтаринро мавриди истифода қарор медиҳанд.

Бо бовари том метавон гуфт, ки бузургтарин ва бонуфузтарин ВАО-и ИМА, мисли «NewYorkTimes», «WashingtonPost», «Wall-StreetJournal», «Forbes», «Fortune», шабакаи бузурги телевизионии Федератсияи Русия мисли «RT», очонсии иттилоотии «Спутник», хазинаи «Русский Мир», пойгоҳҳои бузурги иттилоотии Чин

«Синхуа», CCTV, радиои байналмилалии CRI ва Қатар «Ал-Қазира» на танҳо дар равандҳои сиёсии дохили кишварашон, балки берун аз он ҳам ғаёлона ширкат меварзанд ва ҳадафҳои муассисони худро дар тамоми ҷаҳон роҳандозӣ менамоянд.

Имрӯз масс-медиаҳои бузурги ҷаҳон кӯшиш доранд, ки ба шуур ва андешаи миллионҳо хонандагон, шунавандагон ва бинандагон таъсир расонанд. Баъзе коршиносони шинохтаи соҳа муътақид буданд, ки рушду инкишофи интернет ҷаҳои иттилоотиро аз монополияи масс-медиа наҷот медиҳад ва дар ҷаҳои иттилоотии ҷаҳон рақобати нисбатан солим ба вучуд меояд. Баъзе коршиносон бар ин назаранд, ки интернет воситаҳои ахбори коммуникатсиониро комилан маҳв карда истодааст ва ахбори носоҳаҳу беасос, ки аз тариқи шабакаҳои иҷтимоӣ паҳн мешаванд, ҷаҳои иттилоотиро пур карда истодаанд. Вале воқеият нишон дод, ки баръакс масс-медиаҳои бузург ҳузури худро пеш аз

дигарон дар торномаҳои интернет таъмин карданд ва ҷаҳои иттилоотиро дар ин бахш низ тасарруф намуданд. Инчунин, пайдо шудани трендҳои нав дар журналистика, аз қабилҳои «дата-журналистика» (data-journalism), факт-чэкинг (fact checking) имкон намедиханд, ки дурӯғпароканӣ дар ҷаҳои иттилоотӣ мавқеи устувор пайдо кунад.

Пӯшида нест, ки солҳои охир дар риштаи сиёсат на омили неру ва аслиҳа, балки иттилоот ва идеология ба зинаи аввал баромадаанд. Дар ин замина ҷумҳурии моро низ зарур аст, ки ба хоҳири хифзи ҷаҳои иттилоотии худ ҷораҳои муассир андешад. Аз технологияҳои муосири иттилоотӣ роҳи гурез вучуд надорад. Технологияҳо ҳама рӯза такмил ёфта, сарҳади ҳамагуна ҷаҳои иттилоотиро метавонанд, ки ба осонӣ убур кунанд. Пас ягона иқдоми дуруст барои мо ин ҳузури иттилоотии худро дар тамоми ВАО-и бонуфузи ҷаҳонӣ таъмин намудан мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Байгузин Р. Н., Илларионов С. И., Рукосуев Г. Н. Информационная война. - М., 2000.
2. Бородина, Т. Медиапотребление в России выросло до 8,5 часа // «Известия» [Электронный ресурс]. - URL: <http://izvestia.ru/news/587641>
3. Варганова, Е.Л. Динамика общего и особенного: современные теоретические подходы к анализу российской медиасистемы / Е.Л. Варганова // Параллели и меридианы медиапространства - М.: Факультет журналистики МГУ им. М.В. Ломоносова, 2014. - 242 с.
4. Вершинин М.С. Политическая коммуникация в информационном обществе. - СПб., 2001.
5. Воскобойников Я.С., Юрьев В.К. Журналист и информация. Профессиональный опыт западной прессы. - М., 1993.
6. Гоуайзер Ш., Уитт Э. Путеводитель журналиста по опросам общественного мнения. - М., 1997.
7. Дергачев В.А. Геополитика. Учебник для вузов. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. - 526 с. Саҳ.38
8. Засурский Я. Н. Информационное общество и средства массовой информации // Информационное общество, 1999, № 1. Саҳ. 5
9. Засурский Я. Н. Международный обмен информацией и новое политическое мышление // Вестник Московского университета. Серия Журналистика, 1989, № 6.
10. Калмыков, А.А., Коханова, Л.А. Интернет-журналистика / А.А Калмыков, Л.А. Коханова. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. - 383 с.
11. Корконосенко, С. Г. Теория журналистики: моделирование и применение / С. Г. Корконосенко. - М.: Логос, 2010. - 242 с.

12. Коханов, Е.Ф., Жанровая структура новых медиа в условиях трансформации медиасистемы / Е. Ф. Коханов, В. В.Кравцов, М. В. Шкондин // Вестник Волжского университета имени В. Н. Татищева. - 2015. - № 2 (18). - С. 317 - 327.

13. Маркина Ю. В. <http://human.snauka.ru/2014/06/7127>

14. Сиберт Ф., Шрамм У., Питерсон Т. Четыре теории прессы. - М., 1988. 223 с.; сах 20-124

15. Терин В. П. Массовая коммуникация: Исследование опыта Запада. - М., 2000.

16. Тертычный, А. А. О соотношении технологии и творчества в современной журналистике / А. А. Тертычный // Вестник Московского университета. Сер. 10. Журналистика. - 2013. - № 6. - С. 77-88.

17. Шкондин, М. В. Журналистика как фактор освоения мира социумом / М. В. Шкондин // Социально-гуманитарные знания. - 2013. - № 4. - С. 62-73; № 5. - С. 45-55.

18. Юзвизин И. И. Информациология, или закономерности информационных процессов в микро и макромирах Вселенной. - М., 1996.

МАВҚЕЪГИРИИ ВАО ДАР СИЁСАТҲОИ ТАҲМИЛИИ ГЕОПОЛИТИКӢ

Солҳои охир нақши ВАО дар муборизаи байни кишварҳои абарқудрат барои ба даст гирифтани ҳокимият хеле муассир гардидааст. Иттилоот ва технологияҳои муосири иттилоотӣ барои роҳандозии ин аҳдоф зиёд ба қор гирифта мешаванд.

Дар мақола нақши масс-медиаҳо ва таъсири онҳо ба геополитикаи ҷаҳонӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, таъсири медиа корпоратсияҳои трансмиллӣ ба сиёсати дохилии як идда кишварҳо таҳлил шудааст. Муаллиф, инчунин, ба мушкилоти таъсири теъдоде аз ВАО-и бузурги ҷаҳон ба равандҳои муосири сиёсӣ дахл менамояд.

Ҳамчунин, дар мақола муаллиф оид ба трендҳои нави рушди журналистика, ки дар натиҷаи фаъолияти онҳо журналистикаи қомилан нав ба вуҷуд омадааст, баҳс кардааст.

Калидвожаҳо: Воситаҳои ахбори омма, геополитика, технологияҳои ҷанги иттилоотӣ, масс-медиа, ВАО-и фаромиллӣ.

ПОЗИЦИЯ СМИ В ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ

Последние годы роль СМИ в геополитической борьбе между крупными державами ради господства в мире становится более заметной. Информация и новые информационные технологии все часто используются для достижений этих целей.

В статье рассмотрена роль масс медиа и его влияние в мировую геополитику. Проанализировано влияние транснациональных медиа корпораций на внутреннюю политику ряда государств. Автор в статье затрагивает проблему влияния некоторых крупных мировых СМИ на современные политические процессы.

Также в данной статье речь идет о современных трендах развития журналистики, в результате действия которых возникает принципиально новая журналистика.

Ключевые слова: Средства массовой информации, геополитика, технология информационная война, масс-медиа, транснациональные СМИ.

MEDIA POSITION IN GEOPOLITICAL PROCESSES

In recent years, the role of the media in the geopolitical struggle between major powers for the sake of world domination has become more prominent. Information and new information technologies are all often used to achieve these goals.

The article considers the role of the mass media and its influence in world geopolitics. The influence of transnational media corporations on the domestic policy of a number of states is analyzed. The author in the article touches on the problem of the influence of some large world media on modern political processes.

Also in this article, we are talking about modern trends in the development of journalism, as a result of which a fundamentally new journalism arises.

Key words: mass media, geopolitics, information war technology, mass media, transnational media.

Сведения об авторе: Хамдамов Бахтиёр Ортукович - кандидат филологических наук, главный редактор газеты «Минбари халк». Адрес: г. Душанбе, ул. Б. Гафурова, дом 33/3 кв.57. тел. 238-72-10, 93- 963- 73- 63, эл-почта: bedil97_68@mail.ru

Information about the author: Hamdamov Bakhtiyor Ortukovich- candidate philological sciences, editor-in-chief of the newspaper «Minbari khalk» Address: Dushanbe, st. B. Gafurova, house 33/3 apt. 57. tel. 238-72-10, 93- 963- 73- 63, e-mail: bedil97_68@mail.ru

ОМИЛҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ КАСБИИ КИТОБДОРНИ ОЯНДА

Абдумуминзода С.

Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода

Фарҳанги касбии китобдорони оянда донишҳои махсуси назариявӣ ва амалиеро, ки ба фаъолияти касбӣ рабт доранд, фаро мегирад. Фарҳанги касбӣ ҳамчун меъёр, қоида ва модели рафтори шахс низомест, ки бо махсусияти фаъолияти одамон дар шароити нави меҳнат алоқаманд мебошад. Дар ташаккули фарҳанги касбии китобдорони оянда ҷойи муҳимро омилҳое, ки онҳоро дар фаъолияти таълимӣ ва тарбиявӣ ба инобат гирифтанд зарур аст, ишғол менамоянд. Зери таъсири омилҳои дохилию берунӣ фарҳанги касбӣ ташаккул ёфта, рушди маъноӣ эҷодии фаъолияти касбӣ ба вуқӯ мепаивандад.

Ба омилҳои берунӣ сиёсати давлатӣ, хусусиятҳои иҷтимоӣ-касбии муносибатҳо, ҷанбаҳои иҷтимоии ҷомеа дохил мешаванд. Омилҳои дохилӣ бошанд, масофаи иҷтимоии фарҳанги касбӣ, ки маҳдудиятҳои муайян ё имкониятҳоро ба вуҷуд меоранд, инчунин ҷанбаҳои иттилоотӣ - коммуникативии фаъолияти мутахассисон, таҷрибаи фардии касбӣ ва ғайраро дарбар мегиранд.

Маврид ба зикр аст, ки ташаккули фарҳанги касбии китобдорон ҳамеша дар мадди назари Ҳукумати мамлакат, олимон ва ҷомеаи Тоҷикистон қарор дошту дорад. Охири солҳои 70 - ум ва аввали солҳои 80 - уми қарни гузашта дар самти тайёр кардани мутахассисони риштаи китобхонашиносӣ, библиография ва китобшиносӣ кӯшиши зиёд ба харҷ дода шудааст.

Пас аз касби Истиклолияти давлатӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи ташаккули низоми миллии таълим ҷиҳати нигоҳ доштани мероси фарҳангӣ, дастхатҳо, захираи бойи китобӣ ва дигар хунаҳои мардумӣ таваҷҷуҳи хос зоҳир намуд. Дар саросари кишвар китобхонаҳои

замонавӣ бунёд ва мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтанд. Барои ҷавонон шароити мусоиди китобхонаӣ ва донишандӯзӣ фароҳам оварда шуд.

Хотирнишон месозем, ки аҳамияти стратегияи робитаи ҷавонон бо техника ва технологияи муосир арзишҳои миллии ва умумибашари дорост. Ин фаъолнокии назарраси фаъолияти таълимӣ ва илмӣ муассисаҳо, хусусан қори донишгоҳҳо доир ба омӯзиши мероси фарҳангӣ - таърихӣ тақозо менамояд. Дар алоқамандӣ бо ин зарурияти ташаккули фарҳанги касбӣ салоҳияти касбии китобдорони оянда муҳимият пайдо мекунад. Барои ташаккули фарҳанги касбии китобдорон дар муассисаҳои таҳсилоти олии соҳавӣ бояд омилҳои дар тарбияи онҳо мувофиқоюнда ҳамаҷониба омӯхта шаванд.

Муайян намудани омилҳои ташаккулдиҳандаи касбият дар донишҷӯён - китобдорони оянда дар шароити фаъолияти таълимӣ-тарбиявӣ имкон медиҳад, ки онҳо худро ба касби ояндаи худ омода намоянд ва мутахассиси рақобатпазир дар бозори меҳнат гарданд.

«Имрӯз, ки талабот ба салоҳиятнокии мутахассисон афзун гардидааст, китобхонаи донишгоҳӣ фаъолияти худро тавре бояд ба роҳ монад, ки одамони дорои донишҳои гуногуни касбӣ, ташаббускор, нисбат ба худ серталаб, соҳибандеша фаъолият намоянд» [6, С.17].

Дар ҷаҳони муосир, ки ҷараёни рушди технологияҳои нави иттилоотӣ бо суръат афзуда истодааст, китобхонаҳо самти фаъолияти худро тағйир медиҳанд. «Дар шароити нави иттилоотӣ техникаи нақши китобхонаи донишгоҳӣ низ дар ҷараёни илмӣ-таълимӣ тағйир меёбад: китобхонаи

донишгоҳ ба маркази иттилоотӣ, ки истифодабарандагонро ба фазои ҷаҳонии иттилоот пайваст менамояд, ҳамзамон ба ядроии ҷараёни таълим мубаддал мегардад» [8].

Дар шароити амалкарди воситаҳои иттилоотӣ дар раванди таълим тағйироти сифатӣ ба амал меояд. Агар қаблан вазифаи анъанавию асосии китобхонаҳо аз ҷамъоварӣ ва нигоҳдории сарчашмаҳо иборат бошад, ҳоло вақте ин китобхонаҳо иқтисодии бойи иттилоотӣ, манбаҳои интернетӣ ва дастгоҳи маълумотдиҳӣ-библиографии ташаккулёфта дар шакли электронӣ доранд, вазифаи муҳими онҳо таҳлили сарчашмаҳои аввал ба шумор меравад. Дар ин ҳолат «Роҳбарӣ ба хониш» ҳамчун омил ташаккулдиҳандаи дониши хонандагон қонёқунанда намегардад ва омӯзиши китобхонаҳо дар шароити муосир омил самараноктар «Роҳбарии иттилоотонӣ» - ро тақозо мекунад.

Дар фаъолияти китобхонаҳои донишгоҳӣ барои омодагии касбии донишҷӯён коркарди омил самараноктар «Роҳбарии иттилоотонӣ аз рӯи самти касбӣ» пешниҳод карда мешавад. Барои он ки ба таври возеҳ роҳбарии иттилоотонӣ аз рӯи самти касбӣ дар китобхонаҳои донишгоҳӣ омӯхта шавад, бояд иттилоотонӣ ҳамчун функсияи китобхона дар умум мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор гирад.

Ҷаҳони иттилоотию омӯзишӣ дар донишгоҳ омил муҳими таъмини иттилооти қобили тавачҷуҳи донишҷӯён мебошад. Аз саҳеҳ ва фаврӣ таъмин намудани иттилооти касбӣ дар шароити иттилоотонии раванди таҳсил амалишавии босуръати дастовардҳои касбӣ вобаста мебошад. Доир ба мавқеи китобхона дар низомии иттилооти касбии мутахассисон андешаҳои гуногуни муҳаққиқон, хусусан доир ба таносуби вазифаҳои китобхона ва ташкилотҳои иттилоотӣ баён гардидааст. Аксари муҳаққиқон андешаҳои намоёндагони соҳаи информатикаро, ки китобхонаҳо институтҳои куҳнашудаанд

ва ивазшавиро талаб мекунанд, ҷонибдорӣ намудаанд. Аммо, таҷрибаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ нишон медиҳад, ки дар шароити иттилоотонии ҷомеа функсияи иттилоотонӣ – равшаннамоии фаъолияти китобхонаҳо ба зинаи дуюм нагузашта, баръакс муҳимияти махсусро касб мекунад. Илова бар ин, китобхонаҳо вазифаҳои дигар муассисаҳои иттилоотрасониро тақрор накарда, ҳар яки он мавқеи худро дар низомии хизматрасониҳои иттилоотӣ пайдо мекунад.

Китобхонашиносон бар зидди андешаҳои табдили китобхонаҳо ба марказҳои ғайрикитобхонавии иттилоотонӣ баромада, зимнан назари худро баён намудаанд. Мақолаи О. С. Чубарян «Китобхона ва иттилоот» [14], ки ҳанӯз соли 1964 навишта шудааст, ба ин баҳсҳо посухи лозимро додааст. Муаллифи мақола роҳи ҷудоғонаи амалинамоии вазифаҳои китобхона ва ташкилотҳои иттилоотиро нишон додааст.

Хусусияти китобхонаҳо дар он зоҳир мегардад, ки онҳо «низомии китобдорӣ - библиографии иттилоотонии табақаҳои гуногуни мурочиинро ҳам дар шакли маҳдуд ва ҳам дар шакли васеъ бо роҳи тарғиби адабиёти нав ташкил мекунанд. Ҳардуи ин сохтор як мақсадро амалӣ мекунанд, аз ин рӯ онҳо бояд қувваи худро муттаҳид намуда, якҷоя шаклҳо ва методҳои нави фаъолиятро пешниҳод намоянд» [14].

Шаклҳои ба худ хоси қори китобхонаҳо миёни хонандагон инҳо буда метавонанд: пайваста иттилоотонии хонандагон доир ба китобҳои нав, ки ба фанҳои электронии анъанавии онҳо ворид мегардад; ҷорабиниҳои оммавии доимӣ, ки характери иттилоотрасонӣ доранд; намоишҳои китобӣ ва ғайра.

Иттилооте, ки саривақт ба дасти хонанда мерасад, арзиши худро гум намекунад. Очилан расонидани иттилоот бояд дар меҳвари фаъолияти китобхонаҳои муосир қарор гирад. Ҳамзамон, бисёр муҳим аст, ки иттилоот дақиқ ва аз сарчашмаи бозғайимод гирифта шуда бошад. Айни ҳол, ки

захираҳои иттилоотӣ ниҳоят зиёд шудаанд, бояд ба саҳеҳии ҳар як иттилооти ба донишҷӯён дастрасшаванда аҳамият дода, онҳо аз таҳлили пешакӣ гузаронда шаванд.

Таҷрибаи китобхонаҳои донишгоҳӣ нишон медиҳад, ки донишҷӯён мустақилона дар интихоби адабиёт ба мушкилӣ дучор мешаванд, дар дархост намудани адабиёти зарурӣ нофаҳмиҳо пеш меоянд. Дар ин самт ба онҳо китобдорон бояд кумак расонанд.

Барои он ки мутахассиси оянда тарбияи самаранок гирад, пеш аз ҳама, ӯ бояд иттилооти ба касбаш мувофиқро дастраст намояд. Донишҷӯён набояд вақти худро барои иттилооти нолозиму дуюмдараҷа сарф намоянд. Хусусан, ба иттилооте, ки характери экстремистию террористӣ ва фаҳшу зӯроварӣ доранд, набояд тавачҷух зоҳир шавад. Дар ин маврид китобдорон метавонанд донишҷӯёнро ба истифодаи иттилооти аниқу фоидаовар ташвиқ намоянд. Барои он ки китобхонаҳо аз уҳдаи ҳалли ин масъалаҳо бароянд ва мавқеи муайянро дар омодагии касбии донишҷӯён пайдо кунанд, бояд роҳбарии иттилоотонӣ ва хонишро дар самти тайёр намудани мутахассисон хуб ба роҳ монанд. Миёни роҳҳои зиёди мавҷудаи роҳбарии иттилоотонӣ китобхонаҳо мавқеи муҳимро ишғол мекунанд. Китобхонаи донишгоҳ имконияти васеи таъсиргузорӣ ба мазмун ва характери иттилоотро дорад. Китобхона, ки иттилооти заруриро ба донишҷӯён дастрас менамояд, яке аз қисмҳои асосии роҳбарикунандаи иттилоот ба шумор меравад. Чи тавре ки Е. Откидач иброз медорад: «Дар фазои иҷтимоӣ проблемаи рақами яқум иттилоотонии таҳсилот ба ҳисоб меравад. Дар раванди ҷаҳонишавӣ истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ дар самти омодамоии кадрҳои ба талаботи ҷомеаи саноатӣ мутобиқ талаб карда мешавад [8].

Бояд зикр намуд, ки китобхона мустақилона аз уҳдаи ҳалли масъалаи роҳбарии иттилоотонӣ дар самти касбӣ баромада наметавонад. Аз ин рӯ, бо мақсади

роҳбарии иттилоотонӣ китобхонаҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбиро зарур аст, ки бо садорати факултаҳо, кафедраҳо ва дигар шуъбаҳои иттилоотӣ ҳамкорӣ намоянд.

Фаъолияти китобхонаҳо дар ҳалли ҳамаи масъалаҳои методӣ ва ташкилӣ (ташаккули фанҳои электронӣ ва феҳристҳо, ташкили дарсҳои кушода, истифодаи дастурҳои библиографӣ - педагогии тавсиявӣ, созмондихии дастгоҳи маълумотдихӣ - библиографӣ дар самти касбӣ - педагогӣ ва ғайра) ба назарияи роҳбарии иттилоотонӣ асоснок мегардад.

Роҳбарии иттилоотонӣ мавҳуми васеъ дорад. Баъзеҳо фикр мекунанд, ки «Роҳбарии иттилоотонӣ» танҳо «ёрӣ ба хонанда» аст. Дар асл ин тавр нест. Дар ин ҳолат ба онҳое ёрӣ расонда мешавад, ки омодагии ҷиддӣ надоранд ва қор бо онҳо танҳо дар самти ҷустуҷӯи адабиёти лозимӣ сурат мегирад. Пас роҳбарии иттилоотонӣ талаботҳои мавҷударо қонеъ намуда, дар хонандагон тавачҷуҳи навро пайдо мекунад. Қори фаъоли китобхонаҳои донишгоҳҳо дар самти роҳбарии иттилоотӣ маъмуриятнокиро ифода намекунад, донишҷӯёнро барои интихоби ин ё он иттилоот маҷбур намесозад. Ба хонанда имконияти озодона интихоб намудани иттилоот бояд дода шавад. Ин нақши китобдорро ҳамчун роҳбарикунандаи иттилоот кам намекунад. Аз ин рӯ, барои роҳбарии иттилоотонӣ принсипи мустақилияти донишҷӯён дорои аҳамияти вижа мебошад. Фароҳам овардани чунин шароит ба донишҷӯ имкон медиҳад, ки худ самт ва низоми хонишро интихоб намуда, шавқи худро дар ин самт баланд бардорад. «Идора намудани фаъолияти иттилоотӣ...- ин яъне, танзими интихоби адабиёт. Идоранамой - яъне, дарки талаботи хонандагӣ, мақсадҳо, кумак намудан ва кушода додани имкониятҳои хониш аст» [4].

Аммо, агар мустақилияти донишҷӯ ба ҳадафҳои педагогии китобхонаи донишгоҳӣ муқобил бошад, китобдор бояд талош

намояд, ки самти касбии шавқмандии донишчӯро тағйир диҳад. Танҳо китобдоре, ки дорои фарҳанги баланди иттилоотӣ асту кори худро хуб медонад, метавонад маслиҳатҳои ҳақиқии донишчӯён бошад. Аз ин рӯ, китобдоре, ки бо донишчӯён кор мекунад, бояд:

- на танҳо хусусиятҳои кори китобхона, технологияҳои иҷтимоии онро донанд, балки ҳамаҷониба ташаккулёфта ва дар ҳама самтҳои илм дониши кофӣ дошта бошад;

- барои кор бо хонанда ҳамеша омода бошад, шавқу рағбати онро нисбат ба китобу донишандӯзӣ дучанд гардонад;

- Китобдори оянда бояд фарҳанги иттилоотии баланд дошта бошад, ки ба истифодаи оқилонаи технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ дар фаъолияти китобдорӣ - иттилоотӣ мусоидат намояд;

- функцияи фарҳангии китобдор бояд дар он зоҳир гардад, ки ба хонанда адабиёти заруриро тавсия намуда, дар бораи мазмуну мундариҷаи он маълумоти мухтасар диҳад;

- Захираи китобиро хуб донанд ва очилан хизматрасониҳои библиографиро ба роҳ монанд;

- корҳои иттилоотониро роҳандозӣ намуда, ҷорабиниҳои гуногун, мисли намоишҳои китобро доир карда тавонанд;

Ҳамзамон, омилҳои дигари мусбат ва манфии ба фарҳанги касбии китобдорони оянда таъсиррасон низ мавҷуданд. Яке аз онҳо норасоии кадрҳо мебошад. Танҳо аз се як нафари кормандони муассисаҳои фарҳангӣ, аз ҷумла китобдорон дорои маълумоти олии касбӣ мебошанд. Дар бисёр китобхонаҳои донишгоҳӣ бошад, дар вазифаи китобдор мутахассисони ғайрисиҳавӣ фаъолият доранд.

АДАБИЁТ:

1. Абдумуминзода, С. Вопросы профессионально-педагогической компетентности студентов [Текст] / С. Абдумуминзода // Молодежь в науке и культуре XXI века. - Челябинск, 2017. - С.300-303.

2. Абдумуминзода, С. Факторы формирования профессионально - педагогической компетентности студентов средствами библиотечно-информационной деятельности [Текст] / С.Абдумуминзода // Вестник таджикского национального университета. - Душанбе: Сино, 2016. - №3/2(198). - С. 204 - 211.

3. Абдумуминзода, С. Факторы формирования профессиональной компетентности студентов [Текст] / С.Абдумуминзода // Молодежь в науке и культуре XXI.:материалымеждународ. науч.- творч. форума. 31 окт.- 3 нояб. 2016 г. / Челяб. гос. ин-т культуры; сост. Е.В.Швачко. - Челябинск, 2016. -358с.

4. Акимова, В. Специалист, библиотека, библиография [Текст] / В.Акимова; Ред. М. Гастфер. - Москва, 1871. - 432 с.

5. Арзамасцева, Н.Г. Формирование этнокультурной компетентности будущих социальных педагогов в вузе: дисс...кан..пед..наук [Текст] / Н.Г.Арзамасцева. - М., 2000. - 180 с.

6. Азбука библиотекаря [Текст]: Методическое пособие для начинающих библиотекарей / Л.М.Хамурзода. - Нальчик: Каб.-Балк. ун-т., 2005 - 62 с.

7. Библиотечное дело в Таджикистане [Текст]: книга III / Составитель К.Б. Буриев; редактор С. Х. Шосаидов. - Душанбе: Истеъдод, 2013. - Душанбе: Ирфон, 2013. - 172 с.

8. Волкова, Г. Формирование информационной культуры студентов - психологов в библиотеке вуза [Текст]: дис. канд. пед. наук / Г.Волкова. - Санкт - Петербург, 2007. - 213 с.

9. Закон Республики Таджикистан «О библиотечной деятельности» [Текст]. - Душанбе, 2003. - 11с.

10. Национальная концепция воспитания в Республики Таджикистан от 3 марта №94 [Текст]. - Душанбе, 2006. – 14 с.
11. Плетяго, Т. Совершенствование читательской компетентности студентов вуза на основе развивающего потенциала межкультурной коммуникации [Текст]: дис. кан. пед. наук / Т.Плетяго. - Тюмень, 2013. - 26 с.
12. Психология библиотекаря [Текст]: учеб.прак. пособ. - М.: Либерия, 2006. - 143 с.
13. Ставцева, И. Формирование читательской компетентности студента как базовой составляющей информационной культуры личности [Текст]: дис. канд. пед. наук / И.Ставцева. - Пермь, 2014. – 205 с.
14. Чубарьян, О. С. Библиотека и информация [Текст] / О. С. Чубарьян // Советская библиография. - 1964. - № 4. - С. 3-12.

ОМИЛҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ КАСБИИ КИТОБДОРНИ ОЯНДА

Муаллифи мақола дар пажӯҳиши худ омилҳои асосии ташаккули фарҳанги касбии китобдоронро мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар мақола ба омилҳои дохилию берунии ташаккулдиҳандаи фарҳанги касбӣ тавачҷуҳи хос зоҳир шудааст. Муаллиф аз сарчашмаҳои муҳими соҳаи китобдорӣ истифода намуда, таъсири ҳар як омилро асоснок намудааст. Ӯ бештар бар он назар аст, ки муайяннамоеи омилҳои ташаккулдиҳандаи касбият дар донишҷӯён - китобдорони оянда дар шароити фаъолияти таълимӣ-тарбиявӣ донишгоҳ ба донишҷӯён имконият медиҳад, ки худро барои фаъолияти самаранок дар касби ояндаи худ омода намоянд ва мутахассиси рақобатпазир дар бозори меҳнат гарданд. Ҳамзамон, дар мақола пешниҳодҳои судманди ҳалли мушкилоти ташаккули фарҳанги касбии китобдорони оянда оварда шудааст.

Калидвожаҳо: китобдор, фарҳанги касбӣ, ташаккул, омилҳо, китобхонаҳо, иттилоот, омӯзиш, бозори меҳнат.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩЕГО БИБЛИОТЕКАРЯ

Статья посвящена ведущим факторам формирования профессиональной культуры будущего библиотекаря. Автор в своем исследовании определяет основные факторы формирования профессиональной культуры будущего библиотекаря. Автор утверждает, что определение формирующих факторов профессиональности у студентов - будущих библиотекарей в учебно - воспитательном процессе позволяет им стать конкурентоспособными на рынке труда. Доказывается, что результативное применение информационных ресурсов зависит от уровня знаний, профессионализма и развития информационной культуры библиотекаря.

Ключевые слова: библиотекарь, профессиональная культура, факторы, библиотека, информация, изучение, рынок труда.

MAIN FACTORS OF FORMING A PROFESSIONAL CULTURE OF THE FUTURE LIBRARIAN

The article is devoted to the leading factors in the formation of the professional culture of the future librarian. The author in his study determines the main factors in the formation of the

professional culture of the future librarian. The author argues that the definition of the forming factors of professionalism in students - future librarians in the educational process allows them to become competitive in the labor market. It is proved that the effective use of information resources depends on the level of knowledge, professionalism and development of the information culture of librarians.

Key words: librarian, professional culture, factors, libraries, information, studies, labor market.

Сведения об авторе: Абдумуминзода Ситора - преподаватель кафедры библиотековедения и библиографоведения Таджикского государственного института культуры и искусств им. М. Турсунзаде. Адрес: г. Душанбе, улица Фирдоуси, тел: 985-30-10-97; 907-23-03-91.

Information about the author: Abdumuminzoda Sitora - teacher in the Department of library science and bibliography of the Tajik state Institute of culture and art named after M. Tursunzoda. Address: Dushanbe, Firdavsi street, tel: 985-30-10-97; 907-23-03-91.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ «Фарҳанг ва санъат»-и Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода пешниҳод мегарданд

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи «Фарҳанг ва санъат» пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад;

б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад;

в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифони бе овардани иқтибос истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матн бо забони русӣю англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матн бо забони тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

- индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

- номи мақола;

- насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

- номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола қору фаъолият менамояд;

- матн асосии мақола;

- ҳангоми овардани иқтибос адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [ ] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25;

- нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд;

- рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

- баъди рӯйхати адабиёти истифодашуда маълумоти зерин бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) омода карда шавад: номи мақола; насаб, ном ва номи падар; номи муассиса; аннотатсия ва калидвожаҳо (аннотатсия на камтар аз 20 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ);

- дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф қору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кори муаллиф.

Маҷаллаи илмӣ «Фарҳанг ва санъат» бо Фармоиши Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 3 апрели соли 2019, № 69, ба Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шудааст.

Научный журнал «Фарханг ва санъат» («Культура и искусство») по распоряжению Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан, от 3 апреля 2019 года, № 69, включён в Перечень рецензируемых журналов Республики Таджикистан.

The scientific journal "Culture and Art" on behalf of the Higher attestation commission under the President of the Republic of Tajikistan dated April 3, 2019, № 69, was included in the Register of review journals of the Republic of Tajikistan.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Культура и искусство» Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [ ]. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название. ;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы оформляется следующая информация на трех языках (на таджикском, русском и английском языках): название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 20 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний) ;
- информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает автор (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес место работы автора.

RULES FOR THE AUTHORS

Requirements for scientific articles entering the scientific journal “Culture and Art” of the Tajik State Institute of Culture and Arts named after M. Tursunzade

All the scientific articles entering the editorial office of the journal must meet the following requirements: a) the article should be written in compliance with the established requirements of the journal; b) the article should be the result of scientific research; c) the article must correspond to one of the areas (sections) of the journal.

All the materials coming to the editorial board are checked for borrowings from open sources (plagiarism) and the verification is performed using the Antiplagiat system. Articles containing elements of plagiarism are automatically withdrawn from the consideration, and the authors are deprived of the opportunity to publish their work in the journal. Requirements for the design of the scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, font – Times New Roman, size – 14, fields – 2.5 cm from all directions, interval – 1.5.

The volume of the article (including the annotation and the list of references) should be in the range of 10 to 12 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- the title of the article;
- the surname and initials of the author (for example, Sharipov D.M.);
- the name of the organization in which the author of the article is working;
- the main text of the article;
- the list of the used literature (no less than 10 and not more than 25 titles of scientific literature). References are made in accordance with the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5 – 2008;
- the title of the article, abstract and key words are made in three languages (Tajik, Russian and English). Annotation is made in the volume of at least 20 lines, keywords from 7 to 10 words or phrases;
- Information about the author in Russian and English. Here the author's full name, academic degree, academic title (if any), the name of the organization in which the author works (authors), the position of the author (authors) in the organization, phone, e-mail, and the postal address of the author's work are indicated.

When citing a particular material, references are indicated in square brackets [ ]. Sample: [4, p.25]. That is, the literature number 4 and page 25.

Tables, schemes, diagrams and figures must be grouped and numbered. Tables, charts, diagrams and figures should have a name both in the language of the article and in English.

ФАРҲАНГ ВА САҲЪАТ
КУЛЬТУРА И ИСКУССТВО
CULTURE AND ART

№3
2019

Нишонии мо:
ш. Душанбе, хиёбони Борбад 73а.
Телефонҳо: 231-22-63, 231-45-45,
www.ddst.tj
E-mail: tajartins@yandex.com

Нашрия аз тарафи Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон
таҳти №034/мҷ - 97 аз 6.12.2017 номнавис шудааст.

Теъдоди нашр 100 нусха.
Супориш № 33/19.

Маҷалла дар матбааи нашриёти
«Истеъдод» ҷоп шудааст. Шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 36.
Тел: 221-95-43.
E-mail: istedod2010@mail.ru